

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

СТАСЮК Геннадій Євстахійович

УДК 323; 37.014

**ОСВІТА
ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

09.00.10. – філософія освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник – ДЗВІНЧУК Дмитро Іванович,
доктор філософських наук, доцент

Київ – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТИ	12
1.1. Сутність освіти: експлікація концептуальних підходів.....	12
1.2. Освітня модернізація в структурі політичної модернізації українського суспільства.....	33
1.3. Розвиток освіти в «організованому суспільстві».....	54
Висновки до розділу.....	71
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	73
2.1. Соціальний контекст формування та реалізації освітньої політики.....	73
2.2. Держава як суб'єкт освітньої політики.....	88
2.3. Роль та місце недержавних організацій у здійсненні освітніх проектів.....	118
Висновки до розділу.....	131
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЧИННИК РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ, ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	134
3.1. Поняття та цінності соціальної, правової держави.....	134
3.2. Філософські засади впливу освітньої політики на розбудову соціальної, правової держави.....	143
3.3. Шляхи оптимізації державної освітньої політики в Україні....	152
Висновки до розділу.....	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах еволюційної трансформації українського суспільства від авторитарного до демократичного політичного режиму важливого значення набуває розвиток філософсько-освітніх та політичних концепцій, що передбачає вироблення й засвоєння на рівні всього соціуму, соціальних груп та окремих індивідів систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті; усвідомлення освіти як важливого фактора інституційної модернізації українського суспільства. Окрім того, за сучасних умов наука і освіта постають засобом збереження і зміцнення української державності.

Характерними рисами політичної системи, яка склалася в сучасній Україні, є низький рівень конкурентоспроможності, слабкість соціальних інститутів влади, відсутність ефективного механізму розробки і реалізації освітньої політики, зрощування держави і бізнесу. У зв'язку з цим важливого значення набуває розробка поняття освітньої політики, її принципів, суб'єктів, засобів регулювання, зокрема – нормативно-правових. Розробка проблематики політики в освітній галузі також є актуальною з огляду на орієнтацію нашої держави на інтеграцію до європейських структур. Інтеграційні процеси зумовлюють необхідність імплементації міжнародно-правових стандартів у внутрішнє законодавство держави, приведення правових актів України з питань освіти у відповідність до міжнародних правових стандартів.

Суспільство і освіта – єдина, взаємопов'язана система. Модернізація освіти – соціально детермінований, керований процес. Його зміст та спрямованість визначається через існуючі в суспільстві політичні механізми взаємодії різноманітних інтересів (класових, корпоративних, професійних тощо), характеру їх прояву в освітній політиці, в діяльності її основних суб'єктів, перш за все держави.

Політичний вимір освіти – відносно нова проблема для вітчизняного суспільствознавства. Лише в останні роки, особливо в період розробки проекту Національної доктрини розвитку освіти, її обговорення, питання освітньої політики, в першу чергу державної, набули певного розголосу та стали привертати більше уваги з боку дослідників. Посилилась співпраця із зарубіжними вченими, експертами та аналітиками.

Актуальність теми дослідження підсилюється тим фактом, що світоглядні знання особливо необхідні громадянам та їх об'єднанням, які діють у демократичному суспільстві, оскільки вони неминуче повинні взаємодіяти між собою і державою, виступаючи в якості активних суб'єктів сучасного політичного процесу. Актуальними є також проблеми організації та управління освітньою політикою на сучасному етапі українського державотворення. Враховуючи надзвичайну актуальність і практичну нерозробленість проблеми, автор зосереджує на ній свою дослідницьку увагу, обирає як предмет дисертаційного дослідження.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Література за тематикою, зважаючи на її міждисциплінарний характер, є надзвичайно чисельною і різноманітною, охоплює широке коло освітніх та філософсько-політичних проблем. Загальноцивілізаційний вимір освіти як суспільного явища досліджують представники соціальної філософії, філософії освіти, соціології освіти, педагогіки тощо. Серед вітчизняних вчених слід назвати, насамперед, праці В.Андрущенка, Е.Афоніна, В.Бежа, О.Бурлакова, В.Вікторова, Г.Волинки, В.Гальперіної, Л.Герасіної, І.Горбатенко, Д.Дзвінчука, В.Дзоз, О.Жабенко, М.Іванова, І.Каленюк, С.Клепка, Г.Клімової, Н.Коломінського, М.Коноха, В.Корженко, К.Корсака, В.Кременя, Т.Лукіної, В.Лутая, А.Мазака, М.Мартинюка, О.Марущенко, М.Михальченка, С.Ніколаєнка, В.Огнев'юка, В.Пальчикова, М.Романенка, І.Сікорської, Н.Скотної, В.Скотного, І.Степаненко та інших. Зазначені проблеми активно досліджують зарубіжні науковці, що репрезентують різні світові освітні школи. Це, зокрема, Ж.Алфьоров, В.Василькова,

Б.Гершунський, І.Добронравова, О.Кормилішина, О.Пушкін, В.Садовнічий, Д.Саприкін, В.Торосян, А.Фурсенко, В.Бойд, К.Г.Вайс, Дж.Франкел, Дж.Ківз, Ф.Раймерз, М.Садкер, С.Сарасон, Т.Серджіованні, П.Скотт, Т.Тімар, Е.Тоффлер, П.Фрейре, Ф.Фукуяма та інші.

Здобутки українських та зарубіжних вчених, які досліджують питання управління системою освіти, було узагальнено та систематизовано в ґрунтовній праці В.Лугового. У ній всебічно розглянуто стан освітньої галузі України, розкрито принципи національної освітньої політики, основні напрями реформування освіти в 90-х роках ХХ ст. Але з моменту виходу роботи в світ сфера освітньої політики зазнала значних змін, які потребують оцінки та аналізу.

Плідне дослідження освітньої політики неможливе поза контекстом розвитку загальної теорії і практики державного управління та державної політики в сфері освіти. Ці проблеми розробляють А.Гофрон, Б.Гофрон, В.Дзоз, О.Жабенко, С.Калашникова, Н.Колісніченко, Т.Лукіна, А.Мазак, С.Майборода, В.Пальчиков, Н.Ракша, Н.Резанова, О.Скідін, В.Тертичка та інші.

Методологічні проблеми змісту політичних трансформацій на пострадянському просторі розглядаються в працях В.Андрущенка, І.Бідзюри, І.Воронова, В.Горбатенка, Г.Дашутіна, А.Карася, М.Михальченка, М.Розумного та інших вчених. Проблемам української політики, у її інституціональному та функціональному вимірах, присвятили свої дослідження Е.Афонін, М.Бойчук, А.Волинський, В.Кремень, М.Лукашевич, М.Михальченко, С.Ніколаєнко, С.Пролеєв та багато інших. Стан, перспективи і тенденції розвитку освіти в сучасному світі висвітлюються в працях В.Андрущенка, Д.Дзвінчука, К.Корсака та інших авторів, які аналізують освітні системи провідних країн Заходу, форми та методи організації навчального процесу. Вагомий внесок у розвитку політичної дидактики та освітнього маркетингу зроблено

вченими Інституту вищої освіти АПН України В.Андрущенком, К.Корсаком, В.Лутаєм, М.Михальченком.

В останнє десятиліття в Україні вийшло чимало праць з аналізу державної освітньої політики. Серед них, насамперед, слід назвати роботи відомих у цій галузі зарубіжних спеціалістів К.Г.Вайса, Ф.Раймерза, С.Сарасона, Т.Серджіованні, Т.Тімара та інших. Їх вихід у світ значною мірою сприяє інституціональному становленню аналізу державної політики як наукової дисципліни. Серед українських вчених, що також мають безпосереднє відношення до цієї справи, слід назвати, перш за все, І.Алексеєнко, Л.Бойко-Бойчук, Б.Ганьбу, І.Горбатенко, М.Іванова, С.Кальцеву, В.Малиновського, Г.Несвіт, В.Новохацького, Н.Пищулин, А.Прокопенко, О.Сосніна, В.Тертичку, О.Шаян та інших. Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних авторів, що стосуються державної освітньої політики й управління освітою.

Аналіз існуючої літератури дозволяє сформулювати наступні висновки щодо ступеня розробленості проблеми:

по-перше, у соціально-філософській, політологічній та соціологічній літературі закладено основи теоретико-методологічних засад дослідження освітньої політики;

по-друге, у вітчизняному суспільствознавстві в попередні десятиріччя визначилися нові напрями дослідження філософських вимірів освіти, відбувається процес активної інтеграції різних наук, все чіткіше визначається окремий напрям та наукова дисципліна – філософський аналіз освітньої політики;

по-третє, неухильно зростає державний та громадський запит на зазначену дисципліну, її інструментальну та практичну цінність у визначенні цілей державної освітньої політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виявлений рівень розробленості проблеми, її наукова та соціальна значущість надають підстави авторові визначити головну мету і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексного наукового дослідження, яке проводиться кафедрою державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу: «Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України».

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу від 29 листопада 2006 р. (протокол № 12/450).

Мета та завдання дослідження. Мета даного дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб у контексті сучасних державотворчих процесів виявити роль освіти як фактора, що забезпечує стабільність, стійкість і відтворюваність української державотворчої традиції.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- визначення концептуальних методологічних засад міждисциплінарного дослідження пострадянських політичних трансформацій;
- розкриття сутності та особливостей соціально-політичного контексту (інституцій, процесів, характеру владних стосунків тощо) формування освітньої політики;
- аналіз суспільного механізму взаємодії освіти і політики, визначення його параметрів, основних інституцій та динаміки;
- розробка методологічних засад визначення поняття “освітня політика”, її інтерпретації в контексті різних наук – соціальної філософії, філософії освіти, політології, аналізу державної політики;
- визначення наукового статусу аналізу освітньої політики, його співвідношення з іншими дисциплінами, перш за все філософією освіти;

- обґрунтування соціальної та практичної значущості досліджень проблем освітньої політики, її аналізу як інструменту вирішення нагальних суспільних проблем у сфері освіти.

Об'єктом дослідження є освіта у її соціально-змістовному та діяльнісному вимірах (як цінність, як система, як процес, як результат).

Предмет дослідження є освітня політика держави.

Провідна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що цілісне дослідження сутності та особливостей реалізації державної політики у сфері освіти в сучасних умовах дасть змогу визначити основні напрями її оптимізації, засоби і механізми реалізації, адекватні тим процесам і тенденціям, що спостерігаються у політичному житті суспільства.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дисертації складають дослідження зарубіжних та вітчизняних філософів, політологів, культурологів, теоретиків і практиків у сфері освіти. Характерним для дисертації є використання науково-системного підходу з врахуванням комплексних і нелінійних взаємодій між основними факторами впливу, запозиченого з сучасної синергетики. Дослідження спиралося на низку визначальних принципів – наукового плюралізму, методологічної різноманітності, критичності мислення, єдності суб'єктивного та об'єктивного, системного компаративізму, обмеженості законів і теорій тощо. Для формулювання рекомендацій і пропозицій, визначення шляхів державної політики в галузі освіти використовувалися методи програмно - цільовий, моделювання та узагальнення.

Використання зазначених методів у взаємозв'язку та взаємодоповненні дозволило виявити ключові суперечності та причино - наслідковий зв'язок досліджуваних проблем, чинники та умови їх розв'язання, а також здійснити на цій основі відповідний прогноз розвитку ситуації в майбутньому.

Стрижневою методологічною основою дисертаційного дослідження є системний підхід. Він передбачає виявлення історичної генези понять «освіта» та «освітня політика», їхню сучасну змістовну наповненість та функціональний потенціал у вітчизняному та зарубіжному джерелознавчому масиві.

Емпіричну основу складають узагальнюючі праці вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів, політологів, фахівців у сфері освіти, статистичні матеріали, спеціальні та громадсько - політичні періодичні видання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняному суспільствознавстві сформульовано узагальнюючу, побудовану на міждисциплінарному дослідженні, концепцію державної освітньої політики, що дозволяє врахувати загальноцивілізаційні, національні та освітньо-виховні цінності як основу реалізації стратегії розвитку України.

У дисертації сформульовано низку положень, що конкретизують наукову новизну і виносяться на захист:

- визначено методологічні засади міждисциплінарного дослідження політичного виміру освітніх трансформацій у пострадянському суспільстві. Їх основу складають соціоісторичний та соціокультурний підходи в системному, конструктивному поєднанні, що дозволяє досліджувати освітню політику в її особистісному, суспільному та культурному вимірах, у відповідному соціальному просторі та часі, надає можливість застосовувати способи, процедури та методи соціальної філософії, соціології, політології та інших наук;
- розкрито дію суспільного механізму трансформації соціальних інтересів в освітню політику. Вона є уособленням та кінцевим результатом взаємодії існуючих соціальних сил, політичних інститутів, індивідів та інтелектуальних ресурсів як між собою, так і з оточуючим середовищем

- економічною, соціальною, правовою системами, існуючою політичною культурою, її різними сегментами;
- визначено евристичний потенціал понять “освіта”, “освітня політика” з метою його ефективнішого використання в процесі розробки стратегії і тактики трансформації гуманітарної сфери українського суспільства, уточнення цілей державної та позадержавної освітніх систем, визначення чітких перспектив інтеграції України у загальноєвропейський освітній простір;
  - обґрунтовано критерії типологізації освітньої політики, що передбачають урахування передовсім таких параметрів: характер соціальної та політичної систем, сутність політичного режиму, способи та шляхи рекрутування влади, правлячої еліти, прийняття та виконання політичних рішень, домінуюча політична культура, історичні традиції тощо;
  - запропоновано шляхи впровадження в практичну діяльність органів управління і освітніх закладів сучасної методології аналізу політики з метою розробки варіантів політики розвитку освіти на національному, регіональному та місцевому рівнях, перш за все з точки зору реалізації принципу рівного доступу різних верств населення до якісної освіти.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації можуть бути застосовані при розробці стратегії освітньої політики в процесі реформування сучасної системи освіти в Україні, а також у практичній діяльності державних структур, закладів культури та освіти; у діяльності політичних партій та громадських об'єднань; у лекційно-пропагандистській роботі та при розробці програм стратегічної та практичної діяльності обласних і районних держадміністрацій; у лекціях з філософії, культурології, політології, конституційного права тощо. Здійснена наукова робота створює передумови для подальших досліджень змісту, форм, методів діяльності органів державної влади і громадськості у сфері освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним авторським дослідженням. Результати і висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну дисертації, одержані автором особисто. Для обґрунтування основних тенденцій правового забезпечення державної освітньої політики частково залучені та використані положення співавтора Д.І. Дзвінчука (публікація № 7).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювались на всеукраїнських і міжнародних наукових й науково-практичних конференціях, зокрема, на III Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2006), Міжнародній науково - практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Рівне, 2007), науковій міждисциплінарній конференції «Трансформація парадигм мислення та концепцій знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії» (Львів, 2007).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 7 статтях, підготовлених та опублікованих автором, в тому числі в 5 статтях у фахових наукових виданнях

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації – 206 сторінок. Список використаних джерел складається з 208 найменувань на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТИ

1.1. Сутність освіти: експлікація концептуальних підходів

Відслідковуючи зміни, що відбуваються в українській освіті, аналізуючи результати їх вивчення та теоретичного узагальнення, репрезентованого в освітянській пресі та наукових виданнях, важко позбутися відчуття, що українська освіта розвивалася б значно успішніше, якби здійснюваним у ній новаціям завжди передували глибокі теоретико-методологічні розвідки світоглядно-методологічного рівня. В цьому контексті особливого значення набуває з'ясування змістовного навантаження категорії «освіта».

Поняття «освіта» (рос. – «образование»; англ. - «education»; нім. - «bildung»; грецьк.- «paideia») розглядається в літературі як суспільний процес (діяльність, інституція) розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом, втіленим у знаннях, вміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво-ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу.

Проблеми освіти привертала увагу найбільших мислителів з того часу, як з'явилися перші філософські системи, що піднялися до рівня рефлексії над різними областями людської діяльності, духовної і матеріальної. Починаючи з античності, тобто впродовж 25 -и століть, проблеми освіти і виховання органічно входили в найбільш розгорнуті, всеосяжні філософські системи — від Платона і Аристотеля до Канта і Гегеля, найбільших філософів ХХ ст.— як додаток їх основоположень до освіти. З іншого боку, подібні філософські системи були б немислимі без аналізу місця освіти в соціальній структурі, визначення її ролі в розвитку

суспільства, формуванні світогляду, пізнанні світу. Вже стародавні мислителі бачили розвиток освіти як відповідь на соціальні запити, а до найважливіших завдань філософа відносили не тільки опрацювання концепцій освіти, але і особисту участь в освітньому процесі — вона розцінювалася нарівні з управлінням державою [183, с.3-4]. Ідеал освіти, що склався в Стародавньому Китаї, передбачав підготовку начитаної, ввічливої, наділеної самовладанням людини, що уміє «заглянути глибоко в себе і встановити мир і гармонію в душі». Для китайської культури споконвіку характерна пошана до старших — за віком, соціальним статусом. У Стародавньому Китаї склався своєрідний культ шанування предків і правителів, повного підпорядкування державі. Чи варто говорити, що це стало визначальною рисою китайської системи освіти, де наставник шанувався як батько, а професія вчителя була і залишається однією з найпочесніших.

У середньовічній європейській філософії античний космоцентризм змінюється християнським теоцентризмом. У цей період відбувається осмислення питань: хто є людина, чого їй потрібно вчити, пов'язане з тими ціннісно-світоглядними змінами, які відбулися в Європі у зв'язку з виникненням, розповсюдженням і еволюцією християнства. З VI століття нашої ери починається усвідомлена побудова нової системи виховання і освіти. Якщо до цього філософія, визначала ціль і зміст виховання та освіти, була «служницею мудрості», то тепер вона стає «служницею теології». У середні віки вірять не в мудрість, а в авторитет. Тому виховання і освіта носять релігійний характер, стають єдиними й цілісними в тому сенсі, що всі соціальні прошарки, незалежно від місця в ієрархії, формувались у традиціях християнської релігії. Її істини об'єднували суспільство в певну цілісність і зберігали його єдність [128, с.22-23].

Ренесансова педагогічна думка і гуманістична школа, яка реалізувала

її, виникла з переоцінки середньовічного виховання і навчання. С. Свєжавський вивів тезу, що в епоху XV ст., коли бракувало світлих і проникливих розумних поглядів, у латинській Європі XV ст. з'явилася реальна небезпека розділу, роздвоєння між духовністю невеликих центрів, що складаються в основному із освічених людей, які характеризуються таємничою релігійністю еліти і народною релігійністю, магичні і поганські складники якої співіснували з елементами наївного, автентичного християнства. Ці думки спричинили потребу нового стилю духовного життя.

У XV ст. відбулася емансипація конкретних наук, передусім, точних і природничих. Проте замість згаданого раніше духовного дуалізму з'являється сцієнтизм серед представників природничих наук, які поступово звільняються з-під панування філософії і теології. Розвиток конкретних наук привів до поступового ослаблення метафізичної мудрості. З'явився протестантизм як реакція проти тиранії спекулятивного розуму в релігійній сфері. Щоб усі християни були дійсно релігійними, треба було, щоб вони відвернулись від розуму і зосередилися на моралі. Такого гатунку тенденції яскраво виявляються у гуманістів, зокрема у Еразма з Роттердама (1467-1536 рр.). Їхній антисхоластизм був реакцією на дивацтва і відсутність людського душпастирства, який сформувався згідно з моделлю шкільної теології. Еразм був видатним речником цієї моральної і практичної постави. Він був переконаний, що євангелічна мораль, створюючи життєву програму кожній людині, є суттю християнства. Дискусія навколо містики, що сягнула майже кінця XV ст., стосувалась в основному двох питань: містичний підхід до пізнання Бога має інтелектуальний чи афективний (почуттєвий) характер, чи воно (пізнання) характерне лише для нечисленних втаємничених, чи доступне для кожного. У XV ст. намагалися усунути шкідливі наслідки згаданого дуалізму між релігією привілейованих і релігією звичайних вірних на

шляху освітніх реформ.

З огляду на цю ситуацію насамперед слід розглянути виховні (мисленнєві) зусилля гуманістів. Їхня програма інтелектуальної формації, що втілювалась у глибоку фізіологічну і історичну культуру, мала замінити схоластичну освіченість, що спиралася на філософію, передовсім на високоопрацьовану логічну техніку. Ця нова концепція освіти, для якої однією з цілей була критика схоластичних інтелектуальних еліт, сприяла появі (парадоксально) наступної інтелектуальної і релігійної аристократії. Нова гуманістична духовність, яка повинна була реагувати на замкнутий світ схоластичних напрямів, створила замкнутий та ізольований від народу світ; замість спростування розглянутого вище дуалізму, зміцнила його в інший спосіб. Зі свого боку Церква посилює діяльність у галузі педагогіки. Пов'язується це зі зміцненням течії християнського аристотелізму, який започаткував новий внутрішній поділ християнської духовності на релігійність елітарних груп, пов'язаних із церковною владою, і духовність християн, які піддалися тій владі. Спірна комісія пробувала протидіяти цьому новому дуалізму. Але ця спроба не мала шансів перемогти теократичну орієнтацію [38, с.35].

Гуманістична педагогіка цього періоду звернула увагу на красу і досконалість форми, тобто запанувала формальна класична освіта. Це педагогічне прагнення тривало від кінця XVI до кінця XVIII ст. На противагу середньовічним ідеалам, які визначали найвищою метою підготовку особи до жертви - вічного покарання, гуманістична педагогіка висунула нові, світські ідеали добре організованого життя. За мету виховання визнавала «*virtus ac sapientia*» та, як окреслив цю мету Еразм з Роттердама, виховання людини світу — вченої і моральної [38]. Усю гуманістичну педагогіку характеризує обожнювання волі духу, прагнення до виховання вільних, незалежних індивідуальностей.

Середньовічна школа навчала учнів двох предметів: релігії і латини,

тоді як гуманістична школа найважливішими предметами вважала історію, моральну філософію, вимову (навчання народної мови), природничі науки, математичні предмети. З особливою виразністю гуманістичні ідеї зазвучали у дидактичній системі чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670 рр.).

В основу педагогічного вчення Я. Коменський поклав принцип природовідповідності виховання (необхідності враховувати природні здібності дитини). Він вимагав створення єдиної шкільної системи, обґрунтував ідею загального та початкового навчання дітей рідною мовою, дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання, розробив дидактичні принципи навчання, багато уваги приділяв вихованню [32, с.171-172].

Для І.Г. Песталоцці (1746-1827 рр.) категорія “освіта” означала синкретичну єдність усіх видів діяльності, спрямованих на розвиток особистості у певному соціокультурному континуумі. Він висунув ідею розвивального навчання, сформулював дидактичні принципи послідовності й поступовості у навчанні, відстоював принцип систематичності, дотримання яких забезпечувало б міцність засвоєння знань. І.Песталоцці — основоположник методики початкового навчання рідної мови, арифметики, елементарної геометрії, географії [32, с.258].

На жаль, у ХІХ ст.-ХХ ст. у науковій літературі освіта почала ототожнюватись із процесом передачі готових знань та процесом навчання. Панівним у цей період стає поняття «виховання», яке розуміють як цілеспрямований процес формування особистості із заздалегідь визначеними якостями.

На сьогодні існує велика розмаїтість визначень категорії освіти. Це зумовлено тією обставиною, що відбувається процес залучення до освітніх тем, проблем і питань все більшої кількості представників інших наук – не лише філософів чи психологів, а й економістів, соціологів, політологів,

прогнозистів [1-5; 8-14; 17-21]. На думку Д. Дзвінчука, з якою ми солідаризуємося, це позитивне явище, адже формується ширше бачення сучасного освітнього феномену, спостерігається акцентація на важливих для всього суспільства сторонах, які з тих чи інших причин раніше не розглядали науковці – педагоги [50, с.26].

Як приклад наведемо декілька визначень поняття освіта:

«освіта – не лише спеціалізована діяльність, але й соціальний інститут. І, як кожна соціальна інституція, вона характеризується багатовимірністю – економічно - фінансовою, політичною, світоглядною» [96, с.8];

освіта – це «суспільний процес (діяльність, інституція) розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний із оволодінням соціально значущим досвідом, втіленим у знаннях, вміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво-ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу. У філософському вимірі «освіта» є процесом суб'єкт-суб'єктної взаємодії учителя (педагога) і учня (студента), спрямованої на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самонавчання і самостійної життєтворчої діяльності» [6, с.47];

є «полем, де перетинаються педагогіка, етика і політика, взаємодіють різні соціальні інститути у здійсненні освітнього процесу, виявляється внутрішня єдність індивіда і суспільства» [140, с.7].

Відмінності підходів до освіти педагогів і представників інших наук помітні вже на рівні вступних означень. Так, відомий британський соціолог Е. Гідденс у своєму великому за обсягом підручнику «Соціологія» гранично лаконічний: освітою він називає організований процес трансляції знань від представників старшого покоління до дітей і молоді у призначених для цього спеціальних приміщеннях середніх чи вищих шкіл [31, с.427, 458]. Цей варіант означення дає йому змогу акцентувати на двох важливих для соціолога фактах:

- формування звичної для нас шкільної системи освіти лише після винайдення у 1454 році друкарського верстата й створення можливостей для масового виробництва підручників. Учителі отримали можливість працювати не з одним чи двома-трьома учнями, а одразу з десятками;

- накопичення наприкінці ХХ століття інформаційних засобів нового покоління, які стають серйозною загрозою традиційній освіті. Ці засоби дають змогу навчатися поза спорудженими для навчальної мети приміщеннями і не вимагають безпосереднього фізичного перебування викладачів і тих, хто навчається, в одному і тому ж приміщенні [50].

Досить часто визначення освіти дається з точки зору таких аспектів, як процес і результат: розглядається освіта як *процес* та освіта як *результат*, визначаючи таким чином освіту як «процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок» [153, с.115]. Дещо ширше визначення освіти дають автори російського підручника «Економика образования», які розглядають освіту в єдності чотирьох її якостей: як цінності, як процесу, як системи та як результату [194, с.9]. У 4 т. «Педагогічної енциклопедії» освіту розглядають як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок [138, с.141]. У «Педагогічному енциклопедичному словнику» освіта - складова частина і водночас продукт соціалізації, що слугує інтересам особистості і суспільства [139, с.172].

Зміст освіти як суспільного феномену, на думку І. Каленюк, розкривається в таких аспектах: 1) освіта як результат, як сума суспільно-значимих знань; 2) освіта як процес передачі знань та інформації, втілення навичок та умінь, тобто навчальний процес; 3) освіта як організаційно-економічна система, тобто як галузь соціально-економічної діяльності [83, с.6-7].

Освіта - це певна сума загальних і специфічних, академічних і вузькопрофесійних знань. Здобути освіту - означає оволодіти певними

знаннями, мати навички логічного мислення, дослідження і аналізу різних явищ. Освіта як результат накопичення знань, результат навчального процесу має кількісний та якісний аспекти. Перший знаходить свій вияв у кількісному обсязі набутих і засвоєних людиною знань, формалізованим показником його може бути рівень освіти (середня, вища). Крім того, освіта має і аспект високої моральної цінності, формування здібностей та устремлінь людей кожного народу, які визначають його історичну долю. До того ж, нагромаджені в процесі освіти знання мають цінність не просто самі собою, а ще й тому, що вони сприяють духовному і фізичному розвитку людини. Результатом освіти у сучасному розумінні виступає запускання індивідуального механізму талановитості, який надалі функціонуватиме за самовідтворювальним принципом [195].

Трансформування самої освіти зумовлено зростанням її функціональної ролі у забезпеченні економічного та соціального прогресу суспільства, істотним впливом її на людину і на суспільство. Нові вимоги до освіти потребують відповідних змін як в організації її системи, так і в змісті, формах та методах навчального процесу. Ті зміни, що відбуваються в сучасній освіті, можна узагальнити так: 1) змінюється суспільне бачення освіти, її місце і роль в житті людей; 2) урізноманітнюються форми організації навчального процесу та управління освітою взагалі; 3) зазнають змін педагогічні технології, методи передачі знань та втілення навичок, умінь тощо; 4) відбуваються зміни у системі фінансування освітньої діяльності.

Освіту в сучасному світі розглядають не як кінцевий продукт одного з етапів життя людини, а як постійний і динамічний процес. Раніше освіта обмежувалася достатньо коротким та чітко визначеним відтинком трудового життя, по закінченні якого людина виходила із системи освіти і більше її не потребувала. Швидке старіння знань за умов сьогодення стрімкого часу зумовлює необхідність їх постійного оновлення та

періодичного звертання до навчання. Від народження людини навчання триває впродовж усього її трудового життя. Унаслідок цього освіта стає неперервною [83, с.29].

Концепція *неперервної освіти* передбачає координацію всіх окремих елементів освіти - дошкільної, середньої, вищої та післядипломної - таким чином, щоб кожний із них був продовженням попереднього рівня і підготовкою до наступного. У такій системі вибір рівня освіти не пов'язаний безпосередньо із віком учнів, адже переміщення в середині системи ґрунтуються не тільки на вимогах певного мінімуму знань, а визначаються ставленням людини до навчання, її загальним розвитком та інтелектом [174, с.75].

У системі неперервної освіти розширюються можливості кращої організації навчання. Поряд із традиційними навчальними закладами з'являються і нові: школи бізнесу, навчальні центри підготовки та підвищення кваліфікації тощо. У багатьох розвинених країнах, таких як США, Франція, Швеція, посилюється тенденція до введення більш відкритого доступу у вищі навчальні заклади і залучення до освіти таким чином широких мас населення. В основі такої тенденції лежить філософія егалітаризму – всі індивіди, бідні чи заможні, повинні мати реальну, а не лише декларовану можливість вчитися у вищій школі [83, с.30].

Щодо вищої освіти, то її характерними ознаками, порівняно з іншими освітніми та науковими системами, є «єдність соціального, культурного, економічного та наукового середовища, яке на основі системності та взаємодії формує певний інтегральний модернізаційний результат, що виявляється у процесах удосконаленого відтворення суспільства»; «для вищої освіти показовим є системне відтворення на високому інтелектуальному і культурному рівнях одночасно всіх елементів процесу набуття, відновлення і продукування знань: джерела знань (науки), носія знань (викладача), об'єкта та суб'єкта знань (студента)» [85, с.113].

Належний рівень освіти для людини є запорукою її успішності в житті. Адже прибутки людини та її адаптація в динамічно змінюваному суспільному напрямі залежать від рівня освіченості. У сучасному суспільстві освіченість стала визначальною якістю людини – людина розумна (*Homo sapiens*) у XXI столітті трансформується у *Homo educatus* (людина освічена), що передбачає нову філософію життя людини. Зазначене, зокрема, підтверджується проведеними дослідженнями на основі перепису населення України у 2001 р. Науковці відзначають, що наявність вищої освіти у 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,6 рази підвищує ймовірність отримання середніх прибутків, а також суттєво впливає на спосіб життя. Люди з вищою освітою частіше роблять грошові заощадження – таких в Україні 14 % проти 6, що не мають навіть середньої освіти; 90 % тих, що будують собі житло за банківськими кредитами, також є володарями дипломів вищої освіти.

Серед осіб із вищою освітою частка бідних становить 11 %, осіб із середніми доходами – 35 %, а заможних – 7,5 %, серед осіб, що мають повну загальну середню освіту, бідних – 29 %, громадян із середнім доходом – 18 %, а заможних – 2 %. Отже, наявність вищої освіти майже у 3 рази підвищує шанси стати заможною людиною [132, с.6].

Зважаючи на роль освіти у суспільному розвитку, вона має стати постійним пріоритетом державної політики, що вимагає концептуального обґрунтування доктрини розвитку освітньої сфери в контексті цілісного сприймання змін, які відбуваються на рубежі тисячоліть в Україні та за її межами.

Необхідно передбачити випереджальний характер очікуваних змін, знайти оптимальний баланс актуальних і перспективних завдань розвитку освітньої сфери на національному та регіональному рівнях.

Освіта — єдина сфера, яка, за висловом С. Дорогунцова і В. Куценка, сама себе повністю відтворюючи, впливає на всі інші сфери, визначаючи

тенденції та перспективи їхнього розвитку. Саме освіта працює на майбутнє, динамічно реагує на зміни у зовнішньому середовищі, адаптуючись до нових потреб суспільства і водночас активно впливаючи на його стан, визначаючи тим самим і самі потреби [57, с.8].

Безперечно, стан справ у галузі освіти суттєво впливає на всі сфери суспільного життя. У макроекономічному розумінні людський капітал є головним фактором економічного зростання. Вкладені в нього інвестиції дають довготривалий за часом інтегрований ефект, як економічний, так і соціальний. Вища освіта безпосередньо пов'язана з умовами формування суспільної свідомості, світогляду тощо. Завдяки впливу на всі сфери суспільного життя країни вона посилює творчу активність й ініціативу людей, а, отже, зрештою впливає на темпи економічного зростання.

Рівень розвитку суспільства у межах тієї чи іншої держави визначається панівними типами господарювання, встановленою ієрархією цінностей та інтересів, характеристиками населення, так званим «людським капіталом». Під цим терміном слід розуміти здібності, знання та навички робітників, які дають можливість людям активно діяти у соціальній та економічній сферах. Такі якості визначаються освітою, здоров'ям, харчуванням тощо. Інвестування в людський капітал може стимулювати підвищення продуктивності праці, але може й знецінитися з причин погіршення здоров'я людей, зниження освітнього рівня та масової дискваліфікації спеціалістів.

У країнах, які здійснили якісний економічний стрибок, освіті було надано першорядного значення. Світовий досвід показує, що швидше та успішніше виходили із кризи ті країни, які у складний для економіки час надавали перевагу питанням освіти. У період економічних криз США та багато інших промислово розвинених країн намагалися максимально розширити можливості населення здобути освіту, передусім - вищу. Світова практика засвідчує, що вищий рівень освіти населення, то кращою

є його професійна й соціальна мобільність.

Значні обсяги фінансових, матеріальних і людських ресурсів, які залучає освітянська галузь, роль освіти в соціальному та економічному розвитку спонукають до поглибленого вивчення результатів освітянської діяльності та ефективного використання згаданих ресурсів [11, с.46].

Продуктивна природа суспільних витрат на освіту стала предметом наукового аналізу багатьох учених за кордоном, зокрема, відомої концепції «людського капіталу», біля витоків якої стояли Т. Шульц, Г. Беккер, Б. Вейсброд, Дж. Мінцер.

Дотичними до досліджень у рамках вищезазначеної проблеми є різнопланові варіанти висвітлення динаміки соціокультурного розвитку українського суспільства і гуманістичного наповнення змісту політичної науки і освіти, що включає питання переходу від ситуації модерну до постмодерну, розвитку громадянського суспільства, використання творчого потенціалу громадянської освіти та ін. Ця проблематика знайшла відображення у працях таких авторів як: І. Алексеєнко [1], О. Бурлаков [14], І. Воронов [23], В. Горбатенко [34], А. Карась [86], М. Михальченко [123], С. Пролєєв [151], В. Тертичка [180].

Досвід демократичних країн засвідчує необхідність утвердження політичної освіти як сукупності методологічних принципів, методів і процедур практичного забезпечення політики, спрямованих на одержання реального політичного та соціального ефекту, вирішення конкретних практичних проблем. У зв'язку із цим на увагу заслуговують дисертаційні дослідження І. Горбатенко [37] і М. Іванова [80]. У першому в процесі диференційованого розгляду досягнень і недоліків вітчизняної політичної науки виявлено цілий ряд недосліджених чи малодосліджених проблем, до яких належать: особливості становлення громадянського суспільства; напрями формування української політичної нації; питання гармонізації процесів інтернаціоналізації та національної консолідації; механізми

визначення довготермінових зовнішньополітичних пріоритетів, стратегії підвищення конкурентоспроможності країни; осмислення форми державного правління й сутності політичного режиму; визначення адекватності політичній ситуації зразка виборної системи; взаємодія політики та економіки як базових елементів модернізації суспільства. На основі аналізу сучасних підходів щодо оновлення політологічних знань у рамках Болонського процесу (О. Бабкіна, В. Бебик, В. Воронкова, М. Головатий, А. Кальянов, І. Климкова, К. Корсак, С. Кузнєцов, В. Медведєв, О. Мірошніченко, В. Носков, В. Пожуєв, С. Рижкова, В. Шевченко) обґрунтовано необхідність урахування вітчизняних традицій забезпечення соціально-гуманітарної освіти. Зокрема з'ясовано, що ідея інтеграції національної освіти в європейський простір у рамках Болонського процесу може стати конструктивною лише за умови збереження й примноження існуючої в Україні системи політичної науки і освіти як важливого сегмента державотворчих знань. Болонський процес не може бути самоціллю, його основне завдання у контексті вдосконалення національної системи освіти полягає у приєднанні українського суспільства до цивілізованого культурного руху без руйнування національно-специфічних рис і здобутків зазначеної системи [37, с.16].

Здійснене І. Горбатенко дослідження дозволило сформулювати основні завдання політичної науки і освіти, якими мають стати: 1) активізація діяльності українських політологів щодо визначення найважливіших процесів трансформації українського суспільства, забезпечення відповідності цим процесам суми теоретичних знань, орієнтованих на практично-політичну діяльність; 2) забезпечення соціального престижу політології через підвищення оплати праці наукових працівників і викладачів вищих навчальних закладів, використовуючи для цього державні можливості та потенціал громадських об'єднань, територіальних структур і місцевих органів влади; 3) поглиблення

професійних зв'язків із закордонними політологами, вивчення досвіду організації політичної науки у різних країнах світу й насамперед у рамках Європейського Союзу; 4) розширення каналів постійної комунікації між суб'єктами політичної науки, включаючи Інтернет, існуючі періодичні академічні журнали та стимулювання кафедральних видань у рамках цілеспрямованої державної підтримки університетської науки; 5) органічне поєднання можливостей теоретичної і прикладної політології у процесі реформування українського суспільства; збільшення обсягу викладання курсів із прикладної політології в рамках спеціалізованих відділень на соціально-гуманітарних факультетах національних університетів [37, с.16].

Дисертація М. Іванова – це концептуальне дослідження, присвячене вивченню взаємозв'язку політичного процесу з рівнем і характером політичної освіти [80].

Вивчення джерельної бази, державних документів і матеріалів, періодичних видань стосовно даної проблематики дозволило авторові отримати певні результати. Так, зокрема, на основі дослідницької роботи доведено, що процес політичної соціалізації і політичного виховання сьогодні є одним з важливих засобів у формуванні політичної культури та поведінки громадян України, усвідомлення ними власної ролі і значення в житті країни, відповідальності згідно з їхніми переконаннями та цінностями.

На основі аналізу трьох рівнів пізнання політичного світу – політико-гносеологічного, політико-соціалізаційного і політико-дидактичного, доведено, що політичний світ є принципово пізнаваний, політична соціалізація є перевіреним століттями механізмом передачі колективного політичного досвіду від покоління до покоління, що відображає сутність політичного процесу, у власному змісті цього слова, а політична дидактика являє собою функціональну реакцію політичної освіти на зміни, що відбуваються в суспільстві.

Із досягненням достатнього рівня політичних знань громадян суспільство здатне подолати низку гострих проблем, які перешкоджають його просуванню до демократичних засад. Зокрема, це стосується усунення масового абсентеїзму громадян у політичному житті, досягнення свідомої та аргументованої електоральної поведінки в процесі голосування та набуття пріоритету демократичних цінностей у їхній політичній культурі.

Не менш важливими здаються перспективи подолання непрофесійності політичної еліти і зменшення її креативності, уразливості свідомості громадян під впливом новітніх PR – технологій [80, с.18].

Серед методологічних проблем у поширенні політичних знань виявлено високий ступінь догматизації фундаментальних положень політичної науки та недостатню розробленість методологічних основ формування критичного мислення громадян.

Для вирішення цих проблем, на думку М. Іванова, насамперед слід створити в Україні систему демократичного громадянського виховання населення і політичного просвітництва. Особливо це стосується молодого покоління із залученням найкращої демократично зорієнтованої частини наукової, педагогічної та управлінської інтелігенції. При цьому необхідно подолати систему норм, стереотипів, цінностей, які залишилися нам у спадок після комуністичного режиму.

Перед сучасною Україною стоїть завдання формувати таку освітньо-виховну систему, яка б була здатна виступити своєрідним рушієм національного прогресу та платформою демократичних політичних доктрин для різноманітних політичних сил [80, с.19-20].

Особливе значення для нашого дисертаційного дослідження має концепція трансформації і модернізації відомого українського філософа і політолога М. Михальченка [123, 91]. Його ідеї актуальні через акцент на органічну детермінованість змін не тільки цивілізаційними, але і

національними та політико-культурними факторами. Зокрема, розглядаючи концепт «модернізація», науковець цілком слушно зауважує, що дане поняття поширюється не тільки на процеси переходу від традиційних суспільств до сучасних, але й на процеси вдосконалювання сучасних суспільств. Модернізація орієнтує суспільство і його структури, сфери на вдосконалювання, просування вперед, на розроблення й реалізацію нових цілей, задач, пріоритетів, стратегій [123, с.34-35]. На нашу думку, таке бачення відповідає сутнісним характеристикам сучасного українського політичного процесу і має важливе теоретико-методологічне значення.

Серед інших важливих праць слід відзначити наукові розробки президента Академії педагогічних наук України В. Кременя [107]. У його фундаментальному дослідженні «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум.» досліджено найважливішу проблему українського буття і процесу державотворення — формування національної ідеї. Автор пропонує своє бачення її вирішення — у єдності історії, філософії та освіти, тобто в контексті теорії і практики. Особливе місце у книжці займає концепт людиноцентризму — авторський креатив українського гуманізму, який синтезує філософські міркування про смислове наповнення національної ідеї. Причому, на думку В. Кременя, цивілізаційна функція освіти й виховання здійснюється як на мікрорівні індивіда, так і макрорівні соціального універсуму.

Освіта України — не зовсім те, чим вона є у сучасних розвинутих державах Заходу. Наприклад у США - школа, освіта — інститут сучасної цивілізації, що ставить собі за мету насамперед професійну підготовку людини до того чи іншого виду діяльності. Вона — досить прагматична, вузькоспеціалізована, навмисно технологічна й утилітарна. Наша ж школа із її схильністю до світоглядних та гуманітарних аспектів освіти — насамперед інститут культури, що вирішує завдання підготовки людини не

тільки до професійного, а й до соціального життя, дає їй навички та знання такого життя, а це дозволяє їй бути не тільки фахівцем, а й громадянином. У країні, яка не пройшла до кінця процесу модернізації, навчитися всьому цьому можна, здобуваючи освіту. Важливо враховувати, що суспільство у сучасному значенні цього слова в Україні ще не склалося: Україна точному смислі — поки що держава, яка намагається за допомогою освіти створити собі відповідну соціальну базу.

Приблизно таку ж роль відігравала колись у Європі (а за нею й в Україні) класична освіта з її інтересом до традицій античної культури. Вона немовби заклала основи національної культури, сприяла національній консолідації [107, с.516].

Основним завданням сучасної освіти є виховання людини як Людини, формування у свідомості людей дійсно наукової картини світу: природної, соціальної, особистісної; картини, яка відображала б об'єктивну дійсність найбільш правильно і якомога повніше [107, с.503].

Разом із тим, попри існування великої кількості дослідницьких підходів, більшість із них не враховують соціокультурної сутності і політичної зумовленості освіти, розглядаючи освіту відокремлено від інших чинників суспільного розвитку, не даючи комплексного, адекватного уявлення про освіту як цілісну систему.

Соціокультурний феномен освіти виявляється надзвичайно складним історичним явищем. Він охоплює багато елементів та аспектів, дослідження яких потребують комплексного теоретико-методологічного підходу: адже неможливо вивчати освітні процеси та проводити їхній порівняльний аналіз без урахування соціальних зв'язків, культурних традицій, етнічних, ментальних, аксіологічних та інших особливостей суспільства.

Тільки використання принципу системності, як слушно зауважує І Бушман, надає можливість оперувати освітою не як окремим об'єктом, а у

взаємозв'язку з іншими системами суспільного життя, зокрема із культурою, масивом її креативних принципів, методик і стереотипів функціонування. Такий взаємовплив відтворює об'єктивний, природний статус-кво, а тому є надзвичайно ефективним дослідницьким підходом [19, с.3]. Сутністю сучасної освіти, на думку дослідниці, є формування цілісної картини світу, трансляція від покоління до покоління досягнень науки, досвіду та традицій [19, с.13].

Справедливо відзначають, що освіта повинна сприяти перетворенню людини на суб'єкт сучасного історичного процесу, що освіту уже сьогодні недостатньо розглядати як передачу систематизованих знань, умінь і навичок. Учені пропонують досліджувати освіту як специфічний вид діяльності, у процесі якої відбувається формування людини як активного суб'єкта історичної творчості. Але, на жаль, аналіз освіти в цьому ракурсі часто обмежується лише постановкою проблеми і тому не має послідовного, системного характеру.

Окрему групу наукових розробок становлять праці з питань управління освітою. Переломним щодо розвитку наукових досліджень проблем управління освітою можна вважати 1997 рік, коли був оприлюднений навчальний посібник професора В. Лугового «Управління освітою» [110], і розпочав свою непросту історію часопис «Освіта і управління». Згідно із В. Луговим, управління освітою – це самостійна система загальної структури педагогічної діяльності, що відіграє найважливішу роль у розвитку суспільства [110, с.17].

У першому ж випуску часопису «Освіта і управління» тогочасний міністр освіти України М. Згуровський під час висвітлення засад державної політики в освітній сфері змушений був визнати, що на 1997 рік «у бюджеті планується лише 55 % від потреби галузі на зарплату і 70 % на стипендії» [75, с.11] і що довелося піти на «санацію» мережі державних закладів, на невиконання положень законів щодо оплати частини

службових функцій педагогічних працівників, а також поступово знімати заборони на розширення переліку платних послуг, що можуть надаватися громадянам. Ці не надто популярні адміністративні заходи все ж дали можливість утримати систему освіти на грані колапсу і створити передумови для її розширення на межі століть і в перші роки нового тисячоліття.

Визначальним у реформуванні управління освітою має стати досягнення тісної співпраці органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, громадського самоврядування та піднесення їх відповідальності у межах повноважень; створення цілісної системи управління освітою, якій були б властиві гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самоорганізації.

У 1999-2007 рр. у науковому обігу появились дисертаційні дослідження В. Гальперіної [27], Д. Дзвінчука [51], О. Жабенко [62], С. Калашникової [82], Н. Колісніченко [94], А. Мазака [118], С. Майбороди [120], І. Сікорської [166] та інших науковців. Зокрема, А. Мазаком на основі вивчення вітчизняних та іноземних джерел наукової інформації здійснено аналіз упровадження нових підходів до управління освітньою галуззю на всіх рівнях для забезпечення механізму саморегуляції освітніх процесів. Встановлено, що стратегічні державні документи які регулюють освітні процеси не розглядають альтернативних варіантів освітньої політики і були вироблені без належних консультацій із громадськістю. Крім того, кожний з наступних документів не мав чіткого зв'язку з попередніми, що не дозволяє твердити про наявність послідовної й цілісної стратегії реформування освіти в Україні [118]. На думку А. Мазака, реформування системи освіти може бути успішним лише у тому випадку, якщо воно отримає громадську, політичну й фінансову підтримку з боку органів державного управління та населення.

Як слушно вважає український дослідник, якісний розвиток освітньої

системи на регіональному рівні в даний час значно утруднено через такі проблеми:

- перевага оперативного управління над програмно-цільовим;
- відсутність системи педагогічного й освітнього моніторингу;
- недосконалість широкого інформаційного поля;
- недостатність практичної методичної допомоги педагогам [118].

Обґрунтованими заходами у цьому плані є: удосконалення банку даних з метою посилення пізнавальної функції управління, чіткий розподіл функціональних обов'язків між різними рівнями управління, перевід управління на аналітичну основу, впровадження моніторингу результативності роботи керівників за основними показниками, проведення систематичної корекції усіх функцій управління на основі контролю, залучення громадських організацій до здійснення внутрішкільного контролю.

В умовах адміністративної реформи для впровадження запропонованих змін необхідно:

- на законодавчому рівні закріпити обсяги участі громадськості в управлінні, сформулювати критерії взаємовідповідальності між державним апаратом та громадянським суспільством у виробленні та реалізації освітньої політики;

- Кабінету Міністрів України розробити для прийняття Верховною Радою України проект національної програми інноваційного розвитку суспільства шляхом модернізації освіти; прийняти рішення, що поліпшують фінансовий стан освіти; внести зміни до чинних постанов щодо розширення участі громадськості в управлінні освітою;

- Міністерству освіти і науки України розробити Концепцію навчальних планів і програм для обговорення громадськістю та всіма зацікавленими особами. Важливою ціллю при цьому є досягнення взаємозв'язку та відповідності між Державними стандартами та

положеннями Національної доктрини розвитку освіти [118].

У дисертаційному дослідженні О. Жабенко [62] уперше здійснено цілісний науковий аналіз освітньої політики, законодавства, а також розвитку державного управління освітою України в 1946-2001 рр.

Установлено, що в процесі розвитку системи державного управління освітою змінювалися її основні цілі від керівництва системою освіти, забезпечення виконання директив і розпоряджень уряду в радянський період до участі у визначенні, розробці державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності й інтелектуальної власності в період незалежності та її реалізації, що й зумовило виділення центрального органу управління освітою в провідний орган управління галуззю.

У дисертації запропоновано перспективні напрями подальшої розробки проблеми: порівняльне вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду державного управління освітою; забезпечення системи управління освітою кваліфікованими кадрами; розробка концепції розвитку системи державного управління освітою тощо [62].

У дисертаційній роботі І. Сікорської [166] на основі проведених досліджень здійснено теоретичне обґрунтування і запропоновані практичні рекомендації з удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейського вибору. У ході дослідження встановлено, що управління міжнародною діяльністю вищої школи здійснюється за галузево-територіальним принципом: центральний рівень управління – на рівні МОН, регіональний рівень управління – на рівні обласних відділів освіти і науки, і, нарешті, відділи з міжнародних зв'язків вищих навчальних закладів. Взаємодія між ланками цього управлінського ряду на сьогоднішній день не є ефективною. Існуючі умови для впровадження ефективного державного управління міжнародним співробітництвом ВНЗ на всіх рівнях потребують удосконалення та інтенсивного розвитку.

Проведений контент-аналіз преси показав необхідність налагодження конструктивного діалогу громадськості з державними органами, який надасть можливість громадськості спонукати уряд до ефективних державних рішень [166, с.16].

Системний аналіз наукових праць свідчить, що розвиток державного управління освітою в Україні ще залишається недостатньо вивченим, дослідження все ще розрізнені, методично не об'єднані. Окремі праці дають змогу лише незначною мірою розкрити зміст проблеми. Однак ще відсутні наукові праці, узагальнені історико-теоретичні дослідження, які були б присвячені питанням державної освітньої політики України в контексті політичної модернізації українського суспільства.

1.2. Освітня модернізація в структурі політичної модернізації українського суспільства

У сучасному світі, зокрема Україні, на зламі тисячоліть відбуваються динамічні, а водночас суперечливі модернізаційні процеси, які вирішальним чином впливають на загальну картину розвитку людської цивілізації. Діставши глибоке теоретичне обґрунтування у другій половині ХХ ст., поняття «модернізація» дотепер залишається найбільш універсальним щодо характеристики різноманітних спонтанних та цілеспрямованих суспільно-політичних змін.

Сучасні модернізовані суспільства, запропонувавши характер і темпи самовдосконалення, виступають орієнтиром для суспільств, які з історичних причин відстали у своєму розвитку від апробованих і перевірених часом зразків організації людського співжиття. Створені модернізованим світом суспільно-політичні параметри вимагають від різних країн неоднакових зусиль для підкорення їхніх вершин. Прагнення до цього, а також незмінна конфронтація сторін, що виникає від бажання

ініціаторів модернізації активізувати внутрішні суспільно-політичні процеси, якраз і становлять основний зміст різноманітних варіантів модернізаційного розвитку. А це, своєю чергою, потребує не лише врахування світового досвіду, а й вироблення неповторної стратегії втілення модернізації для неконкретних країн [33, с.41].

У 90-і роки ХХ ст. широкомасштабний процес суспільно-політичної модернізації поширився і на посттоталітарні східноєвропейські та пострадянські країни. Попри неоднозначність та несхожість результатів розвитку цих країн, їх соціальні орієнтири відзначаються схожістю за такими параметрами: створення розвиненого соціально орієнтованого ринкового господарства; розбудова демократичної, соціальної, правової держави; рух до цивілізованого громадянського суспільства із забезпеченням соціальної справедливості та соціального захисту для своїх громадян; надання гарантій для реалізації особистого і колективного буття людини й суспільства. Водночас суспільно-політичні процеси в українському суспільстві з початку 90-х рр. ХХ ст. засвідчують колосальний розрив між цілями та можливостями здійснення модернізації суспільства [35, с.3].

Теорія політичної модернізації сформувалася з різних концепцій, що містять неоднозначні висновки, рекомендації, мають різну соціально-політичну спрямованість. *Політична модернізація* визначається як розвиток політичних систем та інститутів у напрямі створення політичних структур і функцій, характерних для діяльності ліберально-демократичного суспільства на основі національного стилю функціонування бюрократії, політичного плюралізму, політичної культури, політичної стабільності, комплексу політичних цінностей. Ці процеси призводять до розвитку ефективних урядових, бюрократичних структур, які здатні подолати відставання. Однак існує чимало різноманітних ідей щодо механізму створення цих структур. Вважається,

що ринкові регулятори недостатні для форсованого перетворення суспільств «пізнього старту». Важливою є здатність політичних інститутів адаптуватися до внутрішніх суперечливих процесів модернізації перехідних суспільств. Ринкову економіку органічно доповнює політична демократія, покликана прискорити модернізацію перехідних суспільств [33].

Перші дослідження політичної модернізації розглядали процес становлення сучасної демократії як закономірний і необхідний наслідок процесу індустріалізації. Вважалося, що економічний розвиток автоматично приведе до формування політичних інститутів, потрібно лише визначити критерії. Проте практика розвитку слаборозвинених країн показала відсутність прямої відповідності між політичним і економічним розвитком. Нові проблеми почали розглядати у рамках структурного функціоналізму як взаємодія між процесом диференціації, імперативами рівності та адаптивними можливостями політичної системи.

Модифікацією традиційних варіантів політичної модернізації ліберально-демократичного типу стала структурно-функціональна «кризова модель» політичного розвитку, яка визначає, що будь-яка політична система має певний стабільний рівень взаємодії компонентів структурної диференціації та можливостей політичної системи. У процесі політичної модернізації змінюється рівень і характер взаємодії, що призводить до кризи інших параметрів політичної системи [182].

Одним із способів змістовного наповнення структурно-функціональних концепцій стала «особистісна теорія політичної модернізації» за психологічним підходом. Цей підхід ігнорували на тій підставі, що індивід у перехідному суспільстві є носієм як традиційних, так і сучасних установок. Традиція і сучасність на особистісному рівні так переплітаються, що стають непридатними як категорії в аналізі процесу модернізації. Однак емпіричні дослідження показали, що різні аспекти

психології особи не змінюються хаотично, а змінюється особа в цілому. Тому важливо створити передумови для виникнення сучасних установок і орієнтацій з такими рисами, як участь, поінформованість, усвідомлення своєї громадської ролі. Диференціація (функціональна спеціалізація, зростання структурної взаємозалежності) є основою політичної системи. У результаті політичної модернізації досягають нових можливостей зміни функцій державних інститутів, посилення політичної інтеграції, ефективності політичних рішень, участі населення у політичному процесі.

Структурно-функціональний підхід передбачає адміністративний та демократичний напрями модернізаційних досліджень. Прихильники першого підходу ототожнювали політичну модернізацію з раціональним стилем управління, із заміною неформальних, функціонально розпорочених форм політичних зв'язків і традиційних культурних норм на раціоналізовані форми бюрократичної організації і політичної культури. Однак у результаті розвитку демократичних інститутів традиційних суспільств ця тенденція призводить до відчуження функцій управління від суспільства [182].

Самостійним напрямом досліджень стала проблема стимулювання демократичних процесів через політичну участь, політичну мобілізацію. Інтерпретація цього підходу в рамках традиційної концепції плюралізму призвела до створення нової теорії «субсистемної автономії». За цією теорією політична модернізація є процесом, в якому суб'єкт політичного розвитку поступово досягає політичної автономії, що означає незалежність політичних груп, партій. Це сприяє формуванню багатопартійності, свободі асоціацій, автономії органів місцевого самоврядування, пріоритету прав і свобод людини. Динаміка політичної модернізації визначається сильною інституційною владою, бюрократією, які потрібні для модернізації традиційного суспільства [182].

У сучасному розумінні проблеми, що спирається на досягнення

світової суспільно-політичної думки в осмисленні досвіду модернізаційних процесів різних країн, політична модернізація в розгорнуто-політологічному вимірі, на думку В. Горбатенка, означає: 1) комплекс науково-методологічних засобів пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з адекватним розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності взаємовідносин: держава — міжнародна система, держава — громадянське суспільство, держава — особистість, суспільство — особистість, індивід — індивід та ін.; 2) практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи постійно й успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтованої на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства [35, с.14].

Модернізація як широкомасштабний цивілізаційний процес може бути контекстом адекватного визначення місця у ньому України та особливостей модернізації українського суспільства. Відносна цілісність і зразковий характер західних модернізаційних процесів для решти світу не позбавляють необхідності враховувати суперечності й негативні наслідки розвитку означеного типу людської цивілізації. На сучасному етапі вони особливо виразно виявляються в руйнівних для світового співтовариства, у тому числі й для західного суспільства, американо- та західноцентричних прагненнях, у атлантизмі та мондіалізмі. Відтак геополітична орієнтація України має бути виваженою, враховувати як позитивні, так і негативні

наслідки суспільно-політичного втілення західної моделі модернізації та сучасні егоїстичні інтереси впливових урядів і військово-політичних кіл Заходу. Важливою особливістю сучасного світового розвитку є глобалізація процесу модернізації, кристалізація неповторних особливостей його практичного втілення на просторах незахідного соціокультурного простору. Розгортання цього процесу засвідчує суттєве обмеження західного впливу, неприйняття ідейно-політичних цінностей індивідуалізму й лібералізму, а також поступове зростання значення незахідних цінностей для самого Заходу [86]. Все це породжує серйозні сумніви щодо західного шляху як єдино можливого й дає підстави вченим і політикам України для переосмислення прозахідної орієнтації і врахування світової тенденції до зростання політичного впливу незахідних країн. Дослідження характеру та порівняння західних і незахідних модернізаційних процесів переконує в тому, що Україна, незважаючи на історично зумовлений переважно залежний характер її суспільства, займає своє місце у глобальних світових зрушеннях, започаткованих епохою Нового часу. Пройшовши кілька етапів історичного розвитку, Україна вступила у сучасно-модернізаційний, транзитно-кризовий етап свого розвитку, який поступово виріс у самодостатній широкомасштабний процес із яскраво вираженим етнонаціональним забарвленням. Цей процес, зокрема, засвідчує: вільні ринкові відносини за певних умов здатні створювати перепони для ефективної реалізації принципів плюралістичної демократії; українська культурна матриця є багатовимірною і потребує органічного поєднання окцидентальної індивідуалістичної та орієнтальної колективістської форм організації суспільно-політичного життя; демократія не може вважатися результатом практичного втілення постулатів лише однієї з ідеологічних течій і потребує синтезу досягнень лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму, марксизму та інших течій [34, с.118-120].

Транзитний (перехідний) розвиток українського суспільства характеризується на сучасному етапі поєднанням кількох основних криз у своєрідний кризовий комплекс, так званий «кризовий синдром модернізації». Це потребує об'єднання представників влади і всього суспільства довкола життєво важливого завдання — подолання основних криз суспільно-політичного розвитку (ідентичності, легітимності, участі, проникнення і розподілу). Консолідація суспільства у розв'язанні цієї проблеми дасть можливість вивести українське суспільство із зони невизначеного існування, запобігти згортанню цілеспрямованого модернізаційного процесу, зорієнтувати владу на підтримку соціальних сил, зацікавлених у справжній модернізації і готових забезпечити здійснення соціальних перетворень.

Серед основних чинників, що визначають суперечливий характер політичного процесу в умовах трансформації політичної системи України, слід виділити наступні: а) потужний вплив авторитарних тенденцій (схильність до формалізації чи обмеження форм політичної участі громадян, надмірна концентрація влади, застосування заходів, які сприяють встановленню жорсткого контролю над політичною поведінкою громадян чи їх відчуженню від політики, і т. д.); б) амбівалентний характер самої політичної системи, в якій хаотично поєднуються демократичні й авторитарні елементи; в) позапублічність значної кількості політичних дій та рішень, що унеможлиблює їх швидку й адекватну оцінку; г) невідповідність реальної діяльності значної кількості політичних інститутів тим основним функціям, які вони повинні виконувати в умовах демократії; д) значна розбіжність між офіційно проголошеними цілями політичної діяльності та їх фактичною діяльністю [22, с.8-9].

Перехід від традиціоналістської політичної системи до демократичної вимагає раціоналізації і соціальної мобілізації суспільства. Але ці процеси викликають атомізацію мас, підсилюють регіональну диференціацію і

політичну дезорганізацію. На етапі демократичної трансформації зростає небезпека деструктивних конфліктів, які руйнують соціум, а отже, існує нагальна потреба оволодіння методологічними засобами оцінки реального стану політичних систем, що прагнуть до модернізації, і проблем їхнього розвитку з тим, щоб:

а) забезпечити територіальну цілісність країни;

б) зберегти при цьому певний рівень конкурентності для забезпечення розвитку.

У сучасних умовах потрібно в суворій теоретичній формі переосмислити: що складало традиційну геополітичну сутність України, якою повинна бути відповідь на політичну й економічну переструктуризацію світу та Європи на зламі ХХ і ХХІ століть, яку політичну систему суспільства ми будуємо і чи відповідає вона інтересам більшості народу, яким чином необхідно конструювати українську політичну ідентичність, щоб вона відповідала вимогам тих світових і європейських інституцій, повноправними членами яких ми прагнемо стати? Принципова значимість цих питань стимулює політичну науку на постійний аналіз внутрішньополітичного розвитку України і зовнішньополітичного курсу. Без відповідей на питання: «Яку державу ми будуємо? Куди ідемо і з ким?» – будь - які політичні реформи та політичні модернізації втрачають сенс.

Найбільш адекватною відповіддю на виклики сучасності може бути реконструкція процесу становлення різного типу політичних ідеалів, визначення цілісності нової політичної реальності в світі й Україні, окреслення політичного ідеалу України на базі врахування тенденцій політичного розвитку світу і наукового прогнозу політичного майбутнього України. Це можливо через побудову принципово нової «системи координат» політичного аналізу та відповідної системи категорій і понять, у якій би сама соціополітична реальність одночасно була обґрунтована

онтологічно, структурно–логічно і прогнозно–динамічно [43].

Сьогодні Україна перебуває у процесі переходу до демократії, що означає не просто розбудову демократичної політичної системи, а докорінну зміну усього вектору попереднього політичного та соціально-економічного розвитку. За таких умов адекватна оцінка місця молодій українській демократії у глобальному процесі демократизації, стану та перебігу її внутрішніх перехідних процесів, а також цілей і перспектив їх подальшого розвитку постає як найважливіше завдання вітчизняної політичної науки взагалі та теорії перехідних процесів зокрема.

Для перехідного періоду характерні: значна політична нестабільність; існування та поява непередбачуваних обставин і результатів; інституціональна мінливість; слабкість або недовіра політико - правових та соціальних обмежувачів; швидкоплинність союзів та асоціацій; суперечливість політичних рішень. Першочерговими політичними завданнями перехідного етапу є укладення конституційної угоди, встановлення процедурних правил для розгортання політичної конкуренції, демонтаж старих авторитарних структур та скасування законодавства, що суперечить демократичній політиці. Головними причинами, що ініціюють перехід, є розкол усередині правлячої авторитарної верхівки та втрата або значне зниження рівня легітимності режиму [10].

Консолідація режиму – це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, що частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні. Консолідація передбачає: встановлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей демократичної політичної культури; подальше зміцнення демократичних структур; прогресуючу адаптацію до змін, які відбуваються в процесі практичного втілення демократичної моделі у життя; досягнення інститутами чіткої ідентичності і певного ступеня

автономії відносно громадянського суспільства; розширення підтримки демократичних інститутів. На відміну від етапу переходу, консолідація не є новаторським процесом, оскільки закріплює істотні риси демократії та адаптує другорядні з метою забезпечення їх стабільності у часі.

Серед умов початку етапу консолідації О. Рудік виділяє:

- 1) існування сильної держави, без якої в сучасному політичному суспільстві неможливо провести вільні і справедливі вибори та забезпечити верховенство права;
- 2) успішне завершення етапу переходу та фази становлення;
- 3) управління країною на демократичних засадах, оскільки тільки демократії можуть стати консолідованими демократіями;
- 4) розвиток вільного та життєздатного громадянського суспільства;
- 5) існування відносно автономного політичного суспільства;
- 6) верховенство права, яке б визнавали усі головні політичні суб'єкти на всій території країни;
- 7) придатна для нового демократичного уряду бюрократія;
- 8) наявність інституціоналізованого економічного суспільства [160, с.271].

У ході процесу демократизації Україна пододала певний відрізок шляху і знаходиться у завершальній фазі перехідного етапу – інституціоналізації політичних інститутів демократії. Подальшому вирішенню проблем консолідації та стабілізації демократичного політичного режиму в Україні можуть сприяти: досягнення суспільного консенсусу відносно стратегічних пріоритетів розвитку української держави, розбудова нормативної бази демократії, вдосконалення повсякденної демократичної практики, приєднання до «політичної» Європи [160, с.270-273].

Важливою складовою політичної модернізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства є освітня модернізація. Розвиток освіти

постає як умова і засіб входження держави у когорту розвинених держав світу. Від якості освіти уже сьогодні багато в чому залежить місце країни і народу у міжнародному поділі праці. Ще більш вагомо ця залежність виявиться у майбутньому.

Від часу проголошення незалежності в Україні здійснено низку важливих кроків щодо збереження колишньої системи освіти, її реформування у відповідності з потребами практики, формування власної національної моделі освіти, яка б забезпечила потреби національного державотворення, культурного відродження, входження України у світ у якості потужного, дієздатного, конкурентоспроможного суб'єкта міжнародної діяльності і надійного партнера.

Як відомо, у спадщину від колишнього СРСР Україні дісталась лише частка досить збалансованої для свого часу системи освіти. Однак, «частка», навіть пристойна, ніколи не може замінити «ціле». Народу і державі, які стверджуються як суб'єкти економічного, політичного і соціокультурного розвитку, потрібна органічно цілісна система освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку, сприяла підготовці фахівців, здатних втілювати їх на практиці. Саме для цього в Україні розпочалась освітянська реформа. Наголос у ній було зроблено на загальноосвітній школі. До здобутків цього періоду слід віднести розробку і затвердження Державної програми «**Освіта. Україна ХХІ століття**» [46]. Позитивний резонанс мали створення єдиного міністерства освіти, певні кадрові зміни на рівні керівництва ВНЗ, відкриття університетів, зокрема, в західних регіонах України. З навчальних планів ВНЗ були вилучені ідеологічні курси. Розпочалось активне впровадження державної мови. Однак через низку причин та обставин реформа почала давати відчутні збої. Досить суперечливо сприйняли ВНЗ тотальне введення тестування, курсу «наукового націоналізму», численне створення ВНЗ недержавної форми власності

тощо. Водночас серйозний соціальний резонанс мали такі заходи, як оптимізація мережі закладів освіти; перехід до ступеневої системи навчання; впровадження нової, досить ефективною системи контролю якості навчально-виховного процесу; формування нормативно-правового поля освіти; створення концепції гуманітарної освіти і виховання студентської молоді. У цей же час розпочався перехід до підготовки фахівців за новими спеціальностями. У системі освіти з'явилися національні університети і перші технопарки. Значно ефективнішою стала співпраця українських ВНЗ із зарубіжними партнерами. Україна підписала Лісабонську конвенцію щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти, ратифіковану Верховною Радою України. Останнє дало змогу розпочати двосторонні переговори щодо визнання документів про освіту з низкою зарубіжних країн, зокрема, з Великобританією, Німеччиною, Румунією, Росією та іншими країнами СНД, активніше рухатись у напрямках, започаткованих Болонським процесом [6].

Відомо, що умови, в яких здійснювалась реформа були більш ніж суперечливими. Соціально-економічні негаразди не лише стримували нововведення, але й нерідко зводили їх нанівець. До цього ж додавались відомі поспішність і суб'єктивізм, особливо на регіональному рівні, що нерідко створювало новий виток суперечностей, відлуння яких відчувається і сьогодні. Слід зважити й на високу динамічність соціальних процесів, змінність ситуації, яка сьогодні є вже іншою, ніж два-три роки тому. Саме тому реформу в галузі освіти не можна вважати завершеною. Українська освіта має не лише постійно адаптуватися до соціально - економічної ситуації в державі, але й випереджати ці процеси, формуючи їх суть і кадрове забезпечення. Постійною має бути й реакція школи на ситуацію, яка складається на світовому ринку освітніх послуг. Відставання від світових тенденцій недопустиме. Це може обернутись відчутними матеріальними і інтелектуальними втратами. А це вже велика державна

політика, про яку ми маємо думати щоденно і повсякчасно.

Стратегія розвитку освіти охоплює такі основні завдання: зміцнення національної системи освіти; її адаптація до ринкових і демократичних перетворень; повномірне входження освіти України у європейський освітній простір. Пріоритетами освіти, при цьому, є не знання самі по собі і навіть не «потреби народного господарства», а розвиток особистості і формування громадянина, здатного самостійно і вільно мислити й діяти.

Особливе значення для реалізації цих завдань має прийнята другим Всеукраїнським з'їздом працівників освіти і затверджена указом Президента України **«Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті»** [125]. Розроблена зусиллями багатьох освітян, науковців, практичних політиків, діячів науки і культури, пересічних громадян, які надсилали свої пропозиції, брали участь у дискусіях і обговореннях проекту, Доктрина утворює реалістичний курс розвитку освіти в контексті постсоціалістичних перетворень, умовах утвердження демократичних і ринкових відносин, становлення інформаційного суспільства, перманентного оновлення і актуалізації знання у світовому глобалізаційному просторі.

Принциповими в ній є положення про необхідність забезпечення рівного доступу до якісної освіти; утвердження новітніх інформаційних педагогічних технологій; впровадження мовних стратегій освіти; демократизація освіти і її адаптація до ринкових перетворень; підвищення конкурентноздатності у світовому освітньому просторі; вона спрямовується на утвердження національних інтересів, має здійснюватись впродовж життя, відповідати потребам особистості і суспільства, які постійно змінюються.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується як етап її модернізації в контексті вимог Болонського процесу, входження в

європейський освітній простір.

Як відомо, Болонський процес (назва походить від університету Болонья, Італія, де були досягнуті відповідні домовленості) - це своєрідний рух освітніх національних систем до єдиних критеріїв і стандартів, які діють на європейському просторі. Його головна мета полягає в консолідації зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентноздатності європейської вищої освіти і науки у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи у соціальних перетвореннях.

Цей рух зумовлений реальними змінами, що відбуваються на теренах Європи і світу. Він є своєрідною відповіддю на виклики глобалізації, становлення інформаційного суспільства, посилення міграційних процесів, мобільності ринку праці, міжкультурних обмінів, а головне – об'єктивно сформованої потреби навчитись «жити разом», зберігаючи власну етнічну, культурну, релігійну і т. п. різноманітність і, водночас, розуміючи й поважаючи один одного відповідно до спільних норм і стандартів [5].

Світ втомився від неперервних конфліктів, військових зіткнень, тероризму. Він хоче жити у співдружності і співпраці. Лідером об'єднавчого процесу нині виступає Європа. Саме тому, ініціатива низки європейських країн щодо загальноосвітньої, взаємно узгодженої й толерантної підготовки людини до життя у «новій Європі» не може бути оцінена інакше, як своєчасна і суперактуальна.

Болонський процес веде свій відлік від 1998 р., коли 29 міністрів освіти від імені своїх держав підписали «Болонську декларацію», що узгоджувала спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем освіти, створення до 2010 року єдиного європейського наукового і освітнього простору, поліпшення працевлаштування, мобільності громадян на європейському ринку праці, а головне – підняття конкурентноздатності європейської вищої школи.

Скептики і опоненти об'єднавчого процесу ставлять запитання: чи не приведе це до нівелювання національно-культурних особливостей, способу життя й ментальних характеристик особистості? Однозначної відповіді на нього бути не може. Усе залежить від того, з якими амбіціями та чи інша держава увійшла до Болонського процесу. Цей процес – добровільний, полісуб'єктний, багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Він ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, й не має на меті руйнації національних особливостей освітніх систем різних країн Європи. Отже, від того, з якими внутрішніми перетвореннями ми «ввійдемо» у Болонський процес, від чого відмовимося й що приймемо в національну систему освіти від європейських стандартів, і буде залежати рівень нашої науки та освіти й ставлення до нас з боку європейської спільноти [4].

На слушну думку В. Андрущенка, національний характер освіти ми маємо не лише зберегти, але й посилити. За його даними, жодна з країн-учасниць Болонського процесу національними пріоритетами поступатись не збирається: вони їх узгоджують як взаємо дотичні. З іншого боку, ці ж країни приймають загальні «правила гри», скажімо, щодо визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян, що істотно підвищує конкурентноздатність європейського ринку праці й освітніх послуг.

Початок об'єднавчих процесів у галузі освіти закладено Великою хартією університетів (*Magna Charta Universitatum*), Лісабонською конвенцією про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону (1997 р.) та Сорбонською декларацією (1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти в Європі. Потім були відповідні рішення в м. Болоньї, Празі та Берліні. Четвертий саміт Болонського процесу має відбутись в Норвегії [201].

Розроблена й прийнята під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО, Лісабонська конвенція зафіксувала домовленості щодо основних термінів,

за допомогою яких описуються моделі вищої освіти в європейському просторі; визначила компетенції державних органів, основні принципи оцінки кваліфікації та періодів навчання; узгодила механізми визнання кваліфікацій вищої освіти, інформації про оцінку вищих закладів освіти, порівняння документів про освіту тощо. Як зазначалось у конвенції, велике розмаїття систем освіти у європейському регіоні відображає його культурну, соціальну, політичну, філософську, релігійну й економічну різноманітність, яка становить особливе надбання й потребує усілякої поваги, бо забезпечує можливість використання цього розмаїття, полегшує доступ громадян кожної держави до освітніх ресурсів інших держав.

Сорбонська декларація поставила питання про формування відкритого європейського простору у сфері вищої освіти; прозорість, легкість і зрозумілість дипломів, ступенів і кваліфікацій; орієнтацію переважно на двоступеневу структуру вищої освіти (бакалавр, магістр); використання системи кредитів (ECTS); міжнародне визнання бакалавра і надання йому права вибору подальшого навчання, зокрема в магістратурі чи докторантурі; стимулювання процесу вироблення єдиних рекомендацій для зближення систем освіти та формування Європейського простору вищої освіти.

Важливі погодження щодо структури системи вищої освіти були досягнуті на паризькій (1998 р.) зустрічі міністрів освіти провідних європейських держав. Йшлося, насамперед, про кредити, які може отримати кожен, хто бажає навчатись у європейських університетах. У контексті цих домовленостей, студенти повинні мати доступ до різних освітніх програм, зокрема й можливість багатoproфільного навчання, розвивати знання мов, використовувати інформаційні технології. Ключовими принципами інтегрованої моделі європейської освіти були задекларовані мобільність, визнання, доступ до ринку праці [201].

Країнами-учасницями Болонського процесу були сформульовані

основні завдання та принципи створення зони європейської вищої освіти (шість цілей Болонського процесу):

- введення двоциклового навчання;
- запровадження кредитної системи;
- формування системи контролю якості освіти;
- розширення мобільності студентів і викладачів;
- забезпечення працевлаштування випускників;
- забезпечення привабливості європейської системи освіти.

Загалом процес структурного реформування національних систем освіти, зміни освітніх програм й інституційних перетворень має відбуватись за такими головними напрямками: прийняття зручних та зрозумілих градацій дипломів, ступенів і кваліфікацій; введення двоступеневої системи освіти; впровадження єдиної системи кредитних одиниць; визначення та дотримання європейських стандартів якості освітніх послуг; усунення перепон для розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників та управлінців вищої школи. Про абсолютну уніфікацію, нівелювання специфіки національних систем освіти в Болонських домовленостях не йдеться. Навпаки, вони наголошують на збереженні розмаїття, взаєморозуміння останнього як співвідносного в європейському просторі [6].

Запровадження Болонського процесу в національну систему вищої освіти України є непростим завданням, адже існує багато проблем, що заважають виконанню завдань і принципів формування Європейського простору вищої освіти, а саме:

- надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей, відповідно 76 та 584. Кращі світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше;
- недостатнє визнання у суспільстві кваліфікаційного рівня «бакалавр», його незатребуваність вітчизняною економікою. Як правило,

зарахування до ВНЗ здійснюється не на бакалаврат, а на спеціальність;

- загрозлива у масовому вимірі тенденція до погіршення якості вищої освіти, що наростає з часом;

- збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між сферою освіти і ринком праці;

- невиправдана плутанина у розумінні рівнів спеціаліста і магістра. З одного боку, має місце близькість програм підготовки спеціаліста і магістра, їхня еквівалентність за освітньо-кваліфікаційним статусом, а з іншого – вони акредитуються за різними рівнями, відповідно за III і IV;

- нехтування передовими науковими дослідженнями у закладах освіти, які є основою університетської підготовки. Система наукових ступенів складна у порівнянні з загальноєвропейською, що ускладнює мобільність викладачів і науковців у Європі [65].

Визнання людини основним чинником, найвищою цінністю сучасного суспільства передбачає обов'язкове віднесення до числа стратегічних пріоритетів розвиток галузі соціального призначення, передовсім, освіти і науки як компонентів науково-освітнього комплексу (НОК). Саме вони беруть безпосередню участь у формуванні людського капіталу – головного елемента національного багатства країни. Розбудова системи освіти й науки, її реформування є запорукою стабільного й прогресивного політичного й економічного майбутнього, утвердження України на світовій арені як впливового політичного гравця. Головним завданням освіти та науки в наш час стає формування інтелектуальних, моральних і духовних властивостей індивіда, що з політичного погляду сприятиме стабільності політичної системи суспільства, позитивній динаміці її еволюції [172].

Для освіти і науки також характерна схожа внутрішня структура з переважанням неринкового, так званого суспільного сектору, обмеженість можливостей приватної підприємницької діяльності, спільні принципи

просторового розміщення інфраструктури. Перелічені риси та необхідність тісної взаємодії закладів освіти і науки з підприємствами, що виробляють товари науково-освітнього призначення, здійснюють матеріально-технічне постачання, організовують розподільчі канали, стимулюють попит населення, є підставою для виділення **науково-освітнього комплексу**. Це сукупність закладів, установ, підприємств та органів управління ними, де проводяться різноманітні види діяльності щодо виробництва, розподілу та організації споживання товарів і послуг науково-освітнього призначення для забезпечення потреб населення.

До складу НОК входять державна і приватна освіта усіх рівнів (дошкільна, загальна середня, професійно технічна, вища, післядипломна) та за всіма видами (очна, заочна, дистанційна); діяльність наукових та науково-дослідних установ та органів управління ними; функціонування об'єктів власності, що знаходяться на балансі закладів освіти й науки тощо. Територіальна структура характеризує розміщення елементів НОК, форми їх зосередження, взаємозв'язки між ними та проявляється у формуванні різних поєднань науково-освітніх закладів підприємств, установ, органів управління залежно від чисельності населення центру обслуговування та величини території, що до нього тяжіє. Створюється так звана ступенева система, для якої характерне поступове додавання організацій вищого рівня обслуговування відповідно до зростання людності та адміністративної ролі населеного пункту. Вона доповнюється закладами, розташування яких базується на використанні сприятливих природних історичних умов та можливості забезпечити соціальну та економічну ефективність свого існування існування [128].

Показники розвитку НОК виступають важливими характеристиками трансформаційної динаміки суспільства, оскільки відображають здатність не тільки «рутинно» відтворювати існуючі структури і правила, але й утворювати нові, що відповідають матеріальним і духовним вимогам

соціальних факторів Здатність творити і вбудовуватись в наявні структурні обмеження, а також переборювати їх обумовлює найважливішу для суспільства та соціальних факторів якість «суб'єктності». Вона, по суті, утворює соціокультурний і політичний потенціал суспільства, або ціннісно-нормативне середовище функціонування певних соціальних факторів, їх здатність до певних соціальних дій, що реалізується в їх соціальних практиках [141].

Поєднання освіти й науки є умовою модернізації політичної системи, головним чинником її подальшого розвитку, що забезпечується:

- постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку;
- фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах;
- розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;
- інноваційною освітньою діяльністю у навчальних освітніх закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;
- правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;
- запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання і виховання;
- залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників;
- поглибленням співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, залученням до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах учених Національної академії наук України та галузевих академій;
- створенням науково-інформаційного простору, насамперед для дітей та молоді, використанням для цього нових комунікаційно-

інформаційних засобів;

- запровадженням цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;

- випереджальним розвитком педагогічної та психологічної науки, віднесенням їх до пріоритетних напрямів розвитку науки в Україні [14, с.18].

Реалізація поставлених завдань забезпечить поступальний розвиток українського суспільства у XXI ст.

На жаль, ми змушені констатувати, що на сьогодні для НОК України властивий цілий ряд незадовільних характеристик:

- відсутні науково обгрунтовані методологічні орієнтири реформування освітньо-наукових систем;

- низькою є частка державного фінансування науки і освіти;

- прийняті загальнодержавні регіональні програми та проекти не мають належного організаційно-кадрового, фінансово-матеріального та інформаційно-комунікаційного забезпечення;

- збільшується частка застарілого наукового обладнання, незадовільним є ступінь соціального захисту науковців та членів їхніх сімей;

- порівняно високим є рівень корупції в освіті, спостерігається процес знецінення освіти й науки;

- збільшується відтік наукових та науково-педагогічних кадрів за кордон та в інші галузі суспільного виробництва.

З огляду на це окреслюються такі пріоритети державної політики в галузі науки й освіти:

- визначення науково обгрунтованих моделей освітньо-наукового розвитку держави;

- збільшення частки державного фінансування науково-освітніх закладів та установ, посилення соціального захисту наукових, науково-

педагогічних та педагогічних працівників;

- з'ясування оптимальних параметрів децентралізації систем освіти й науки;

- забезпечення рівного доступу до якісної освіти;

- розширення можливостей для заняття науковою та науково-дослідницькою діяльністю;

- розробка і впровадження в життя освітніх інноваційних проєктів;

- усунення причин наявних протиріч між задекларованими пріоритетами у різних освітніх доктринах і програмах та реальним станом освіти у суспільстві, найближчими перспективами у її розвитку.

Вирішення зазначених завдань набуває особливої ваги, адже «є всі підстави вважати, що освітньо-науковий комплекс становитиме ядро суспільства майбутнього – «суспільства знань» [49, с.140].

Таким чином, освіта й наука виступають серцевиною політичної трансформації, оскільки значною мірою визначають її сутнісні характеристики та забезпечують поступальний розвиток суспільства.

1.3. Розвиток освіти в «організованому суспільстві»

Умови існування людства на початку XXI століття умовляють потребу переходу до нової стратегії розвитку суспільства на основі знань, інформації, високоефективних технологій. Формування сучасної системи освіти, що відповідає цим цілям, – один із найважливіших пріоритетів для всіх країн і народів світу. Сьогодні освіта як ніколи перебуває у центрі особистісного та суспільного розвитку.

Суспільство і освіта – єдина, взаємопов'язана система. Модернізація освіти – соціально детермінований, керований процес. Його зміст та спрямованість визначається через існуючі в суспільстві політичні механізми взаємодії різноманітних інтересів (класових, корпоративних,

професійних тощо), характер їх вияву в освітній політиці, у діяльності її основних суб'єктів, передусім держави.

У пострадянських суспільствах, зокрема й Україні, освітня політика, з одного боку, поступово, долаючи спадщину минулого, набуває сучасної конфігурації (рух до відкритості, плюралізму, співпраці, пошуку консенсусу між її агентами тощо), з іншого, стає, у результаті, досить дієвим соціальним інструментом мобілізації наявних ресурсів, досягнення поставлених цілей у реформуванні освіти, її інтеграції у європейський та світовий освітній простір [27, с.1].

Важливою рисою сучасності, що дає змогу оцінити роль освіти в суспільстві, є становлення інноваційної моделі розвитку суспільства, основу якої становить процес здобуття, поширення та практичного використання нових знань. Тому відповідного перегляду потребує система освіти, яка в сучасних умовах може стимулювати або навпаки гальмувати певні соціально-політичні процеси.

На жаль, освіта як соціальна система продовжує виконувати переважно функцію простої передачі знань, забезпечення суспільства кваліфікованими кадрами, і розглядається лише як один із напрямів гуманітарної політики держави. Однак такий підхід є дещо застарілим і неадекватним до сучасних реалій.

У сучасному суспільстві існує необхідність та передумови для зміни ролі освіти в соціальній структурі, підсилення її значення як чинника соціально-політичних змін. Нездатність окремих країн відреагувати на ці виклики та переорієнтувати національні системи освіти робить їх неконкурентоздатними в сучасному глобальному світі та позбавляє перспектив подальшого розвитку.

Освіта повинна відповідати сучасним політичним змінам, провідною тенденцією яких є зростання ролі людини та її творчої діяльності в суспільному житті. Реалізація антропологічного змісту сприятиме

перебудові всієї соціальної системи, адже на сучасному етапі освіта набуває не лише особистісно-формувальних, але і структуро-формувальних характеристик.

За сьогоденних умов зміна якостей особистості змінює її соціальні відносини, що, врешті-решт, впливає на відносини у суспільстві в цілому. Освіта, формуючи певні особистісні якості, може стати дієвим способом спрямування соціальних змін та забезпечувати передбачувану соціокультурну трансформацію.

Взаємозалежність освітніх і суспільних змін характеризується, поза іншим, тим, що рух суспільства стає елементом безпосереднього життєвого досвіду індивіда. Зміни життєвого світу пов'язані зі змінами самого суб'єкта, які відбуваються завдяки освіті і складають процес формування особистості, становлення індивіда як суспільного суб'єкта. Тому завданням освіти має стати передусім забезпечення умов до усвідомлення індивідами процесів соціального розвитку, теоретичне осмислення майбутнього та перетворення його на об'єкт практичної дії. Таке знання формує підстави для створення узгодженої моделі дії для багатьох індивідів, реалізація якої може бути спрямована не лише на відтворення, але й на зміну чинних відносин у суспільстві [148].

Така узгоджена модель колективної поведінки, спрямованої на соціальні зміни, виникає як взірць нового типу соціальної дії, який наслідують і удосконалюють. Таким чином, те, що пропонують окремі індивіди або малі соціальні групи, поступово інституалізується і набуває значущості для всього суспільства. У теорії синергетики створення такого зразка поведінки як моделі для інституціоналізації розглядається як зміна параметрів порядку [149].

Першочерговим завданням є перегляд інституційної парадигми освіти та формування нової – особистісно-орієнтованої. Мова йде про відхід від традиційної парадигми освіти, яка відтворювала наявний стан речей,

формувала стандартизовану особистість, людину-функцію. Така система освіти, що характерна для індустріального суспільства, побудована за принципами факторного об'єктивізму, спрямована на забезпечення рівноваги та стабільності суспільства. За таких умов переважав процес масової стандартизації, а соціалізація індивіда не забезпечувала повноцінного розвитку індивідуальності. Тому за постіндустріальної доби необхідний перегляд соціальної функції освіти, який може бути здійснений на основі факторного суб'єктивізму.

Парадигма, побудована на засадах факторного суб'єктивізму, дає відповідь на питання про новий образ людини як результат освіти. Така освіта спрямована на формування, передусім, творчої, інноваційної, всебічно розвиненої особистості. Особистісне вдосконалення та розвиток творчих здібностей є найбільш важливими якостями для постіндустріальної економіки. За цих умов освіта звільняє людину від приреченості до наперед встановленої успадкованої та вродженої соціальної ролі, а за необхідності забезпечує зміну людської ідентичності з «даності» в «мету», змінює визначеність соціального статусу самовизначенням.

Метою особистісно орієнтованої освіти є, на думку С. Подмазіна, не формування і навіть не виховання, а знаходження, підтримка, розвиток людини в людині, розвиток механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання та інших механізмів, необхідних для становлення самобутнього особистісного образу і діалогічного, безпечного способу взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією [141].

Здійснювані і завдяки освіті зміни в менталітеті, цінностях та мотивації людини є фундаментальним фактором соціальних змін і яскраво виявляються в постіндустріальному суспільстві. Формуючи здібності до комунікації та інноваційної діяльності, нематеріальну мотивованість та

прагнення до самореалізації, освіта стає універсальним суспільним ресурсом.

Посилення значимості знання, ролі людини та її творчої діяльності в суспільному житті визначають глибинну зміну характеру та структури освіти. Зміст освіти, її структура та методологія мають відповідати характеру суспільства, а оскільки людина є основою сучасного суспільства, антропологічний зміст освіти набуває визначального характеру.

Антропологічний зміст зводиться, насамперед, до розкриття творчого в індивіді, того, що визначається як особистісне начало у людині. Сучасний суб'єкт освітнього процесу повинен мати здатність вибірково здобувати знання на основі тільки йому властивих мотиваційних стратегій. Освіту слід розглядати як спосіб становлення, реалізації нової людини, розвиток якої ґрунтується на всебічності, багатогранності, багатстві всіх її здібностей, можливостей, талантів, ресурсів і потенцій. Творення нової людини є одночасно і творенням нового суспільства.

Соціально успішна людина постає як критерій та мета системи освіти. Побудова ідеальної моделі майбутньої людини ґрунтується на здійсненому аналізі перспектив розвитку суспільства в цілому та вимог, які воно буде ставити перед людиною. Узагальнюючи, можна назвати риси так званого «ідеального образу» людини, яку повинна формувати освіта: відкритість до експериментів, інновацій і змін; вміння знаходити та обробляти інформацію; здатність критично мислити та самостійно вирішувати; вміння планувати майбутні дії для досягнення передбачуваних цілей у суспільному та особистому житті; добре сформовані якості комунікації; нематеріальна мотивація. Ця ідеальна модель сучасної освіченої людини є критерієм, за яким формується зміст, організаційна система та методологія освіти.

Антропологічний зміст освіти включає всебічний розвиток активної,

спрямованої на самореалізацію особистості. Однак, самоствердження людини у світі аж ніяк не є безмежним, воно передовсім має моральнісну межу, яка є запорукою надання творчій здатності людини справді людського спрямування. Людина повинна бути ціллю, а не засобом – цей імператив ще не став нормою. І саме освіті належить впроваджувати його в життя, формуючи самодостатню людину, яка визнає іншу людину рівною собі та самодостатньою [149].

Наступним важливим аспектом побудови трансформуючої парадигми освіти є її ціннісна рефлексія. Зміна аксіологічних орієнтацій є надзвичайно важливим та актуальним завданням, що зумовлене історичним етапом розвитку цивілізації. Зі збільшенням обсягу інформації завдання освіти полягає передовсім не в трансляції наявних знань, а у селекції та наданні необхідних і корисних знань. Таким чином, в сучасних умовах, до когнітивної регуляції освіти додається аксіологічна.

Цінності втрачають статус традиційних, успадкованих і сталих, а дедалі більше прибирають ознак набутих, коригованих і мінливих. Цінності переосмислюються відповідно до вимог здорового глузду та людської діяльності [149].

Роль комунікації та міжлюдських взаємин у сучасному світі порівняно з добою індустріалізму зростає щораз більше. Руйнування спільних цінностей є втратою соціального капіталу – основи консолідації суспільства, без якого воно не може існувати. Якщо суспільство надто атомізоване і в ньому не існує ніяких осередків зародження культури довіри, в ньому не можуть нормально відбуватися соціальні, зокрема й економічні перетворення.

Формування морально-етичних якостей відбувається коли, предметом освіти стають взаємовідносини індивіда з іншими індивідами. Цінності як те, що спрямовує поведінку людини, важливі не лише як важелі впливу на особистість, яка навчається (формування мотиваційної структури), але

щораз більше вони набувають значення як об'єкт освітнього процесу.

Пріоритет духовних цінностей може сформуватися тоді, коли людина стане цілісним центром і «мірою всіх речей». Центральним місцем системи освіти мають бути принципи, за якими повага до особи гарантується повагою до інших людей, розв'язання конфліктів відбувається на основі збереження гідності опонента, гарантія прав людини базується на участі кожного у визначенні цих прав.

Поряд із принципами відкритості, в освіті мають працювати принципи солідарності та соціальної відповідальності, бо соціальна ідентичність є одним із найважливіших механізмів зворотного зв'язку, за допомогою якого інноваційні соціальні групи повертають здобутий ними інтелектуальний капітал суспільству та сприяють розвитку того національного середовища, яке їх виростило [150].

Реформування освіти в Україні пов'язане передусім: а) із забезпеченням розвитку освіти як національного пріоритету, що передбачає випереджаючий характер її розвитку, нове ставлення суспільства до освіти, інтелекту і знань, кардинальні, позитивні зміни інвестиційної політики в освітній сфері; б) з демократизацією освіти, яка передбачає різноманітність, множинність структур, які належать до форм власності і контролю, організації, до джерел фінансування освіти, а також максимальний розвиток творчого потенціалу учасників освітнього процесу, формування педагогіки партнерства і співдружності [92].

Болонський процес є однією із найпотужніших спроб поєднання, узгодження і зміцнення європейських систем вищої освіти й науково-дослідної діяльності у контексті перетворення Європейського Союзу на світову економічну мегаструктуру. Із часу підписання Болонської Декларації у 1999 році в поле тяжіння так званого Болонського атрактора потрапили майже всі європейські системи освіти. Цей процес є добровільним, багатоваріантним, відкритим і поступовим. Засадничими

для нього є цінності європейської освіти і культури, які мають не розмиватися, а навпаки, толерантно узгоджуватися й примножуватися.

Як і кожне суспільне утворення, Болонський процес обумовлює загальні «правила гри». Серед чільних напрямів структурної трансформації національних систем освіти, окрім прийняття зручних та зрозумілих градацій дипломів, ступенів і кваліфікацій; обов'язковим вважається введення двоступеневої системи освіти; запровадження єдиної системи кредитних одиниць; визначення та дотримання європейських стандартів якості освітніх послуг; усунення перепон для розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників та управлінців вищої школи [61].

Особливої ваги за умов такої масштабної «гри» у сфері освіти, набуває окреслення філософських засад здійснення означеного процесу. Перед сучасною філософією освіти стоїть завдання розробки нових освітніх імперативів, а також глибокого аналізу чинних. Адже саме філософи, як ніхто інший, дуже добре розуміють, що перед тим, як у царині освіти та виховання запровадити щось нове,- необхідно ретельно переглянути і, якщо можливо, поєднати із сучасністю усталене, яке з гідністю пройшло випробування часом.

Освіта XXI століття – це освіта періоду становлення інформаційного суспільства. Нове суспільство, безумовно, потребує нової філософії освіти, адже саме їй під силу розглянути та осмислити сутність та природу всіх явищ у освітньому процесі: онтологію, логіку, аксіологію, етику, методологію та ідеологію освіти [61].

Важливим завданням модернізації освіти України є впровадження кредитно-модульної системи організації навчання. Ця модель є для нас також новою. Вона потребує розробки сучасних механізмів здійснення навчального процесу, визначення результатів якості освіти, управління навчальним закладом.

Критерії якісної вищої освіти, осмислення динаміки поняття «якість освіти» є предметом наукових пошуків багатьох українських дослідників. Так, наукові праці В. Вікторова присвячені дослідженню проблем управління якістю освіти (середньої та вищої). У монографії «Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз)» [19] науковець здійснює спробу філософського дослідження проблеми управління якістю освіти, уточнюючи зміст поняття якості освіти і показників, за якими вона визначається й оцінюється. Автор наводить інтерпретації поняття «якість освіти» у різних філософів: «засвоєнням необхідної суми знань», «оптимальна організація життєдіяльності університетів» (В. Гумбольдт); «реалістичне сприйняття набутого знання» (К. Ясперс); «оволодіння загальною культурою» (М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі); вміння «знайти своє місце в системі виробничих і соціальних відносин» (М. Вебер); «ефективне керування технічними соціальними системами» (Е. Тоффлер), а також – з погляду сучасної філософії – дає тлумачення *якості освіти* як багатогранної моделі соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, в якому відбувається її розвиток, та системи освіти, що реалізує її на певних етапах навчання людини [6]. Окрім того, розуміння якісної освіти має відповідати запитам українського суспільства, яке визнає свою європейську спрямованість [87].

Важко не погодитись із Д. Дзвінчуком, який пише, що «ми вважаємо значно цивілізованішими і відповідними до вимог суспільства знань європейські уявлення про соціальну справедливість, про розподіл валового національного прибутку, про найвищу повагу не до фантастично багатих, а до найбільш компетентних і культурних».

Будемо сподіватися, що у найближчі роки не лише поглибиться наша залученість до Болонського процесу, а все українське суспільство обере собі європейські взірці життєдіяльності й відмовиться від застарілих і

непридатних для майбутнього заокеанських філософських і соціальних поглядів та економічних моделей» [48, с.25].

У сучасному світі освіта є провідним культурно-цивілізаційним фактором забезпечення розвитку суспільства і людини, однією з детермінант державотворчих процесів. Щоб досягти успіху в процесі побудови Української держави, необхідно, по-перше, усвідомити значення освітнього чинника на всіх етапах розбудови державності; по-друге, переосмислити накопичений історичний досвід власної країни та зарубіжних країн; по-третє, існує гостра потреба забезпечити рівновагу між нововведеннями і традиціями в освітянській сфері, підняти суспільний статус освічених людей; по-четверте, необхідно вирішити, що слід зробити, аби примножити внесок педагогів і вчених у якісні й кількісні зміни в освіті, зберегти інтелектуальний потенціал навчальних закладів, враховуючи глобалізацію освітнього процесу.

Ось такі гострі проблеми постають перед нашим суспільством, яке перебуває в процесі суспільної трансформації. І не тільки перед суспільством в цілому, а й перед кожною людиною, зокрема. А там, де діє людина, виникають і певні політичні й психологічні проблеми.

Сучасне суспільство є таким, що розвивається дуже динамічно. Виникають нові форми взаємодії і по вертикалі, і по горизонталі. Ускладнюється структура традиційних суспільних інститутів, з'являються нові канали соціальної комунікації. Нове суспільне оточення вимагає більшої гнучкості, мобільності, адекватності [61].

Мультикультуралізм, гетерогенність та професійний прагматизм усе наполегливіше й ґрунтовніше проникають в українське суспільство, зумовлюють розробку освітньої політики, програм підготовки професіоналів, змісту освіти, встановлення морально-психологічного клімату і відносин між усіма учасниками освітнього процесу на усіх його рівнях, при яких кожен школяр або студент, незалежно від кольору шкіри,

етнічного і соціального походження, релігійних, вікових, політичних, класових, мовних і мовленнєвих відмінностей, мав би всі необхідні можливості для свого інтелектуального та соціально-психологічного розвитку як громадянина Української держави.

Широке розмаїття інтерпретацій системної трансформації суспільства в сучасній науковій літературі дає змогу екстраполювати існуючі теорії на нинішню Україну, синтезувати їх як необхідні складові української моделі демократичного вдосконалення та еволюційного самовідтворення соціуму, з'ясувати національні особливості «організованого суспільства».

Як слушно зауважує В. Андрущенко, до «організованого суспільства» Україну "підводять" світовий досвід подолання суспільних криз та глибока внутрішня державотворча традиція. Від Київської Русі, через Козацтво, Гетьманщину і до драматичної долі Центральної Ради В. Винниченка, М. Грушевського Україна завжди прагнула організованості-інтеграції, цілісності, а також динаміки, намагалася забезпечити громадянську стабільність й розширити діапазон соціального реформування [5, с.3].

«Організоване суспільство» є полем і школою демонополізації державної влади, зростання авторитету політичних партій, а його провідними рисами є:

- міцна правова держава з енергійним, мудрим і авторитетним політичним лідером-реформатором;
- ринково регульована економіка, побудована на засадах плюралізму форм власності;
- гарантований соціальний захист населення;
- виважена гуманітарна стратегія, що інтегрує колективно-народну (національну) волю, мобілізує громадян на здійснення реформ;
- легітимність уряду, громадська злагода та згуртування;
- свобода особистості;
- соціальна справедливість [5, с.3].

Українському суспільству сьогодні властиві тільки окремі ознаки «організованого суспільства». У зародковій стадії перебуває політична і державотворча дієздатність політичних інститутів, насамперед політичних партій і профспілок. Існуючі потужні політичні сили («Партія Регіонів», Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна») не мають яскравого «ідеологічного обличчя», системних концепцій націє- і державотворення. Освітні блоки програм впливових політичних суб'єктів обмежуються загальними малозначущими фразами, не містять конкретних механізмів реалізації освітніх планів та проектів. Політичні лідери не усвідомлюють у повній мірі важливості освітнього чинника у процесі проведення суспільних реформ. Водночас у розвинених країнах світу (США, Японія, Франція, ФРН) питання освіти й науки посідають вагоме місце у політичних програмах і доктринах, а їх розв'язанням займаються урядовці й політики усіх рівнів. Зокрема, у США питання якості й доступності освіти проголошено питанням «геополітичного лідерства американської нації». Причому, визнаного світового успіху досягають системи освіти тих країн, де панують логічність і систематичність навчання, де масово поширене постійне виконання учнями і студентами вміло підібраних і скомпонованих завдань різного ступеня складності, де компетентність формується у вигляді конкретних реалізаційних спроможностей [49, с.144].

По-друге, нерозвинутими залишаються правові інститути. В країні процвітає непотизм, корупція, використання тіньових схем для самозбагачення, дедалі більшої політичної й економічної ваги набувають окремі фінансово-промислові групи, що різними шляхами лобіюють свої корпоративні інтереси. Судові інстанції стають розмінною монетою у політичних іграх та економічних спекуляціях. Освітній сектор потерпає від наявності численних правових колізій, незадовільної правозастосовної практики законодавства про освіту.

По-третє, вкрай незадовільним є соціальний захист населення. Аналіз

сучасних проблем соціального захисту свідчить про його перехідний стан та безсистемність у сфері регулювання рівня та якості життя населення в умовах ринкових перетворень. Це підтверджують такі негативні явища, як глибока соціальна та майнова нерівність, масова малозабезпеченість та бідність, обмеження доступу населення до культури, охорони здоров'я, освіти і науки. Руйнування людського капіталу йде саме тоді, коли конкурентоздатність національної економіки все більше визначається динамікою розвитку саме цього виду капіталу, знань, інновацій та інформації. За таких обставин відбувається вплив науково - педагогічних і педагогічних працівників з гуманітарного сектору, падає соціальний престиж праці педагога, науковця.

По-четверте, відбувається нівелювання традиційних соціальних цінностей, таких як «чесна праця», «професійна сумління», «соціальна справедливість». В результаті освіту намагаються перетворити на систему, яка обслуговує виробничу сферу, а характер її розвитку визначається не потребами суспільства, а попитом на ринку праці. Перед освітою ставлять завдання не стільки громадянського, політичного і культурного розвитку населення, скільки підготовки кадрів. Система освіти використовується як засіб легітимізації сучасних форм соціального розшарування [77, с.14-15].

Водночас слід відзначити, що в Україні існують певні позитивні тенденції щодо становлення «організованого суспільства» зокрема:

- сформовано відповідну законодавчу базу;
- забезпечено перехід економіки на ринкові засади;
- знайдено певний баланс між регулятивним і організаційним впливом держави та повноваженнями громадянського суспільства;
- гарантовано плюралізм в ідеологічному, культурному, економічному й політичному житті.

«Організоване суспільство» є суспільством трансформаційним, перехідним. Воно має свої особливості й існує за усталеними стандартами,

що поступово замінюються (оновлюються) перманентними нововведеннями – вдалими і не зовсім вдалими, – які вводять його в нову соціально-історичну якість. Жити в такому суспільстві непросто, але цікаво. У трансформаційному суспільстві існує суперечливе сприйняття дійсності різними верствами населення, політичними групами. У ньому немає усталених пріоритетів, ціннісних орієнтацій. Вони лише формуються. До них люди наближаються обережно, з частими поверненнями до старих позицій, сумнівами стосовно правильності обраного шляху й гучними звинуваченнями політиків і державних діячів у їхньому виборі [5, с.18].

В «організованому суспільстві» освіта покликана виконувати три найважливіші функції:

- продукувати і пропагувати знання (функція Знання);
- сприяти інтеграції вітчизняного і зарубіжного досвіду в сучасну українську державотворчу концепцію (функція Пам'яті);
- давати орієнтири та конкретні механізми втілення державницьких планів та ідей в життя (функція Волі).

Знання як стратегічний ресурс трансформації суспільства є складним соціально-культурним феноменом, одним з основних чинників системних соціальних перетворень впливу людини на природне і суспільне середовище. Важливо, що знання, на відміну від ресурсів матеріальних, від поширення в процесі використання не розпорошуються, не амортизуються, а навпаки, примножуються, потужнішають, підвищують ефективність тієї структури, яка чутлива до дифузії знань, сприяють становленню інформаційного суспільства. Тому і зміни у суспільстві відбуваються адекватно до його інтелектуального розвитку, з чим синхронізуються перетворення в соціальній, економічній, політичній та духовній сферах. При цьому знання, постаючи дійовим засобом соціальної дії, й собі впливають на суб'єкт цієї дії, сприяючи підтриманню стабільності,

суспільної рівноваги, соціального порядку, сталому розвитку і прогресу.

Швидке досягнення Україною політичного, економічного, соціального, духовного успіху можливе лише на основі реформ, постійних якісних змін в інститутах і культурі, застосованих на негайному та ефективному запровадженні обширного комплексу інновацій та нововведень [108, с.31].

Освіта та професійна підготовка стають найважливішими важелями, що має держава для забезпечення позитивної трансформації суспільства.

Сьогодні система освіти України, що недавно ще могла похвалитися багатьма позитивними показниками і характеризувалася як одна із найрозвиненіших у світі, перебуває у стані затяжної системної кризи.

По-перше, спостерігається зниження позитивної мотивації до тривалого і систематичного процесу набуття знань, умінь і навичок, що становлять основу і зміст освіти в цілому.

По-друге, триває відтік найздібніших наукових і педагогічних кадрів з науково-дослідних установ, ВНЗ, шкіл, дошкільних закладів.

По-третє, має місце деформація психологічного клімату в колективах учнів, учителів, студентів, викладачів ВНЗ у бік його погіршення, негативної зміни ціннісних орієнтирів та загальної деморалізації, пов'язаної з падінням престижу вчителя.

Загалом, стан освіти в Україні поки що не відповідає потребам назрілої трансформації суспільства. Так, за показниками кількості учнів і студентів на 10 тис. населення ми значно відстаємо від розвинених країн. Це результат збайдужілості нашого суспільства на певному етапі його розвитку до механізмів його саморозвитку, які закладені в освіті. Це й результат того, що на сьогодні не вироблена та система цінностей, та ідеологія, що могла б бути визнана більшістю людей країни і могла б стимулювати позитивну повсякденну мотивацію, і звичайно, мотивацію на вищі потреби, сенс життя наших громадян узагалі [108, с.17-18].

Перед системою освіти гостро постають питання світоглядного характеру, а також завдання посилення ролі «національної домінанти» у виховному процесі. Проблеми національного відродження, формування сучасної демократичної національної держави не можуть успішно вирішуватися без участі суспільних наук. Соціальні і гуманітарні науки повинні бути щільніше включені в навчально-виховний процес.

В останні десятиріччя відбуваються радикальні зрушення в технології освітнього процесу. Основою таких зрушень виступають сучасні науки, зокрема інформатика, системотехніка, кібернетика. Ми ще не усвідомили належним чином того, що людство переживає третє інформаційне зрушення, яке за своїми наслідками вагоміше, ніж перше, пов'язане з появою писемності, і друге, яке ототожнюють із появою друкарства. Навчання книжкове перетворюється на навчання комп'ютерне. І хоча ми розуміємо, що не можна вдаватися до крайнощів і применшувати значення писемності і друкарства, все ж обличчя «організованого суспільства» визначають бази даних, персональні комп'ютери, Інтернет, засоби телевідеодоступу, дистанційне навчання.

Великого значення у сучасних умовах набирає когнітивно - інформаційний, технологічний підхід до вироблення, нагромадження, використання нових знань, передусім інноваційного рівня. Доповнення відомого гносеологічного підходу до пізнання підходом функціонально - інструментальним передбачає вагомі прориви в методології аналізу та реалізації інтелектуального, інформаційного потенціалу суспільства, який зосереджений у сферах освіти, науки та державного управління, а також нового розуміння їхніх функцій та трансформаційних механізмів [108, с.18-19].

З іншого боку, освіта має ґрунтуватися на культурно-історичному досвіді. Він формується внаслідок самопізнання, самоаналізу, об'єктом якого є власна життєдіяльність окремої особи, її роздуми, поведінка,

емпіричні знання й спостереження соціуму взагалі. Культурно - історичний досвід закодований у системі знань, навичок та умінь, які передаються із покоління в покоління, у різноманітних діях і зразках поведінки людей, викристалізований у формах матеріальної та духовної культури народу. Функціонує культурно-історичний досвід через механізм історичної пам'яті.

Історична пам'ять – це минуле, яке живе в нас, у сьогоденні, воно спонукає всіх без винятку співпереживати, любити й ненавидіти, важлива складова історичної свідомості й національної самосвідомості. Історична пам'ять формує духовну атмосферу суспільства, систему цінностей, допомагає йому визначити власне місце в нескінченному потоці часу [103, с.16-18].

Функція Пам'яті дає можливість виробити оптимальну синтетичну модель освітнього розвитку, накреслити пріоритети та розробити алгоритм усунення недоліків у освітній сфері.

Здійснення сутнісного реформування освітньої галузі неможливе без підготовки менеджерів у освіті, консолідації суспільства і національної еліти на засадах нового мислення, пріоритетів загальнолюдських цінностей та інтересів, переходу від політичної конфронтації до співробітництва, однотипного розуміння алгоритмів саморозгортання освітніх процесів.

Функція Волі дасть змогу розробити та втілити у життя систему практичних заходів щодо реального реформування освітньої галузі, забезпечить стабільність, послідовність, відкритість і цілеспрямованість, дасть суспільне усвідомлення того, що ми маємо здійснити, яким чином і якими засобами.

Таким чином, в умовах модернізації суспільства одним з елементів соціальних перетворень в Україні має стати орієнтація на «організоване суспільство» як модель соціальної організації. Водночас процеси соціальної модернізації і національно-державного будівництва вимагають

радикальної зміни освіти суспільства, його ціннісних орієнтирів та мотивів діяльності. На перший план виходять процеси нагромадження і використання набутих знань, переосмислення культурно-історичного досвіду, проектування, самодетермінації, визначення власних ціннісних орієнтирів на підставі безпосередньої інтеріоризації освітніх цінностей, які набувають характеру політичного й етичного вибору індивідуального і соціального буття.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Становлення досліджень політичних вимірів освіти в сучасній Україні пов'язане з логікою трансформації нашого суспільства та загальними особливостями розвитку наукового знання.

Розгортаючи дослідження від загального до специфічного, ми звернулися до теоретичних напрацювань українських вчених, які зробили вагомий внесок щодо осягнення проблематики суспільної трансформації та освітньої модернізації в межах пострадянського простору і українського суспільства. Йдеться про дослідження таких вчених як: В. Андрущенко, В. Бех, Г. Волинка, В. Горбатенко, І. Горбатенко, Д. Дзвінчук, К. Корсак, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Розумний, В. Тертичка та інші.

Аналіз наукової літератури досліджуваної проблеми виявив, що наявна велика кількість джерел не забезпечує її комплексного бачення, сучасні автори переважно розглядають тільки окремі складові освіти як детермінанти державотворчих процесів. Негативною рисою багатьох наукових публікацій останнього часу є надмірне захоплення подачею інтелектуально недоопрацьованої інформації, а іноді і репродукуванням одних і тих самих фактів.

Загалом проблема взаємозв'язку держави і освіти є багатоаспектною, тому не можна стверджувати про її суто педагогічний, дидактичний, управлінський чи світоглядний характер. Навіть філософський розгляд

проблеми, який завжди передбачає міждисциплінарність і широкі рамки об'єкта дослідження, не був і не є основним і єдиним аспектом наукового розгляду сутності освіти, а отже, існує потреба комплексного міждисциплінарного дослідження освіти.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в умовах переходу до «організованого суспільства» освіта стає важливим чинником соціально-політичних змін, фактором політичного оновлення усіх сфер життєдіяльності індивідів та їх спільнот.

Соціокультурний феномен освіти надзвичайно складне історичне явище. Він охоплює багато елементів та аспектів, дослідження яких потребують комплексного теоретико-методологічного підходу: адже неможливо вивчати освітні процеси та проводити їхній порівняльний аналіз без урахування соціальних зв'язків, культурних традицій, етнічних, аксіологічних та інших особливостей суспільства.

Багатовимірність освіти (соціальний інститут, спеціалізована діяльність, суспільний процес, процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, соціокультурна система, онтологічна форма розвитку, фундаментальна форма існування буття) дає можливість аналізувати проблему політичного виміру освіти залежно від конкретного контексту. У зв'язку із проблематичністю системного, комплексного аналізу сутності освіти, доцільно використовувати так званий «контекстуальний методологізм», який забезпечить достатню гнучкість дослідження.

В «організованому суспільстві» освіта покликана виконувати три найважливіші функції:

- продукувати і пропагувати знання (функція Знання);
- сприяти інтеграції вітчизняного і зарубіжного досвіду в сучасну українську державотворчу концепцію (функція Пам'яті);
- давати орієнтири та конкретні механізми втілення державницьких планів та ідей в життя (функція Волі)

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Соціальний контекст формування та реалізації освітньої політики

Для нашого дослідження важливо уточнити загальнонаукове поняття контексту (від лат. contextus – зчеплення, з'єднання, зв'язок). У лінгвістиці контекст розуміється як «фраза, що знаходиться у творі поруч з даною, загальний зміст двох суміжних фраз», або як відносно закінчений за змістом уривок тексту чи мови, у межах яких найбільш точно і конкретно виявляється зміст і значення певного твердження чи терміну. У постмодернізмі контекст постає як квазітекстовий феномен, породжуваний ефектом системності тексту як експресивно семантичної цілісності.

Коли щось розглядається «у контексті», то, по суті, користуються методом аналізу контексту (context analysis), який формалізований у комп'ютерних науках щодо збирання важливої інформації для планування розробки інформаційно - технічної системи. Аналіз контексту дозволяє врахувати всі фактори, пов'язані з її використанням ще до початку проектних робіт, і передбачає з'ясування наступних питань:

- Хто буде користувачем системи?
- Які завдання за її допомогою будуть виконувати користувачі?
- Чому вони будуть користуватися системою?
- Яким досвідом та якими навичками вони володіють?
- Які технічні умови висунуто щодо системи? [96, с.32-33]

Будь - які проблеми, які з'являються та існують при функціонуванні системи, відображають проблеми розвитку та функціонування конкретного суспільства. Серед найвагоміших є питання соціокультурного характеру, зокрема питання культури й освіти.

У найзагальнішому значенні «суспільство», а рівноцінно – «соціальна система» – розуміють як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних елементів (індивідів, груп, інституцій) і відносин (зв'язків) між ними, тобто два компоненти: соціальний склад – набір елементів, які становлять суспільство, і набір зв'язків цих елементів – розмаїття соціальних зв'язків усіх складових соціальної системи. Таким чином, соціальний зв'язок є другим компонентом суспільства [167, с.44].

Система взаємодій індивідів та груп призводить до утворення стійких соціальних відносин, під якими розуміють відносно стійкі зв'язки між людьми та соціальними групами. Соціальні відносини – це певна система, до якої входять: система обов'язків, нормованих функцій, які партнери повинні обов'язково виконувати стосовно один одного. Тобто, це система нормованих взаємодій між партнерами. Але жодна стійка, організована група не може існувати без «відносин», тобто без певних обов'язків стосовно один одного [167, с.47]. Тільки виконання нормалізованих дій (функцій, ролей) гарантує появу внутрішньої організації групи. У соціальному зв'язку між людьми велике значення має регуляція взаємовідносин – система критеріїв, стандартів, завдяки яким людина оцінює ефективність соціального зв'язку, а також система контролю за тим, щоб правил гри дотримувалися. У цьому і полягає необхідність врахування суспільного контексту під час аналізу державної політики. Остання відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті. Саме вона має на меті своєчасно виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, аналізувати їх, встановлювати причини виникнення, складність, суперечливість і знаходити шляхи розв'язання. У сфері державної політики ухвалюють відповідні державно - політичні рішення, спрямовані на розв'язання проблеми, розробляють відповідні програми та інструменти їхньої реалізації.

Розглядаючи державну політику з погляду її всебічного аналізу, зазначимо, що, передусім, його подають як прикладну дисципліну із застосуванням методик ситуативно-аргументованих відповідей на суспільні запити, ризики та обговорення, систематизацію, диференціацію, критичний підхід і комунікативність інформації. Водночас аналіз державної політики виступає як професійна робота, як послідовно-систематичний аналітичний процес та здатність кваліфіковано його здійснити, чого постійно потребує суспільний розвиток. Уміння аналізувати неможливо адекватно передати лише через знання й теоретичне навчання. Для цього ефективно важливими є тренінги й моделювання, що спираються на ґрунтовну методологічну базу.

Процес розробки й впровадження державної політики є багатограним і різноплановим, тому, досліджуючи його, не можна застосовувати шаблони і кліше, оскільки кожна проблема потребує індивідуального розв'язання. Для аналізу в суспільних науках часто використовуються теоретичні класифікаційні підходи, схеми та моделі [179].

Характеристика типів державної політики як складників аналізу спирається на критерії їхнього визначення, і вони є специфічними та потребують часу для утвердження в українській науковій школі. Впливовим чинником виокремлення типів, придатних до аналізу, є типологія за критерієм масштабу та цілей державної політики. Трансформаційні процеси, характерні для України, зумовлюють постійну видозміну типів державної політики і динаміку функціонування всього переліку типів державної політики в нашому суспільстві.

Запровадження в життя державної політики є надзвичайно відповідальним моментом усього процесу аналізу, адже політика й управління тісно взаємопов'язані. Державне управління є своєрідною формою і засобом практичного втілення в суспільну практику державної

політики. Для дослідження сутнісно-функціональних особливостей державного управління методологічно важливим застосувувати теорії ризику, мережевого планування й управління як системи органів та установ, призначених здійснювати рішення влади. У контексті європейської інтеграції України перспективним є виокремлення принципів державного управління, спільних для країн Західної Європи: надійність і можливість прогнозування (правова впевненість); відкритість і прозорість; звітність; ефективність і результативність.

Варто підкреслити, що, інтегруючись у світову цивілізацію, країна будує гуманітарну стратегію на органічному поєднанні загальносвітового й власного досвіду, утверджує цінність національної ідеї державотворення як провідної ідеологічної установи розвитку української освіти.

У цьому контексті пріоритети розвитку освіти як гуманітарної сфери на найближчу перспективу мають бути націлені на створення можливостей для дітей та молоді в отриманні якісної освіти, запровадження нових економічних і управлінських рішень, визначення фундаментальних цінностей в суспільстві, розширення україномовного освітнього і культурного простору, орієнтацію на громадянські пріоритети у вихованні, формування через освіту здорового способу життя, інтеграцію української освіти у міжнародний освітній простір.

У сучасних умовах очевидною є потреба пошуку нових, ефективніших структур, механізмів управління і фінансування галузі. Ця діяльність має органічно доповнити загальні напрями адміністративної реформи і соціальної політики держави, що вимагає збалансованості децентралізації управління, регіоналізації освітніх підсистем, розширення самостійності навчальних закладів. Конкуренція у наданні освітніх послуг, орієнтація освіти не на відтворення, а на розвиток зумовлює відмову від педагогічних і управлінських стереотипів, потребує принципово нових знань і умінь управлінців усіх рівнів, завершення створення законодавчо-

нормативної бази, розроблення спеціальних комп'ютерних програм. Передусім потрібна нова методологія, нова культура, нові технології, нове інформаційне забезпечення управлінської діяльності.

Безперечно, розв'язання зазначеної проблеми невіддільне від ступеня ефективності дослідницьких зусиль щодо освітньої сфери, які, у свою чергу, залежать від методологічних підходів, пріоритетів та точок зору. Адже вибір екстенсивного, неефективного чи неевристичного методу дослідження фактично прирікає дослідницьку процедуру на теоретико-праксеологічну невибагливість та посередність.

З погляду філософії, освіта — це трансформація тієї сукупності визначальних світоглядних пріоритетів, світоглядних стереотипів й автоматизмів суспільної свідомості, яку Г. Гегель назвав «духом епохи», і яка інкорпорована в структуру практичної свідомості, духовний світ, культуру і ментально-аксіологічну сутність особистості, котрі визначають праксеологічний вимір, спрямованість і телеологічну акцентованість індивіда й соціуму. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає світоглядною основою особистості, визначає співмірність людини з епохою. Засобом освіти «дух епохи» задає суспільно пріоритетні параметри особистості. Філософія освіти визначає, по-перше, суспільну якість і значення таких параметрів, по-друге, ефективність її реалізації педагогічними засобами за умов наявного типу культури, по-третє, їхню відповідність загальноцивілізаційним пріоритетам розвитку людства в метаісторичному форматі [45, с.164].

«Дух епохи» — поняття складне і неоднозначне. У різних філософських системах воно характеризується по-різному. Від легендарних «тіней печери» Платона, через «абсолютну ідею» Гегеля і «дух капіталізму» Макса Вебера проглядається дещо спільне, що можна тлумачити як конструктивну основу, першовиток культуротворення особистості засобами освіти. Основний зміст «духу епохи» формується,

насамперед, як філософське узагальнення, пояснення й оцінка сенсу, причинних зв'язків і тенденцій розвитку буття людини у світі, яке розгортається у відповідних форматах культури. Друга складова — порівняння зазначеного сенсу з досвідом історії, тобто із сенсом буття людини у світі загалом. Третю складову становить прогноз перспективи людського розвитку, його джерел і спонукальних чинників.

Таким чином, «дух епохи» постає філософським узагальненням найвидатніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому підростаюче покоління.

Поглиблюючи цю тезу, М. Михальченко зазначає: «Освіта як складова культури в широкому розумінні готує людей до змін у суспільстві і житті, вчить сприймати зміни як цінність (позитивну чи негативну), скеровує їхню діяльність на конструктивні зміни. Освіта формує уявлення про реальність як про процес, який відбувається в соціальному просторі і часі, шляхом розкриття і розв'язання суперечностей. Ефективність освіти визначається мірою підготовленості людини до змін, до конструктивних дій із розв'язання суперечностей суспільного розвитку» [42]. Це — перелік сутнісних ознак освіти як типу, спеціалізованого різновиду суспільного буття. Найважливішим евристичним аспектом слід визнати принцип розвитку, який акцентує увагу на факторах, котрі мають вирішальне значення для становлення, перспектив освіти й суспільства як двоєдиної системи, що перебуває в тісній корелятивній взаємодії.

Освіта може бути як суб'єктом, так і об'єктом політичних відносин. З огляду на цю обставину перспективи розв'язання проблем освітньої галузі значною мірою залежатимуть від двох факторів: по-перше, від усвідомлення політичною сферою інструментально-функціонального покликання й можливостей освіти, якомога повнішого їх використання, по-друге, від активності соціального інституту освіти, оскільки він може не

лише пасивно очікувати адекватних політичних вердиктів, а й генерувати, формувати їх, забезпечувати неухильність ефективного функціонування як соціального інституту освіти зокрема, так і соціуму в цілому.

Не зайвим зацентувати увагу на об'єктній складовій освітнього буття. У цьому випадку доцільно підкреслити соціальну відповідальність суб'єктів політичних відносин, потребу напрацювання ними і впровадження в життя ґрунтовних цілепокладаючих зусиль із трансформації освітньої сфери під кутом зору належного, оптимального статус-кво [45, с.174].

Термін «державна політика у сфері освіти», або «державна освітня політика» почав використовуватися в науковій літературі 60-70-х років ХХ ст., коли в СРСР, США, державах Європи й у Японії освіту почали розглядати як найважливіший фактор економічного розвитку й соціального прогресу, як сфера, що потребує особливої уваги на загальнодержавному рівні. Цей період характеризується «інформаційним вибухом», тобто бурхливим розвитком природничих і фізико-математичних наук.

Успіхи СРСР у галузі космічних досліджень у 60 - х роках ХХ ст. стали чи не головною причиною зміни освітньої парадигми в усіх розвинутих країнах світу. Принциповою особливістю освітньої політики в ці роки стає пріоритетність фінансування системи освіти й визнання її сферою національних інтересів. Державні витрати на освіту в усьому світі зростають більш як у 12 разів. У ВВП усіх передових країн світу частка цих витрат підвищується на початок 80-х років ХХ ст. до 5,7 % порівняно з 3,6 % у 1960 р. У цей же період в освітній політиці різних країн виявляється така особливість, як планування розвитку освіти. Якщо в 1960 р. тільки кілька розвинутих країн здійснювали його, то в 1970 р. 57 держав прийняли план розвитку освіти [167, с.3].

У науковій та науково-популярній літературі дається кілька визначень

поняття «державна освітня політика». Ось деякі з них: «освітня політика — найважливіша складова політики держави, інструмент забезпечення фундаментальних прав і свобод особи, підвищення темпів соціально-економічного й науково-технічного розвитку, гуманізації суспільства, зростання культури. Освітня політика встановлює на основі суспільної згоди докорінні цілі й завдання розвитку освіти, гарантує їх утілення в життя шляхом узгоджених дій держави й суспільства.

Найперше завдання освітньої політики на сучасному етапі — це досягнення сучасної якості освіти, її відповідність актуальним і перспективним потребам особи, суспільства й держави» [187], «освітня політика — складова частина політики держави, сукупність теоретичних ідей, цілей і завдань, практичних заходів розвитку освіти» [143], «освітня політика — це передусім політика, що забезпечує розвиток і функціонування системи освіти. Вона спрямована на забезпечення суспільства знаннями, необхідними для суспільного розвитку» [64].

Ми під освітньою політикою розуміємо сферу діяльності, пов'язану відносинами між соціальними групами щодо передачі новим поколінням нагромадженого соціального досвіду і трансляції культурної спадщини, а також розбудовою державницьких структур на різних управлінських рівнях.

Отже, саме поняття «державна освітня політика» передбачає, що суб'єктом її є державні органи регулювання освітнього процесу (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, інститути громадянського суспільства). Водночас у сучасних політичних умовах суб'єктами державної освітньої політики виступають як регіональні структури управління освітою, так і міжнародні органи та установи, які здійснюють освітню політику на світовому рівні (наприклад, ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд, ЄС, Міжнародний фонд відродження та ін.). Склад і компетенції органів та інституцій освітньої політики є специфічними для

кожної держави.

Об'єктами освітньої політики виступають власне національні системи освіти, офіційно закріплені в кожній державі, міжнародні зв'язки національних систем освіти, структурні елементи. Через неоднаковий рівень економічного розвитку в державах сучасного світу їхня освітня політика спрямована на розвиток різних елементів системи освіти.

У розвинутих державах освітня політика є важливою частиною їхньої соціальної стратегії. Освіта й освітня політика, що спрямовує її розвиток, виходять на перший план у програмах державних реформ.

У сучасних умовах глобалізації держава починає ділити свої функції впливу на систему освіти з транснаціональними корпораціями. Концепція неолібералізму й неоконсерватизму дедалі більше пов'язує освіту з міжнародною економікою. Освіта стає одним із багатьох товарів на міжнародному ринку, подібно до хліба, автомобілів і телебачення.

Формування так званого ринкового менталітету на глобальному рівні послаблює державну політику у сфері освіти, насамперед її соціальну спрямованість на скорочення соціальної нерівності у сфері освіти. Держава, державна освітня політика дедалі більше залежать від приватних інтересів, які потрапляють під вплив великих міжнаціональних сил. Під тиском глобального капіталізму міжнаціональні корпорації кидають виклик владі окремої держави, що й виражається в політиці неолібералізму. Сучасні неолібералісти керуються баченням слабкої держави: все, що є приватним, добре, що є суспільним, безперечно погано. Тенденції формування освітньої політики в таких умовах орієнтовані на приватні сили й підприємства, сформовані глобальним капіталізмом під впливом міжнаціональних корпорацій та їх інвесторів [104].

Формуванню стратегії держави у сфері освіти велика увага приділяється в Україні. Розвиток освіти в нашій державі не потрібно розглядати тільки відповідно до потреб сучасного трансформуючого

суспільства. Реформування має проводитися в напрямі моделі нового століття й врахування як національних традицій культури й освіти, так і сучасних позитивних світових тенденцій розвитку освіти. На нашу думку, ці тенденції слід пов'язувати із сильною соціальною політикою держави в галузі освіти.

Пріоритетна увага держави до освіти, її повноцінна бюджетна підтримка повинні відповідати реальним потребам сучасної та майбутньої України. Саме цілеспрямована державна освітня політика може сприяти зростанню добробуту кожного громадянина й конкурентоспроможності всієї країни. Ця політика буде ефективною тільки тоді, коли розроблятиметься й проводитиметься в поєднанні з активною інноваційною політикою нашої держави. Вища освіта має брати активну участь у створенні конкурентоспроможної інфраструктури — технопарків, інноваційних центрів тощо.

Вивчення процесів формування державної освітньої політики показує, що в загальному контексті політику можна розглядати як форму, завдання, зміст діяльності держави, утілення нею власних повноважень. Саме тому формування державної освітньої політики охоплює такі етапи: 1) визначення принципів завдань; 2) накреслення перспективних і найближчих цілей, що мають бути досягнуті в конкретний термін; 3) вироблення методів, засобів, форм діяльності; 4) вибір організацій (інституцій), за допомогою яких здійснюватиметься діяльність і можуть бути досягнуті поставлені цілі; 5) добір та розстановка кадрів, здатних зрозуміти й виконати накреслені завдання [104]. Безумовно, ці позиції передбачають проведення аналізу конкретної ситуації, перегляд (добір) можливих варіантів розв'язання поставлених завдань.

На нашу думку, така інтерпретація політики поєднує в одне ціле саму політику, її розробку і, головне, реалізацію.

Зміст і механізми здійснення освітньої політики залежать від

організації і культури суспільства, типу політичного режиму, властивих йому способів рекрутування еліти й ухвалення політичних рішень, рівня громадянської активності населення.

Для формування та реалізації державної освітньої політики слід також визначити принципи, на яких ґрунтується державна політика в галузі освіти.

Принципи й цілі освітньої політики вирізняються найбільшою статичністю, їхня зміна, як правило, є наслідком зміни чи серйозного коригування політичного курсу. А дії суспільства й держави щодо розвитку системи освіти в досягненні декларованих цілей повинні змінюватися достатньо динамічно, адекватно реагуючи на різні чинники. Тому, характеризуючи освітню політику, важливо не тільки, і навіть не стільки вивчати декларовані цілі, скільки аналізувати реальні дії та конкретні результати розвитку освітньої системи.

Сфера української освітньої політики має такі характерні ознаки: обмежені ресурси, їх переважно нераціональне використання, хронічний дефіцит бюджетного фінансування; відсутність пріоритетного статусу в суспільстві; повне домінування одного політичного актора – держави, низький рівень активності інших учасників освітньої політики; існування «тіньового сектору» (в оплаті праці, фінансуванні галузі), неформальних політичних мереж [27].

За період від 1991 року вдалося: а) визначити повноцінну структуру органів державної влади та місцевого самоуправління; б) утвердити інститут президентства; в) розгорнути глибоку трансформацію відносин власності у напрямі становлення ринкових структур; г) демократизувати політичні відносини й утвердити практику багатопартійних взаємин; д) розгорнути процес національно-культурного відродження, звільнення від застарілих моральних, ідеологічних та пропагандистських шаблонів, переорієнтацію на фундаментальні цінності.

Та поряд із цим було здійснено кілька стратегічних помилок у перші роки реформ. Це, по-перше, «...реформи в Україні розпочалися без мети, безсистемно, без формування промислової політики. ...Був обраний шлях до класичного (дикого) капіталізму. Державу повністю відлучили від регулювання економіки. У тодішніх політичних і економічних лідерів спрацювала більшовизація мислення: від однієї крайності розвитку суспільства – державного соціалізму (стовідсоткове втручання держави в економіку), до іншої – класичного (дикого) капіталізму (нуль відсотків втручання держави в економіку), хоча обидві ці системи вичерпали себе в ХХ столітті; від однієї класичної економічної теорії Маркса до іншої, теж однієї – монетарної Фрідмена, в той час як в розвинутих країнах опираються одночасно на сукупність економічних теорій» [163].

По-друге, не менш істотною виявилася й помилка, яка полягає в тому, що пріоритети було надано не розбудові фундаменту ринкової системи – власного виробництва, а самостійному розвитку її надбудови – фінансово-кредитної інфраструктури, торгівлі, сфери послуг тощо. «Човникова революція» підмінила реальні цінності суспільства ілюзією багатства – великою кількістю низькоякісних іноземних товарів. А відсутність у держави промислової політики звела нанівець очікувані результати приватизації.

По-третє, не вдалося у перші роки реформ уникнути помилок і в грошово-фінансовій сфері, що виявилися у відірваності грошово-фінансової системи і, зокрема, банківської, від потреб розвитку власного виробництва; у первісному нагромадженні капіталу, яке проходило коштом праці, а коштом перерозподілу багатства держави; у створення умов не для цивілізованих ринкових механізмів, а для посередників та підприємців тощо.

По-четверте, ще однією стратегічною помилкою став вибір як основних засобів прискорення реформ «шокової терапії» та трифазної

послідовної схеми стратегічного розвитку Дж. Сакса (стабілізація – 3-5 років, розвиток – 10-15 років, структурна зміна економіки – 20 років). При не виваженій політиці лібералізації зовнішньоекономічної діяльності це відіграло роль основного гальма становлення ринкової інфраструктури в Україні.

По-п'яте, істотної помилки припустилися стратеги розбудови української держави й у царині кадрової політики: поступово питання про неминучість використання компартійних кадрів у процесі реформування держави набуло статусу аксіоми. На жаль, суспільство сприйняло цю сумнівну тезу як абсолютну істину і спокійно спостерігало за безпорадністю урядових структур [163].

До перелічених вище помилок слід додати ще й такі, як подвійне завдання політичної демократизації і переходу до ринкової економіки, необхідність демонтажу значної частини виробничих потужностей заради модернізації та реструктуризації інших, виникнення етнонаціональної (за своєю сутністю недемократичної) реакції на комуністичний колапс тощо.

Водорозділом між початковим і основним етапами структурної реформи стало прийняття Конституції України, як незалежної й суверенної держави. Здійснення реформ розгорталося в Україні через подолання низки суттєвих суперечностей:

у політичній сфері – суперечність між звичкою жити в умовах тоталітарного підпорядкування особистості державі, партії, політичному лідеру й можливостям вільного самовияву власної політичної позиції, вибору, прийняття рішення. Перехід до демократії дехто зрозумів як всездозволеність і безвідповідальність. Це потягло за собою, з одного боку, низку непродуманих політичних рішень, з іншого – помітну хвилю повернення до «колишнього порядку»;

у економічній сфері – суперечність між плановими підходами, які домінували в економіці радянської доби й прагненням до ринкової

самореалізації суб'єкта господарської діяльності. Ця суперечність виявилась через зупинку значної кількості підприємств, не адаптованих до ринкової трансформації, гіперінфляцію, руйнацію фінансової системи, зниження доходів населення, порушення балансу між попитом і пропозицією, скорочення ВВП тощо;

у соціокультурній сфері – суперечність між звичкою працювати так, як «при соціалізмі» і прагненням споживати так, як «на Заході». Це привело до руйнації моральних засад суспільного життя. Домінуючою й масовою тенденцією стала орієнтація на якомога швидке збагачення попри будь-які моральні, правові й інші соціальні регулятори. Останнє викликало суттєве суспільне розшарування людей, моральну кризу, негативно позначилось на світогляді та ціннісних орієнтаціях молоді [163, с.2-6].

Суперечності першого етапу реформи не зникли з його завершенням. Вони мають місце й в сьогоденному житті й тому потребують невідкладної уваги та вирішення.

Отож, серед пріоритетів української державності на сучасному етапі важливу роль відіграє консолідація українців як нації і як поліетнічного народу, становлення соціальної бази людей з виразною національною свідомістю та національними ідеалами. Головним для такого суспільства має бути досягнення політичної стабільності, соціальної рівноваги, динамізм економічного розвитку та дотримання цілісності інтересів усіх його членів. Саме така внутрішня політика має на меті вирішити суперечності і нівелювати розбіжності між інтересами різних верств населення.

Стратегія сталого людського розвитку потребує, далі, вирішення таких нагальних завдань, як покращення соціально-економічних та виробничих умов праці; підвищення реальних доходів населення; зростання освітнього і культурного рівня людей; створення сприятливих умов для охорони здоров'я, материнства, дитинства. Держава і народ

мають зосередити зусилля й на вирішенні таких проблем, як забезпечення зайнятості працездатного населення; економічна підтримка непрацездатних; безкоштовність базових медичних послуг та безоплатного базового навчання. Вона має стимулювати активність кожної особистості, створювати одночасно моральні, правові й економічні умови щодо її легітимності, розгортання в суспільно визначеному полі, а не в «тіні», як це здебільшого було донедавна. Розумної альтернативи реформам немає. Курс, визначений Конституцією України в стратегічному вимірі є правильним. Його основа – орієнтири сталого людського розвитку. Саме вони забезпечують дотичність України до сучасної світової історії й (при умові розумного дотримання) – поступовий перехід в розряд розвинутих і забезпечених країн світу.

Важливу роль у забезпеченні успішного впровадження якісних змін, що відбуваються в освітній галузі, відіграє процес управління.

Незалежна Україна успадкувала систему управління освітою, якій притаманні риси адміністративно-командної системи, що виявилася непридатною до сучасних умов суспільного розвитку, а саме:

- застосування у сфері управління навчальними закладами стандартних адміністративних схем, за яких домінантною функцією управлінської діяльності є контроль;
  - незбалансованість функцій регіональних органів управління освітою, зокрема в частині розмежування інспекторських та експертних функцій;
  - недостатній вплив громадських організацій на ухвалення управлінських рішень;
- відсутність політичного діалогу з питань важливості європейської інтеграції для української освіти;
- відсутність мережі інституцій, які готували б високопрофесійних

керівників.

Реалізація основних напрямів розвитку освіти, спрямованих на модернізацію освітньої галузі, потребує реформування системи державного управління освітою, яке має забезпечити поступове звуження державного контролю з одночасним розширенням засад громадського самоврядування, формуванням її громадської складової. Цей процес передбачає розробку та впровадження сучасних управлінських проєктів, широке використання засад освітнього менеджменту, оновлення функцій управлінської вертикалі всіх рівнів, наповнення їх новим змістом і значенням.

2.2. Держава як суб'єкт освітньої політики

Одним із найголовніших завдань розвитку освіти на сучасному етапі розбудови України є реформування системи управління освітою. Основні положення, які регламентують процеси управління освітою викладені у законах України: «Про освіту» [67], «Про професійно-технічну освіту» [68], «Про загальну середню освіту» [69], «Про позашкільну освіту» [70], «Про дошкільну освіту» [71], «Про вищу освіту» [73] тощо.

Основні положення щодо управління освітою викладені у Законі «Про освіту» (1996 р.) у статтях 10-14, 16 та 17. Зокрема, зазначено (ст. 11), що до державних органів управління освітою в Україні належать:

— Міністерство освіти України (з червня 2000 р. — Міністерство освіти і науки України — МОН України — як правонаступник Міносвіти та Державного комітету України з питань науки та інтелектуальної власності);

— Міністерства і відомства України, яким підпорядковані заклади освіти;

— Вища атестаційна комісія України;

- Міністерство освіти Автономної республіки Крим;
- Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Міністерство освіти і науки України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює управління у сфері освіти і науки.

Міністерство освіти і науки:

- бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти, науки професійної підготовки кадрів, розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти освіти;
- встановлює державні стандарти з кожного предмета, здійснює контроль за їхнім додержанням;
- визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів освіти і науки;
- здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням державних стандартів освіти;
- забезпечує зв'язок із закладами освіти і науки, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції, проводить акредитацію вищих та професійно-технічних закладів освіти незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії, сертифікати;
- формує і розміщує державне замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою;
- розробляє умови прийому до закладів освіти;
- забезпечує випуск підручників, посібників, методичної літератури;
- розробляє проекти положень про заклади освіти і науки, що затверджуються Кабінетом Міністрів України;
- організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників, щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань;

- разом з іншими міністерствами та відомствами, яким підпорядковані заклади освіти, Міністерством освіти і науки Автономної республіки Крим реалізує державну політику в галузі освіти і науки, здійснює контроль за її практичним втіленням, дотриманням актів законодавства про освіту і науку в усіх закладах незалежно від форм власності і підпорядкування;
- здійснює керівництво державними закладами освіти і науки [67].

Міністерство освіти і науки при виконанні покладених на нього функцій взаємодіє з іншими центральними органами виконавчої влади України, органами Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, а також з відповідними органами інших країн.

Акти міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, прийняті у межах їх компетенції, є обов'язковими для місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти відповідного профілю незалежно від форм власності.

Міністерство освіти і науки України очолює Міністр, якого призначав на посаду і звільняв із посади Президент України (зараз Верховна Рада України). Міністр освіти і науки несе персональну відповідальність за виконання покладених на Міністерство завдань і здійснення ним своїх функцій.

Положенням про Міністерство освіти і науки встановлено, що для погодженого вирішення питань компетенції міністерства, обговорення найважливіших напрямків діяльності і розвитку освіти і науки утворюється колегія в складі міністра (голова колегії), його першого заступника та заступників, керівних працівників міністерства, інших центральних органів державної виконавчої влади та представників відповідних громадських об'єднань, а також вчені та висококваліфіковані спеціалісти. Члени колегії затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра. Рішення колегії проводяться в життя наказами МОН України.

Структуру центрального апарату Міністерства затверджує міністр, а гранична чисельність працівників центрального апарату затверджується Кабінетом Міністрів.

Для забезпечення ефективної діяльності галузі держава здійснює контроль за діяльністю закладів освіти і науки.

Державний контроль за діяльністю закладів освіти і науки незалежно від форм власності здійснюється з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики в галузі освіти і науки. Державний контроль проводиться центральними і місцевими органами управління освітою і наукою та Державною інспекцією закладів освіти при Міністерстві освіти і науки України. Положення про державні органи управління освітою, про Державну інспекцію закладів освіти при Міністерстві освіти і науки України затверджується Кабінетом Міністрів України. Державна інспекція реалізує покладені на неї завдання в тісній взаємодії з відповідними підрозділами Міністерства освіти і науки України, міністерствами і відомствами України, які мають навчально-виховні заклади та іншими органами державного управління освітою [67].

Відповідно до Положення «Про порядок присвоєння наукових ступенів і присвоєння вчених звань» при Міністерстві освіти і науки створена Атестаційна колегія.

Атестаційна колегія Міністерства освіти і науки (Атестаційна колегія) організовує і проводить роботу, пов'язану з присвоєнням вчених звань професора і доцента науково-педагогічним працівникам Центральної виконавчої влади та управління в Україні вищих і прирівняних до них навчальних закладів, наукових установ України, а також координує їх діяльність з питань підготовки науково-педагогічних працівників вищої наукової кваліфікації.

Акти міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для місцевих органів

виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти відповідного профілю незалежно від форм власності.

До таких міністерств, що мають освітні заклади, належать:

- Міністерство агропромислового комплексу;
- Міністерство охорони здоров'я;
- Міністерство культури і мистецтв;
- Міністерство транспорту;
- інші.

Названі міністерства у своєму складі мають відповідні структурні підрозділи, які забезпечують функціонування своїх освітніх закладів, впроваджують в життя державну освітню політику з урахуванням власної специфіки.

Основними нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність органів управління освітою є Типове положення про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2000 р. № 1326) [146] та Типове положення про відділ освіти районної, районної у м. Києві та Севастополі державної адміністрації (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.1999 р. № 347) [145]. На основі цих документів органи управління освітою розробляють і затверджують в установленому порядку власні положення, які визначають їхній статус як юридичної особи.

Управління освіти і науки

Управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій в управлінській вертикалі перебувають у подвійному підпорядкуванні: структурно — голові обласної (міської) державної адміністрації; галузево — Міністерству освіти і науки України.

Крім законодавчої бази управління освіти і науки у своїй діяльності керуються актами Президента України, Уряду, розпорядженнями голови обласної (міської) державної адміністрації, рішеннями відповідних рад.

Уся діяльність управлінь освіти і науки спрямовується на виконання таких основних завдань:

- участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності;
- забезпечення розвитку системи освіти з метою формування гармонійно розвиненої, соціально активної, творчої особистості;
- створення у межах власних повноважень умов для реалізації рівних прав громадян України на освіту, соціального захисту дітей дошкільного та шкільного віку, студентської молоді, педагогічних, наукових, інших працівників закладів та установ освіти і науки;
- створення умов для здобуття громадянами повної загальної середньої освіти відповідно до освітніх потреб особистості та її індивідуальних здібностей і можливостей; реалізації їх права відповідно до законів України на здобуття вищої освіти;
- забезпечення розвитку освітнього, наукового і науково-технічного потенціалу з урахуванням особливостей регіону;
- здійснення контролю за дотриманням актів законодавства з питань освіти і науки, виконанням навчальними закладами усіх форм власності державних вимог щодо змісту, рівня та обсягу дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної освіти;
- координація діяльності навчальних закладів та наукових установ, що належать до сфери управління обласної (міської) державної адміністрації, організація роботи з їх кадрового, матеріально-технічного і науково-методичного забезпечення;
- забезпечення моніторингу рішень у сфері освіти, наукової, науково-

технічної та інноваційної діяльності в регіоні, захисту інтелектуальної власності;

- формування регіональної наукової та науково-технічної політики, впровадження інноваційних заходів, спрямованих на соціально-економічний розвиток області (міста), держави;

- сприяння функціонуванню системи науково-технічної інформації;

- сприяння інтеграції вітчизняної освіти та науки у світову систему із збереженням і захистом національних інтересів [146].

Таким чином, у сфері дошкільної, позашкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти управління освіти і науки наділені всією повнотою організаційних, розпорядчих та контрольних функцій, а у сфері вищої освіти та наукової діяльності реалізують координаційні та аналітико-прогностичні завдання.

Очолює управління начальник, якого призначає і звільняє з посади голова обласної (міської) державної адміністрації за погодженням із Міністерством освіти і науки. Начальник управління повинен мати вищу педагогічну освіту і стаж керівної роботи у навчальних закладах, наукових установах або місцевих органах управління освітою не менше як п'ять років.

Начальник управління має заступників, яких призначає і звільняє з посади голова обласної (міської) державної адміністрації за погодженням із Міністерством освіти і науки. Підбір, прийняття на посади, просування по службі та звільнення працівників апарату управління освіти і науки здійснюється відповідно до вимог закону України «Про державну службу».

Управління освіти і науки можуть мати у своєму прямому підпорядкуванні заклади освіти, методичні кабінети (наприклад, системи профтехосвіти), інститути післядипломної освіти педагогічних працівників, інші установи і організації, які сприяють виконанню передбачених законодавством завдань щодо розвитку галузі. Крім цього,

при управлінні можуть утворюватися інші підрозділи (творчі лабораторії, видавничі центри, які утримуються як за кошти бюджету в межах затверджених асигнувань, так і на госпрозрахунковій основі).

Для узгодженого вирішення питань, що належать до компетенції управління, в управлінні утворюється колегія у складі начальника управління (голова колегії), заступників начальника (за посадою), а також інших відповідальних працівників управління, керівників районних (міських) відділів освіти, наукових установ, навчальних закладів. До складу колегії можуть входити керівники інших місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління обласної (міської) державної адміністрації, висококваліфіковані спеціалісти. Склад колегії затверджується головою обласної (міської) державної адміністрації за поданням начальника управління освіти і науки. Рішення колегії проводяться в життя наказами начальника управління [146].

Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо реалізації основних напрямів діяльності управління, обговорення найважливіших програм, при управлінні можуть утворюватися наукова рада або комісія у складі вчених і висококваліфікованих спеціалістів. Склад ради (комісії) і положення про них затверджує голова обласної (міської) державної адміністрації за поданням начальника управління.

При управлінні діє регіональна експертна рада, яка розглядає і приймає рішення з питань ліцензування та атестації навчальних закладів системи загальної середньої освіти, готує висновки і пропозиції для Державної акредитаційної комісії щодо відкриття нових робітничих спеціальностей у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, установах і організаціях, які надають освітні послуги, усіх форм власності.

Управління освіти і науки утримується за рахунок коштів Державного

бюджету України. Граничну чисельність, фонд оплати праці працівників управління та видатки на його утримання визначає голова обласної (міської) державної адміністрації в межах виділених бюджетних асигнувань. Голова адміністрації також затверджує кошторис доходів і видатків управління та штатний розпис.

Відділи освіти

Відділи освіти районних державних адміністрацій перебувають у подвійному підпорядкуванні. Як структурні підрозділи райдержадміністрацій вони ієрархічно підпорядковуються голові райдержадміністрації; галузеве підпорядкування закріплено у підпорядкуванні відділів освіти управлінням освіти і науки обласних (міських) державних адміністрацій. Відділи освіти утворюються головами районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій.

У своїй діяльності відділи освіти керуються Конституцією та законами України, Актами Президента та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки, розпорядженнями голів відповідних місцевих адміністрацій, актами органів місцевого самоврядування [145].

Чинною нормативно-правовою базою визначено такі основні завдання відділів освіти:

- реалізація державної політики в галузі освіти з урахуванням особливостей соціально-культурного середовища району;
- створення умов для реалізації гарантованого Конституцією України права громадян на отримання повної загальної середньої освіти;
- здійснення управління навчальними закладами, що знаходяться в межах відповідної території, перебувають у власності місцевих територіальних громад та координація діяльності цих навчальних закладів;
- зміцнення і розвиток матеріальної бази навчальних закладів;
- аналіз стану освіти в районі, прогнозування та розробка районної

програми розвитку освіти, організація виконання зазначеної програми;

- організація навчально-методичного і кадрового забезпечення навчальних закладів, підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

- контроль за дотриманням законодавства з питань освіти, державного стандарту загальної середньої освіти всіма загальноосвітніми закладами, розташованими на території району;

- участь у розробці та реалізації варіативної складової змісту загальної середньої освіти;

- проведення ліцензійної та атестаційної експертизи загальноосвітніх закладів, розташованих на території району, оприлюднення результатів ліцензування та атестації;

- забезпечення соціального захисту, охорони життя, здоров'я та захисту прав учасників навчально-виховного процесу у загальноосвітніх закладах.

Відділ освіти очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з посади головою районної державної адміністрації за погодженням з начальником управління освіти і науки відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації. Особа, яка призначається на посаду начальника відділу, повинна мати вищу педагогічну освіту і стаж керівної роботи в навчальних закладах не менш як три роки.

Накази начальника відділу освіти, видані з порушенням законодавства або з перевищенням повноважень, можуть бути скасовані головою районної державної адміністрації, начальником управління освіти і науки обласної (міської) державної адміністрації або оскаржені в судовому порядку.

Начальник відділу може мати заступника, який призначається на посаду і звільняється з посади головою районної державної адміністрації за погодженням з начальником управління освіти і науки відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації.

Працівники апарату відділу освіти є державними службовцями, які виконують покладені на них функціональні обов'язки відповідно до діючого законодавства.

Для організації методичної роботи, підвищення кваліфікації педагогічних працівників при відділі освіти утворюється районний методичний кабінет дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти як структурний підрозділ відділу. Також при відділі освіти утворюється колегія, склад якої затверджується головою райдержадміністрації за поданням начальника відділу. Рішення колегії проводяться в життя наказами начальника відділу.

При відділі освіти на громадських засадах можуть утворюватися рада керівників навчальних закладів, інші ради, комісії з числа учасників навчально - виховного процесу, представників громадськості.

Відділ освіти фінансується за рахунок коштів Державного бюджету. Гранична чисельність, фонд оплати праці працівників відділу та видатки на його утримання затверджуються головою районної державної адміністрації. Структуру і штатний розпис відділу затверджує його начальник в межах встановленої граничної чисельності і фонду оплати праці.

У містах обласного підпорядкування у складі виконавчих комітетів міських рад утворюються міські відділи (управління) освіти, які організовують свою роботу аналогічно до діяльності районних відділів освіти [145].

Відповідно до визначених законодавством і чинними нормативно-правовими актами завдань діяльності управління освіти і науки обласних (міських) державних адміністрацій та відділи освіти районних державних адміністрацій (міськвиконкомів) здійснюють власні повноваження щодо задоволення конституційних прав і освітніх потреб населення відповідного регіону, розвитку мережі навчальних закладів усіх видів та форм власності,

впроваджують у життя державну політику, здійснюють державне управління у сфері освіти та наукової діяльності.

Місцеві органи управління освітою є структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій і діють відповідно до Конституції України та чинного законодавства. Зокрема, повноваження і завдання органів управління освітою визначені законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту». Як підрозділи місцевих держадміністрацій названі установи керуються у своїй роботі також положеннями законів «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування» (в частині реалізації делегованих повноважень).

Для ефективного виконання передбачених повноважень місцеві органи управління освітою наділені певними правами. Найважливіші з них:

- вносити в установленому порядку до центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування пропозиції з питань удосконалення законодавства та змісту освіти, організації навчально-виховного процесу, поліпшення навчально-методичного забезпечення навчальних закладів;
- залучати працівників інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань функціонування освітньої галузі;
- укладати в установленому порядку угоди про співпрацю, встановлювати прями зв'язки з навчальними закладами і установами зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо;
- організовувати і проводити конференції, семінари, наради в межах власної компетенції;

- одержувати в установленому порядку від місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також від підприємств, установ і організацій інформацію і матеріали, необхідні для реалізації власних повноважень [135].

Забезпечення ефективного функціонування освітньої галузі, її реформування на основі демократизації та гуманізації, інтеграція у європейський і світовий освітній і науковий простір вирішальною мірою залежить від ефективності державного управління у цій сфері. Діяльність місцевих органів управління освітою повинна забезпечити якісне оновлення змісту та методів навчання, створення сучасних умов для організації освітнього процесу та наукових досліджень, що дозволить у перспективі закласти інтелектуальну базу для кардинального покращення соціально-економічної ситуації в Україні.

Право на освіту є міжнародно визнаним. Уперше питання про право громадянина на освіту зафіксовано у Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (1776 р.) та Конституції США (1787 р.). Ширше це питання висвітлено в Декларації прав людини та громадянина (1789 р.). У її преамбулі йдеться про намір Національних зборів Франції викласти «природні, невідчужувані та священні права людини», а ст. 1 установлює: «Люди народжуються вільними та рівними у правах. Різниця між ними може бути заснована лише на загальній користі». Стаття 11 Декларації проголошує: «Вільне висловлювання своєї думки є одним із найдорожчих прав людини; кожна людина може вільно висловлювати свою думку, писати, друкувати, відповідаючи лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» [44]. Загальна декларація прав людини (1948 р.) у п. 1 ст. 26 передбачає: «Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, принаймні, що стосується початкової та середньої освіти. Початкова освіта має бути загальнообов'язковою. Технічна й професійна освіта повинна бути загальнодоступною для всіх на

основі здібностей кожного». Для розуміння сутності права на освіту цю статтю потрібно розглядати в поєднанні зі ст. 19, яка передбачає: «Кожен має право на свободу переконань та на їх вільне вираження; це право також містить свободу безперешкодно дотримуватись своїх переконань і свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію й ідеї різними способами та незалежно від державних кордонів».

Визначаючи мету освіти, ООН установила, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток особистості та на повагу до прав людини й основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими й релігійними групами та повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримки миру» (п. 2 ст. 26) [66].

До наступних актів міжнародного права було внесено істотні доповнення з урахуванням розвитку концепції права на освіту, що розкриває зміст та юридичну природу цього права, а також відповідні механізми його захисту. Значним внеском у розвиток цієї концепції необхідно визнати прийняття Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.). У загальнообов'язковому порядку для всіх учасників цей акт закріпив положення про те, що держави, які беруть у ньому участь, визнають право кожної людини на освіту (ч. 1 ст. 13).

Названий міжнародно-правовий акт визначає основні види освіти (початкова, середня, зокрема, й професійно-технічна, вища, елементарна), встановлює їхні найважливіші характеристики (п. 2 ст. 13): початкова освіта повинна бути обов'язковою та безплатною для всіх; середня у різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту; відкритою та доступною для всіх шляхом прийняття необхідних заходів, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти; вища – однаково доступною для всіх на основі індивідуальних здібностей шляхом ужиття

всіх необхідних заходів, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти; елементарна – має заохочуватися за можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти.

Новим елементом у регулюванні права на освіту є визнання свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади й керувати ними, дотримуючись принципів, викладених у п. 1 ст. 13, та вимог, щоб освіта, яка надається у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що їх установлює держава (п. 4 ст. 13).

Право на освіту передбачено ст. 2 Протоколу № 1 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. Водночас у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пактові про економічні, соціальні й культурні права зазначено: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, які вона на себе бере у сфері освіти та навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту для своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань» [152].

Така сама форма вираження права на освіту міститься у Конвенції СНД про права та основні свободи людини (п. 1 ст. 27). Під час здійснення будь-яких функцій, котрі беруть на себе сторони щодо освіти та навчання, вони повинні поважати право батьків забезпечувати своїм дітям таку освіту й навчання, які відповідають їхнім власним переконанням та національним традиціям (п. 1 ст. 27). Водночас зазначено, що початкова, основна загальна освіта є обов'язковою та безплатною (п. 2 ст. 27). А кожна сторона встановлює віковий мінімум, до якого середня освіта є обов'язковою і котрий не може бути нижчим за передбачений законом відповідно до міжнародно визнаних стандартів (п. 3 ст. 27).

Особливе значення у становленні концепції права людини на освіту має Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти, прийнята 14 грудня 1960 року Генеральною конференцією ООН із питань освіти, науки

та культури на 11-й сесії. З огляду на різноманіття систем освіти, застосовуваних в окремих країнах, ООН повинна не тільки усувати будь-яку дискримінацію в галузі освіти, а й заохочувати загальну рівність можливостей та рівне до всіх ставлення у цій сфері.

Відповідно до названого міжнародно-правового акта «дискримінація» охоплює будь-яку відмінність, виняток, обмеження чи переваги за расовою ознакою, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією, політичними та іншими переконаннями, національним чи соціальним походженням, економічним становищем або народженням, яке має метою чи наслідком усунення або порушення рівності відносин у сфері освіти, а саме: 1) закриття для будь-якої особи чи групи осіб доступу до освіти; 2) обмеження освіти для будь-якої особи або групи їх нижчим рівнем; 3) створення чи збереження окремих систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб чи їхньої групи, крім випадків, передбачених положенням ст. 2 цієї конвенції або 4) становище, що є несумісним з гідністю людини, у яке потрапляє будь-яка особа або група осіб (п.1ст.1).

Необхідність розроблення механізму правового регулювання й гарантування права на освіту передбачає активну нормотворчу та організаційну діяльність спеціальних установ ООН і міжнародного співтовариства. Так, ЮНЕСКО розробляє та приймає основоположні міжнародні акти з питань освіти. Крім того, консолідовані форми міжнародного співтовариства приймають важливі документи в цій сфері (наприклад, Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.), розроблена Всесвітньою конференцією «Освіта для всіх» (місто Джомтьєн). Цей акт, незважаючи на рекомендаційний характер, має важливе значення в системі гарантування права на освіту.

Міжнародні комісії та конференції, спеціальні міжнародні організації й установи розробляють та приймають міжнародні акти, спрямовані на розвиток окремих видів освіти.

Варто зауважити, що право на освіту здобуло міжнародне визнання у важливих правових актах, які стосуються правового статусу окремих суб'єктів права. Насамперед у таких документах: Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 5); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінки (статті 10, 14); Конвенція про права дитини (статті 28, 29); Декларація про права інвалідів (ст. 6); Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (прав. б) тощо [74, с.72-73].

У цьому контексті можна назвати також регіональні міжнародні акти, наприклад, Європейську хартію про регіональну мову та мову меншин (ст. 8), яка гарантує право на освіту відповідною регіональною мовою чи мовою меншин. Окрім того, ЄС розвиває механізм гарантування права на освіту в межах Ради Європи, приймаючи такі акти, що мають юридичну силу-Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, які надають доступ в університети (1953 р.), Європейська культурна конвенція (1954 р.), Європейська конвенція про еквівалентність періодів університетської освіти (1956 р.), Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (1959 р.), Конвенція про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти у європейському регіоні (1997 р.) та інші.

Отже, результатом діяльності міжнародного співтовариства стало створення системи міжнародно-правових актів як обов'язкового, так і програмного та рекомендаційного характеру, що закріплюють і забезпечують реалізацію права людини на освіту.

Офіційною метою європейської освітньої політики є досягнення до 2010 року Лісабонських цілей, а саме: створення економіки, що ґрунтується на використанні знань та інтелектуальних технологій (knowledge driven economy). Досягнення цієї мети передбачає створення не лише єдиного європейського освітнього простору, а й єдиного простору

наукових і прикладних досліджень. Болонський процес є частиною цього проекту. Єдиний простір передбачає гармонізацію відносин між різними освітніми системами європейських країн задля, приміром, зрозумілого зіставлення результатів освіти в тому чи іншому вузі, узгодження процедур контролю якості освіти тощо. Що, зрештою, також дасть можливість освіті задовольнити вимоги європейського ринку праці, який не зможе ефективно працювати доти, поки не створено єдиної системи інтерпретації результатів освіти незалежно від того, де в Європі її було здобуто (ймовірно, цього буде досягнуто за допомогою ухваленої Європейською комісією матриці EQF) [74, с.72-74].

Для прикладу проаналізуємо законодавче забезпечення освітніх реформ в окремих країнах.

Звернімося до наукових розробок професора Анджея Яновського, одного з керівників «Вчительської солідарності», заступника міністра освіти Польщі, відомого працями з аналізу стану і перспектив розвитку національної освіти [204]. В одному зі своїх виступів в Україні він наголосив на обов'язкових заходах, які повинна здійснювати в освіті кожна экс - соціалістична країна: 1) децентралізація й демократизація управління освітою; 2) самоврядування шкіл; 3) вільна навчальна й економічна діяльність університетів та інших закладів вищого рівня; 4) громадський контроль за рішеннями міністерств, розподілом коштів бюджету, діяльністю закладів освіти; 5) скасування монополії держави на створення програм і підручників; 6) заборона ідеологічної індоктринації та зміна мети і змісту гуманітарного аспекту освіти; 7) першочергова увага викладанню мов розвинених країн; 8) сприяння об'єднанню вчителів і викладачів та їхньому фаховому розвитку; 9 уведення предмета «Громадянська едукація» (Civic education) як засобу формування цивілізаційної компетентності молоді; 10) сприяння задоволенню освітніх і культурних потреб меншин.

У Польщі й Україні освітні реформи загалом здійснювали за цією «десятипунктовою» програмою й вони були багато в чому схожі. У двох країнах адміністративні зміни розпочалися з об'єднання міністерств освіти, приходу до них керівників - демократів. І там, і тут швидко виявилася їхня недостатня підготовленість до реалізації реформ в умовах глибокої економічної кризи й пасивного опору «старих кадрів». Майже одночасно приймали нові закони про освіту: в Україні - 23 травня, в Польщі - 7 вересня 1991 р. Аналогічними були і негативні наслідки - скорочення витрат на освіту, закриття значної кількості дошкільних, позашкільних й інших «менш потрібних» закладів, обмеження доступності освіти для частини населення, втрата престижності викладацької праці, «втеча» викладачів іноземних мов та інформатики у прибутковіші сектори, еміграція тощо. У хронологічному порядку антикомуністичний парламент Польщі затвердив такі закони: про місцеве самоврядування - 08.03.1990 р., про вищу освіту - 12.09.1990 р., про наукові ступені й звання - 12.09.1990 р., про створення вищого органу управління наукою - Комітету з наукових досліджень - 12.01.1991р. Це супроводжувалося відповідними розпорядженнями й наказами міністрів- демократів.

Науково - освітня громадськість Польщі вперше отримала засіб контролю рішень міністрів. Освітня вільно обирають Раду з вищої освіти і Центральну комісію зі справ звань і наукових ступенів. Закон про вищу освіту визнає, що університети чи інші вищі школи, у викладацькому штаті яких є 60 професорів (і більше), не поступаються інтелектуально Міністерству національної освіти і повинні бути захищені від його сваволі. Цілковиту автономію і дуже широкі права отримала третина вищих навчальних закладів Польщі. Закони залишають за державними органами лише функції розподілу частини бюджетних коштів (решта витрачається на конкурсні проекти), координації й установлення стандартів навчання. Польща має закони «економічного» спрямування, які сприяють утворенню

й діяльності навчально - виховних закладів недержавного підпорядкування й власності [17].

Освітні закони, які приймали в Україні, за назвами і загальнодемократичною скерованістю були подібні до польських, проте враховували передусім проблеми побудови незалежної від Москви системи освіти. Багато демократичних ознак мали статті редакції закону про освіту від 25 червня 1991 року, але їх не розвинули в редакції закону 1996 року, тому реального усупільнення школи, широкого залучення громадськості до освітніх справ не відбулося. Зокрема, привертає увагу відсутність законодавчо встановлених повноважень органів громадського самоврядування в освіті (ст. 16). Наступні закони України у сфері освіти затверджували в такій послідовності: «Про професійно-технічну освіту» - 10.02.1998 р.; «Про загальну середню освіту» - 13.05.1999 р.; «Про позашкільну освіту» - 22.06.2000 р.; «Про дошкільну освіту» - 11.07.2001 р.; «Про вищу освіту» - 17.01.2002 р.

Привертають увагу дві обставини в цьому переліку: на створення основного законодавчого поля в освіті пішло шість років (після другої редакції загального закону 1996 р.); послідовність затвердження законів не має жодного системоутворювального чинника (наприклад, структура освіти). Опосередковано ці обставини свідчать про відсутність програми законодавчого (отже, й нормативного) забезпечення освітньої діяльності.

Після обрання В. Ющенка Президентом України освітня політика в Україні стала дещо прозорішою. При Міністерстві освіти і науки України створено громадські ради та колегії, почали залучатися до роботи в них представники об'єднань громадян, науковці та представники засобів масової інформації. На громадське обговорення винесено 11 проектів нормативних актів. У 2005 р. відбулася зустріч Президента з освітянами України на Форумі у Полтаві та проведено Перші Президентські Слухання під назвою «Виклики, породжені свободою». На останніх було

констатовано «гуманітарну катастрофу України» і перетворення освіти і науки на «торгівлю дипломами». Для подолання цих проблем Міністерством освіти і науки України було розроблено схвалену Урядом Концепцію розвитку освіти до 2010 р. та проект Програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки. Вони спрямовані на удосконалення національної системи освіти, здійснення освітньої політики і стратегії, переорієнтації освіти на забезпечення доступу громадян до якісної освіти, культурних і національних освітніх прав та запитів усіх громадян, реалізації принципу безперервної, від дошкільної до післядипломної, адаптація її до соціально орієнтованої, глобалізованої економіки та інтеграції української освіти у європейський та світовий простір, зокрема виконання положень Болонської декларації.

В цілому, в Україні держава продовжує вважати себе арбітром якості освіти і не дозволяє розвиватися освіті відповідно вимогам споживача-приватних осіб та інституцій, регіональних особливостей. Державна політика в освітній галузі спрямована переважно на адаптацію старої освітньої системи до нових умов шляхом змін в окремих сегментах освітньої системи.

З метою порівняння розглянемо особливості освітньої модернізації у зарубіжних країнах.

Так, у Великій Британії з метою проведення освітніх реформ створено спеціальну Національну комісію, яка обстоює примноження обсягу знань, котрі важливіші для сталого розвитку країни, ніж капітал чи природні ресурси. Відтак пріоритетними заходами для розвитку освіти і виховання визнано: 1) охоплення дошкільною підготовкою дітей віком три-чотири роки; 2) концентрація школи на ранньому виявленні і ефективному розвитку здібностей і талантів учнів, урізноманітнення програм для широкої палітри навчання; 3) поліпшення матеріального й кадрового забезпечення шкіл для ліквідації закладів з низьким рівнем навчання; 4)

створення і застосування системи розвитку в учнів відповідних навичок і потягу до неперервного навчання й самовдосконалення; 5) удосконалення системи управління і фінансування освіти; 6) створення передумов для фінансування освіти з небюджетних джерел і підвищення її соціально - економічної ефективності; 7) підвищення кінцевих показників випускників англійських шкіл до рівня їхніх ровесників у Європі.

Ця стратегія зумовила ухвалення Закону про реформу освіти 1988 р. і створення Національної навчальної програми, що інтенсивно впроваджувалась у державних школах Англії та Уельсу. Рух до вищих освітніх стандартів супроводжувався досягненням (повним чи частковим) таких цілей: надання батькам і дітям можливості ширшого освітнього вибору; ефективнішого повернення ресурсів, інвестованих у систему освіти; більшої автономії освітніх структур; забезпечення широкої різноманітності всіх типів шкіл [208].

Вища освіта Ірландії – це поєднання традиційного та модерного на основі старішої в Європі освітньої системи. В опублікованій у січні 2006 року доповіді М. Дармоді та ін. [200] наводяться дані про чисельне зростання вступу випускників шкіл до ВНЗ з 11% у 1965 році та 20% у 1980 до 54% сьогодні. І хоча 54% – це дещо менше, ніж у провідних країнах Організації економічного співробітництва і розвитку, це все-таки дуже багато за такий короткий проміжок часу.

Ключовим чинником такого зростання є розширення та поглиблення розуміння ролі вищої освіти в розвитку як окремої особистості, так і економічного благополуччя Ірландії загалом, яка рухається в напрямку побудови економіки знання.

Ірландія зовсім недавно пройшла шлях від просто розуміння важливості якісної освіти до усвідомлення необхідності створення таких механізмів моніторингу якості, які були б зрозумілими для інших

учасників освітнього простору (не лише європейського, але й світового), які б викликали довіру і визнання [200].

Освітні реформи здійснено і в країнах Скандинавії. Зокрема, у Норвегії було поставлене завдання створити більш інтегровані та координаційні системи освіти задля охоплення навчанням ширших верств населення, а також для підвищення якості освіти.

Національна навчальна програма визначає предмети, які треба вивчати, і програми з цих предметів, а також описує цілі навчання окремого предмета й навчання загалом. Пропоновано також дидактичні матеріали, інформацію про різні методи навчання й рекомендації щодо їх застосування. Кожна школа має право адаптувати національну навчальну програму відповідно до своїх потреб, можливостей та місцевих особливостей.

Навчання в загальноосвітніх середніх школах Норвегії є безплатним та обов'язковим. Більше того, учні молодшого віку, які проживають на відстані більш як два кілометри від найближчої школи, а учні старшого шкільного віку – понад чотири кілометри, користуються правом безплатного проїзду в громадському транспорті. Учням старших класів, які не мають можливості щодня їздити додому, надається безплатне житло [20].

У 1994-1995 рр. розроблено державний документ «Білий папір» («White Paper»), у п. 47 якого визначено принципи оцінювання школярів загальноосвітньої школи. У ньому наголошується, що оцінювання знань учнів, мета якого сприяти розвитку й навчанню школярів, є складовою навчального процесу. Є дві форми оцінювання: перша – без балів. Практикується на всіх етапах навчання, особливо в початкових класах. Учителі молодшої школи зобов'язані регулярно протягом навчального року інформувати батьків про рівень успішності їхніх дітей; друга – за п'ятибальною системою: «відмінно», «дуже добре», «добре», «задовільно»

і «незадовільно». У початкових класах ця форма оцінювання не практикується, а в старших класах учитель, оцінюючи знання учня, повинен прокоментувати своє рішення. Після закінчення 10 класу середньої загальноосвітньої школи учні складають випускний іспит.

Реформа - 1994 законодавчо встановила право молоді на старшу середню освіту у віці від 16 до 19 років. Наданням достатньої кількості шкільних місць опікується окружний муніципалітет. Ця реформа скоротила кількість основних курсів, пропонованих для вивчення в старшій середній школі, із 100 до 13. Нові основні курси мають загальний освітній зміст, залишаючи спеціалізацію для курсів поглибленого вивчення й професійної підготовки. Відповідно до «Закону про професійну підготовку» термін професійної підготовки триває два роки в школі, а потім рік на підприємстві, який може бути продовжено до двох років за поєднання теоретичної підготовки з практичною працею на виробництві.

Одним із досягнень реформи є юридична відповідальність округу за молодь старшого шкільного віку, яка залишилася поза шкільною системою.

Основним принципом норвезької освітньої політики є підвищення загального рівня освіти серед дорослого населення. Освіта дорослих контролюється гуманітарними, політичними та іншими недержавними структурами. У 1976 році Норвегія стала першою країною у світі, що запровадила Закон про освіту дорослих, метою якого є зменшення розриву в освіті між поколіннями й різними прошарками населення [20].

Отже, проведений порівняльний аналіз норм міжнародного законодавства у сфері освіти свідчить, що освіту сьогодні визнано фундаментом трансформаційної динаміки суспільних систем, необхідною умовою духовного й політичного оновлення суспільства. Тому активними суб'єктами освітньої політики повинні стати всі громадяни України, інститути державної влади різного рівня, органи місцевого

самоврядування, суспільні інститути [90].

При цьому погоджуємось із думкою Д. Дзвінчука [47, с.105], що наявність у системі управління великої кількості міністерств, відомств, яким підпорядковані заклади освіти, і які беруть участь у здійсненні державної політики у галузі освіти, суперечить світовим тенденціям в управлінні галуззю. Одночасно місцеві органи управління освітою підпорядковані щонайменше трьом інстанціям: місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та центральним органам управління освітою. Таке багатовекторне підпорядкування не сприяє підвищенню ефективності управління на місцевому рівні.

Аналіз стану готовності до освітніх перетворень та наявний рівень управлінської діяльності на прикладі функціонування окремих управлінських структур засвідчує, що під час планування недостатня увага приділяється визначенню пріоритетних напрямів розвитку освіти, наступності у планах різних періодів. Так, плани місцевих органів управління освітою мають частково формальний характер та перевантажені другорядними питаннями. У більшості з них немає стратегії розвитку та не зазначено заходів, спрямованих на отримання конкретних результатів.

У зазначеному контексті особливої уваги потребує вирішення питань упровадження системної підготовки керівників усіх рівнів, особливо працівників районних і міських управлінь і відділів, оскільки саме від них залежить реалізація інноваційних освітніх проєктів.

На сьогодні підготовка керівних кадрів освіти здійснюється на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, деяких педагогічних університетів. Проте, якщо за останні десять років на базі Центрального інституту мали змогу підвищити свою кваліфікацію 30 % керівників, то

управлінську професійну освіту здобули лише 0,53 % [196, с.159-162].

У зв'язку з цим вимогою часу є відкриття в навчальних закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти відповідних спеціальностей, зокрема «управління інноваційною діяльністю», «управління проектами» тощо.

При цьому слід підвищити вимоги до формування кадрового резерву керівників освіти. Необхідно уникати призначення на керівну посаду працівників без проходження відповідної фахової підготовки. За цієї умови до управлінських структур прийдуть фахівці – дипломовані менеджери – та будуть усунені ті окремі негативні явища, які ще існують при призначенні керівників установ і закладів освіти.

Отже, є нагальна потреба у внесенні докорінних змін у систему управлінської діяльності, що зможуть забезпечити єдиний системний підхід до питань управління галуззю, підвищення якості прийнятих управлінських рішень.

У модернізації системи управління значне місце належить місцевим органам управління освітою, першочерговими завданнями яких мають стати:

- створення умов для автономного функціонування навчальних закладів;
- забезпечення системного оперативного управлінського зв'язку з поточних питань;
- впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення управлінської діяльності;
- створення регіональних банків даних щодо спеціалістів з експертно - моніторингової оцінки управлінської та педагогічної діяльності тощо [196, с.163].

Слід зазначити, що освітня політика не може видати миттєвий результат. Проте вона, як і будь - яка діяльність, що забезпечує кінцевий

продукт, може й повинна піддаватися моніторингу.

Складність оцінки системи освіти, як і освітньої політики в цілому, полягає в тому, що їх соціальні наслідки виявляються як соціальні внески через 15-20 років.

З цього приводу В. Кремень зауважує, що радикальна зміна системи державного управління в галузі освіти має на меті перетворити існуючу адміністративну систему з гальма економічних і соціальних процесів в один із визначальних чинників її прискорення [105].

Визначальним у реформуванні управління освітою має стати досягнення тісного співробітництва органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально - виховних закладів, громадського самоврядування та піднесення їх відповідальності у межах повноважень; створення цілісної системи управління освітою, якій були б властиві гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самоорганізації.

Серед стратегічних завдань реформування освіти в Україні у Державній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», визначено: «...подолання монопольного становища держави в освітній сфері...; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти» [46, с.9].

У сучасному світі держава поступово відмовляється від функції надання освіти і передає контроль за змістом, затвердженням стандартів і програм освітянським і академічним асоціаціям. Функції, що раніше здійснювали державні органи управління освітою, у розвинутих країнах світу також передаються на рівень місцевих органів влади, громадським організаціям і приватному сектору. Державні закупівлі в освіті поширюються не лише на продукти харчування й обладнання для шкіл. Розвинутою у європейських країнах стає практика, коли приватні компанії виграють тендери на надання управлінських послуг, підготовку вчителів,

організацію освітнього процесу [18, с.110].

У зв'язку з переліченими вище тенденціями акценти в освітній політиці урядів переважної більшості розвинутих країн світу змінюються. Держава все менше займається наданням освіти, оскільки вважається, що професіонали, які довгий час працюють на ринку освітніх послуг, зможуть зробити це набагато ефективніше. Її (держави) роль все більше зосереджується на загальному регулюванні, забезпеченні правового поля й законодавчих гарантій для дотримання умов контрактів між учасниками освітнього процесу [199, с.65-69].

Державне втручання, або більш активна роль органів управління в наданні освіти залишається лише по відношенню до тих категорій населення, які мають ризик з різних причин бути охопленими освітніми послугами - неповносправних, знедолених. А також у тих випадках, коли самі діти, або батьки не усвідомлюють необхідності навчання, та коли сім'ї з різних причин не можуть платити за освіту своїх дітей [206, с.15].

Розподіл повноважень різних рівнів публічної влади в державі визначається так званим принципом субсидіарності, викладеним у Європейській хартії місцевого самоврядування (стаття 4.3): «Публічні функції здійснюються переважно тими властями, які є найближчими до громадянина» [60].

Принцип субсидіарності формує достатньо чітку схему розподілу функцій за такими рівнями [203, с.97-100]:

1. Потреби, які громадянин може задовольнити самостійно або у результаті договірних відносин з іншими громадянами чи приватними компаніями. На цьому рівні забезпечується конкурентність, а відтак і право вибору громадянина, можливість одержати найякісніші послуги за найменшу ціну. Утручання держави на цьому рівні – має бути мінімальним і полягати у створенні певних стандартів якості та безпеки, запобіганні монополізації ринку послуг тощо.

2. Послуги, які не можуть бути ефективно надані на першому рівні, але можуть бути організовані найнижчими органами самоврядування.

3. Певні послуги не можуть бути ефективно організовані на місцевому рівні і переносяться на регіональний рівень. Село чи невелике місто не може забезпечити повний спектр освітніх послуг – наприклад, позашкільну, професійно-технічну освіту чи освіту для дітей з вадами розвитку.

4. І, нарешті, функції, що можуть виконуватись тільки в загальнонаціональному масштабі.

Отже, з одного боку, для забезпечення якісної освіти вона повинна бути максимально централізованою, щоб не залежати від фінансового, матеріально-технічного і, що може виявитись критичним, кадрового потенціалу громади. З іншого боку, організація й управління освітою мають бути максимально наближені до громадян для забезпечення прав батьків, урахування місцевих культурних традицій тощо.

На основі даних, наведених Дж. Дарешем та М. Плайко, визначимо освітні повноваження органів місцевого (переважно муніципального рівня) самоврядування в деяких країнах Європи [198, с.15-32; табл. 2.1].

Отже, вирішення питання субсидіарності в європейських країнах надзвичайно різноманітне, хоча найчастіше муніципалітети повністю відповідають за неповну середню та середню освіту. При цьому держава затверджує певні мінімальні обов'язкові стандарти навчальних програм, а місцева влада має право розширювати ці програми на свій розсуд. Середня освіта закріплюється за регіональним рівнем або, у невеликих державах, є загальнодержавною функцією [200].

Таблиця 2.1

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
щодо надання освітніх послуг в окремих країнах Європи

Країна	Освітні повноваження органів місцевого самоврядування
1. Албанія	Освітні послуги – централізовані. Муніципалітети відповідають за забезпечення закладів освіти комунальними послугами.
2. Великобританія	Надання середньої освіти за мінімальними державними стандартами.
3. Данія	Надання неповної середньої освіти.
4. Іспанія	Освітні послуги з надання початкової та неповної середньої освіти.
5. Кіпр	Не входить до компетенції.
6. Латвія	Надання середньої освіти.
7. Нідерланди	Надання неповної середньої освіти.
8. Норвегія	Надання початкової освіти.
9. Португалія	Утримання початкових шкіл.
10. Румунія	Надання середньої освіти. Витрати фінансуються як із місцевого, так і з державного бюджету.
11. Словенія	Надання початкової освіти.
12. Туреччина	Не входить до компетенції.
13. Угорщина	Надання неповної середньої освіти.
14. Фінляндія	Організація діяльності середніх шкіл за мінімальними державними стандартами.
15. Швеція	Утримання середніх шкіл. Приватні школи в межах мінімальних стандартів отримують муніципальне фінансування.

Освіта має стати основним генератором соціальних цінностей і

орієнтацій діяльності для кожної окремої людини та для суспільства в цілому, що здійснює випереджувальне проектування соціальних реальностей на багато років наперед [173]. Іншими словами, потенціальні можливості розвитку людства, перш ніж актуалізуватися у реальних соціальних структурах, мають бути спроектовані в рамках системи освіти та реалізовані в ціннісних орієнтаціях, когнітивних здатностях і мотивах поведінки людей, що створюватимуть ці соціальні реалії.

Потенціал демократизації та децентралізації в галузі освіти на сьогоднішній день не тільки не реалізований, але й у ряді випадків обернувся негативом. Поділ управлінської вертикалі на три автономні ланки (державний, регіональний, муніципальний) призводить до рецидивів регіонально-місницької політики при відсутності політично і соціально консолідуючого освітнього ідеалу, і врешті загрожує паралічем саме державної освітньої політики [90].

Отож, з метою наближення до стандартів європейського освітнього простору розробники освітньої політики зобов'язані визначити параметри децентралізації та демократизації освіти. Мова йде про своєрідні кордони ефективності, в межах яких різні керівні та управлінські ланки здатні ефективно здійснювати свої функції, а повноваження, передані їм центральною владою, будуть легітимними. Сьогодні у сфері освітньої політики спостерігається повне домінування одного політичного суб'єкта – держави, низький рівень активності інших її учасників, зокрема недержавних громадських організацій.

2.3. Роль та місце недержавних організацій у здійсненні освітніх проектів

Суспільно-політичні зрушення, які відбулися в країнах колишнього соціалістичного табору після 1991 року, надали можливість науковцям

акцентувати свою увагу на дослідженні проблем громадянського суспільства, не боячись цензури або неприйняття з боку влади. За останні роки науковцями пострадянських країн видано кілька фундаментальних праць індивідуального і колективного характеру, в яких аналізуються сутність, історія становлення і розвитку громадянського суспільства, соціокультурні аспекти його формування, зв'язок з утвердженням демократії та правової держави, зарубіжний досвід.

Протягом двох останніх десятиліть питання становлення і розвитку громадянського суспільства активно вивчали представники різних галузей наукового знання. Така актуальність даної тематики зумовлена сучасними процесами, що відбуваються в українському суспільстві, реформуванням в Україні основних сфер соціального життя, окремих соціальних інститутів, в тому освітньою модернізацією.

У вітчизняному суспільствознавстві праці з проблематики громадянського суспільства з'являються переважно у другій половині 90-х років ХХ ст. Частково вони повторюють тематику російських досліджень, серед яких здебільшого переважає розгляд взаємовідносин громадянського суспільства і правової держави у процесі їх формування в Україні. Разом із тим з'являються і нові мотиви аналізу: аналіз стосунків громадянського суспільства і особистості, розвитку національних і екологічних процесів у громадянському суспільстві, соціально-політичного забезпечення становлення громадянського суспільства, взаємовідношення вітчизняного і європейського досвіду побудови громадянського суспільства [129].

Джин Л. Коен та Ендрю Арато серед складових громадянського суспільства виділяють неформальні групи і добровільні асоціації, плюралістичність і автономія яких забезпечують різноманітність форм життя [93, с.458].

Тобто, можемо говорити про те, що організації громадянського суспільства утворюють окремий інститут громадянського суспільства,

наявність якого є основною ознакою існування такого суспільства.

Отже, до організацій громадянського суспільства ми зараховуватимемо різного роду недержавні неприбуткові організації - об'єднання громадян, що виникають з їх ініціативи для реалізації довгострокових цілей, не мають за мету одержання прибутку і які мають свій статут і характеризуються чіткою структурою.

Особливість цих організацій полягає в тому, що вони є такими спільностями людей, де має місце чітке визначення мети, засобів її досягнення, свідоме і добровільне входження і вихід індивідів з даної структури. Для них характерні формальний розподіл функцій, встановлення і владна підтримка ієрархії статусів, ролей і престижу, фіксоване, у більшості випадків, членство: права і обов'язки тут визначаються заздалегідь, як і розподіл керівних і виконавських функцій. Такі організації являють собою складну і досить взаємопов'язану систему соціальних позицій і ролей, що мають виконуватися її членами. Внаслідок того, що організації громадянського суспільства базуються на чітко встановленій меті, для досягнення якої вони створюються, то їх можна позначити як інструментальну (ціледоцільну, цілеспрямовану, цілереалізуючу) людську спільність [86].

Новостворені НДО (недержавні організації) відображають реакцію суспільства на процеси демократизації, створення та розвитку елементів громадянського суспільства. Багато НДО намагаються заповнити ті ніші, в яких держава більше не надає послуги, за які вона несла відповідальність раніше. Також ці організації починають брати на себе завдання підвищення громадської поінформованості та посилення відповідальності уряду за прийняття рішень. Якщо пригадати, що десять років тому така діяльність була нелегальною, то, здається, що це активне залучення заслуговує лише на похвалу; однак проблема низького рівня знань та практичних навичок, необхідних для виконання цієї роботи, вимагає

невідкладного вирішення.

Надзвичайно великого значення в процесі розвитку неурядових організацій, масової свідомості громадян та громадянського суспільства загалом набули ті політичні процеси в Україні, які в суспільстві отримали назву «Помаранчевої революції». Цей вияв масової свідомості, здатність до відстоювання свого політичного вибору, демократичного курсу докорінно змінив політичне становище в Україні і за її межами. Україна продемонструвала усьому світу, як мирним шляхом, на принципах демократії, свободи та рівності відстоювати громадсько-політичну позицію, навіть якщо вона йде всупереч державній політиці [130].

В. Новохацький виокремив низку істотних ознак громадянського суспільства, що дозволяють дати йому якісну характеристику. По-перше, це суспільство соціального ринкового господарства, у якому забезпечена свобода економічної діяльності, підприємництва, праці, різноманіття і рівноправність усіх форм власності та їх захист, суспільна користь і сумлінна конкуренція. По-друге, це суспільство, що забезпечує соціальну захищеність громадян, гідне життя і розвиток людини. По-третє, це суспільство справжньої свободи і демократії, у якому визнається пріоритет прав людини. По-четверте, це суспільство, побудоване на основі принципів самоврядування і саморегулювання, вільної ініціативи громадян та їхніх колективів.

Структуру громадянського суспільства, по-перше, визначено як сукупність суб'єктів, що представляють недержавну сферу життєдіяльності. До них відносяться такі соціальні інститути:

а) громадяни суспільства; б) політичні партії; в) суспільні об'єднання; г) підприємці й інші недержавні економічні структури; д) органи місцевого самоврядування; е) релігійні організації; ж) недержавні освітні і культурні установи, наукові асоціації, спортивні організації; з) засоби масової інформації; і) сім'я.

По-друге, оскільки громадянське суспільство являє собою сукупність недержавних суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності, то структура громадянського суспільства складається з різних видів суспільних відносин: політичних, економічних, місцевого самоврядування, релігійних, соціальних, інформаційних, сімейних [131].

На думку А. Ф. Карася, «громадянське суспільство в ракурсі асоціативної сфери як сфери добровільної активності складається з царин: а) повсякденного життя з його спонтанними потребами; б) соціально визнаних традицій благодійності; в) культурно-освітніх ініціатив; г) парapolітичної діяльності рухів та організацій; д) міжнародної діяльності усіх типів добровільних організацій» [86, с.427].

У зв'язку з переліченими вище тенденціями акценти в освітній політиці урядів переважної більшості розвинутих країн світу змінюються. Держава все менше займається наданням освіти, оскільки вважається, що професіонали, які довгий час працюють на ринку освітніх послуг, зможуть зробити це набагато ефективніше. Її (держави) роль все більше зосереджується на загальному регулюванні, забезпеченні правового поля й законодавчих гарантій для дотримання умов контрактів між учасниками освітнього процесу [199, pp.65-69].

Сутнісною прикметою реального політичного процесу в незалежній Україні є його вузькокорпоративний характер. Система політичного представництва, що склалася об'єктивно, сприяє реалізації інтересів обмеженого кола суспільних груп, а політичні інституції, які в ідеалі повинні виконувати роль представників інтересів широкого загалу суспільних груп (передусім політичні партії), функціонально не спроможні виконувати такі ролі. Найбільш діяльний вплив на процес прийняття рішень справляють непартійні політичні актори, а сам інститут політичних партій опинився залежним від них. В порівняльній політології сили, що мають вплив на політичний процес, але при цьому не відповідають

характеристикам політичних партій, категоризовані як «групи інтересів». На думку автора, відпрацьовані при дослідженні феномена груп інтересів методологічні підходи мають високий верифікативний потенціал для аналізу політичного процесу в Україні, для пояснення діяльності як найбільш впливових на сьогодні політичних акторів, так і тих, що можуть претендувати на таку роль в майбутньому.

Як суб'єкт української політики групи інтересів у функціональному наближенні до досвіду західних демократій – явище порівняно нове. Ще зовсім недавно це поняття, як і його видові підпоняття – «клан», «маргінальна група», «група впливу» тощо – не фігурували серед визнаних наукою категорій. Офіційне радянське суспільствознавство цієї категорії не використовувало, а в політичній практиці вагоме значення мали лише інтереси вузькокорпоративних номенклатурних груп. Нині взаємозв'язок ієрархії інтересів і соціальної структури суспільства, а також вплив груп інтересів на полікотворення привертає все більшу увагу політологів та представників суміжних галузей соціогуманітарного знання. Втім, і сьогодні у вітчизняному дискурсі поняття «група інтересів» залишається розмитим і неконкретним. В одних випадках його вживають у надто вузькому значенні, маючи на увазі майже виключно групи тіньового впливу. В інших воно практично ототожнюється із феноменом суспільної групи, або ж лише з легальними громадськими організаціями, об'єднаннями.

Нейтралізацію можливих загроз, викликаних багатоскладовою структурою соціуму, О. Лісничук вбачає в послідовній і успішній реалізації стратегії реформ, зокрема в тих напрямках, які могли б оптимізувати систему політичного представництва суспільних інтересів:

- створення умов для розширення простору громадянського суспільства;
- сприяння зростанню ролі політичних партій у політичному процесі

і формуванню відповідного ідеологічного дискурсу як форми агрегування і артикуляції суспільних інтересів;

- забезпечення ефективної діяльності ЗМІ;
- удосконалення судової системи як важливого механізму суспільного контролю та каналу комунікації між владою і соціумом;
- реформування адміністративного апарату;
- оптимізація регіональної політики, взаємовідносин між адміністративними регіонами та державним центром;
- посилення ролі місцевого самоврядування [109].

Всі ці напрямки перетворень безпосередньо корелюються з соціо-економічним реформуванням – утвердженням приватної власності та посиленням її впливу на індивідуалізацію суспільного життя; із освітніми перетвореннями – формуванням основ самовизначення на рівні нації, із реформами в політичній сфері: вдосконаленням механізмів регуляції відносин по лінії «влада – суспільство», врахуванням сегментарності на всіх рівнях політичної практики.

Отже, неурядові організації та «третій сектор» в цілому виконують роль організацій – посередників, наявність яких у суспільстві обов’язкова, як необхідна ланка у процесах становлення і життєдіяльності громадянського суспільства.

Європейська інтеграція має стати базою реформування української освіти. Про це свідчить аналіз проблем освітньої політики України, який було проведено у рамках проекту «Трансформація української освіти у контексті європейської інтеграції».

Проект було започатковано Міжнародним центром перспективних досліджень (далі МЦПД – Г. С.) за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні і спрямовано на визначення пріоритетів державної освітньої політики, виходячи із вимог конкурентної економіки, демократизації суспільства і входження України у світові ринки праці.

Це був великий проект МЦПД, підтриманий Посольством Королівства Нідерландів, який було спрямовано на визначення пріоритетів розвитку освіти в Україні. Раніше у 1998 і 1999 роках МЦПД проводив низку семінарів з обговорень стратегій реформування освіти України. Одним із донорів цих робіт було Посольство Королівства Нідерландів в Україні. Як наслідок цих обговорень стала розробка програми розвитку освіти міста Львова як складової загальнодержавної освітньої політики. Досвід Львова знайшов поширення у розробках освітньої політики на локальному рівні у містах Тернополі та Івано-Франківську.

Проект «Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції» проходив у формі: а) підготовки дослідження-короткої аналітичної записки і питань для експертів; б) проведення експертного опитування; в) організації заключного обговорення результатів опитування під час семінарів.

Учасниками заключних семінарів, які проходили на початку вересня у Києві і Львові, було сформульоване цілісне бачення ситуації в освіті, яке охоплює значно більш широке коло питань, ніж просто рекомендації Уряду і Міністерству освіти і науки України щодо проблем європейської інтеграції.

Робота над проектом містила в собі такі компоненти:

А) підготовка питань для експертів.

Група виконавців проекту – Володимир Нікітін, Юрій Луковенко, Ольга Коловіцкова – підготували текст передмови і питання для експертів з тем: «Зміни в освіті: відповідність тенденціям ринків праці» та «Європейська інтеграція України як стратегічне завдання освітньої політики».

Б) складання списку експертів – учасників проекту.

Під час підготовки питань для експертного опитування проводилися

консультації з експертами. Використовували базу даних експертів з питань освіти Міжнародного центру перспективних досліджень; її уточнювали і доповнювали, виходячи із порад експертів, з урахуванням особливостей і тематики проекту.

В) підготовка і використання електронної версії питальника [186].

Організаційною групою проекту разом із службою комп'ютерних і телекомунікаційних технологій Міжнародного центру перспективних досліджень (керівник Ярослав Ніколенко) було підготовлено електронну версію опитувальника для розсилки електронною поштою і розміщення на Web – сторінці МЦПД.

Розсилка електронною поштою питальника.

Електронні версії опитувальника розсилали за адресами електронної пошти учасників проекту відповідно до бази даних урядових і незалежних експертів, а також партнерських організацій і клієнтів Центру, які працюють у сфері публічної політики.

Розміщення питальника на Web – сервері.

На протязі місяця – з середини серпня до середини вересня - на сторінці Міжнародного центру перспективних досліджень було розміщено опитувальник, спеціально пристосований для використання в інтерактивному режимі тими, хто відвідував сторінку МЦПД.

Г) публікація інформації про проект і опитування у «Віснику», регулярному щотижневому виданні Центру, яке розповсюджується серед понад 1500 респондентів в Україні та за її межами, було надруковано інформацію про проект.

Д) обробка результатів опитування, яке проходило через Інтернет і електронну пошту.

Результати опитування, яке проводилося через електронну пошту та Інтернет, було проаналізовано і оформлено як аналітичну записку «Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції:

цілісне бачення» та пропозиції проекту «Створення механізму громадської часті у виробленні освітньої політики України».

Є) організація і проведення заключних семінарів з обговоренням результатів опитування.

Організаційною групою проекту у складі: Андрій Бега, Ольга Коловіцкова, Володимир Нікітін і Юрій Луковенко було підготовлено і проведено заключні семінари з обговоренням результатів досліджень і опитувань. На семінари було запрошено представників Міністерства освіти і науки, навчальних закладів, громадських і міжнародних організацій. Паралельно у Львові, за ініціативою місцевого центру освітньої політики, відбувся семінар, на якому обговорювалися ті ж самі питання [186, с.3-15].

У результаті було запропоновано створити систему залучення незалежних експертів і громадськості до процесу вироблення державної освітньої політики.

Сьогодні уряд України приділяє значну увагу модернізації освіти як важливого інструменту становлення громадянського суспільства та підвищення рівня добробуту українського народу. Основною умовою демократизації освітньої галузі є участь суспільства у цих процесах, тому залучення як педагогів, так і широкої громадськості до обговорення нагальних проблем освітнього сектора та спільного пошуку шляхів їх розв'язання вбачається важливим чинником розбудови демократичного освітнього простору.

Разом з тим в Україні з середини 90-х років ХХ ст. починає формуватися мережа недержавних організацій – аналітичних центрів. Особливістю її появи та становлення було те, що такі центри виникли за підтримки урядових та приватних західних фондів і суттєво відрізняються від діяльності «фабрик думки» у Північній Америці і Західній Європі.

Сутність неурядових «мозкових центрів» полягає у виробленні нових ідей, підходів і механізмів їх реалізації, їхні дослідження мають на меті

запропонувати вирішення державної проблеми або знаходження доказів на підтримку ідеологічно направленої позиції, яку вони відстоюють [137].

Завдання (функції), які покликані виконувати неурядові аналітичні центри, можна класифікувати за такими групами:

- аналітичні;
- дослідницькі;
- освітні;
- впроваджувальні.

Важливою функцією «мозкових центрів» є здійснення просвітницької діяльності, тобто поширення знань серед широкого загалу щодо актуальної суспільної проблеми. Така діяльність спрямована, в першу чергу, на підвищення громадської обізнаності з певного напрямку державної політики. Продуктами такої роботи є проведення публічних обговорень, поширення інформаційних матеріалів з конкретних напрямків та видів політики тощо. Також, освітня функція аналітичних центрів проявляється в тому, що надаючи особам, які ухвалюють рішення, інформацію, отриману в ході досліджень, вони тим самим дають їм можливість ухвалювати рішення на основі нових знань.

І, нарешті, виконання впроваджувальної функції неурядовими аналітичними центрами передбачає здійснення цілеспрямованого впливу на державну політику. Здійснення аналізу та оцінки державної політики «мозковими центрами» передбачає подальше уточнення, корегування та зміну її тими, хто володіє правом ухвалювати рішення щодо державної політики.

Ключовою фігурою в реалізації реформ у навчальному закладі стає керівник загальноосвітнього навчального закладу (ЗНЗ) — саме він стає основним транслятором модернізаційних процесів у практику. Отож, визначення реального становища директорів, з'ясування їхньої думки щодо проблем реформування освіти, знаходження шляхів подолання проблем

для свого навчального закладу є чи не найважливішим як для самих керівників, так і для формування освітньої політики на державному рівні.

З цих позицій, з ініціативи Міністерства освіти і науки України в рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний — рівному», було проведено всеукраїнське опитування керівників ЗНЗ, результати яких стали основою для розроблення рекомендацій з освітньої політики.

Метою опитування стало вивчення думки керівників загальноосвітніх навчальних закладів щодо ефективності модернізаційних процесів у загальній середній освіті, передусім здобутків, проблем, потреб і перспектив розвитку освіти, які стосуються оновлення змісту освіти, створення системи моніторингу для забезпечення її високої якості в Україні, оновлення управлінської сфери, залучення громадськості до управлінських рішень. Зокрема, під час опитувань значну увагу було приділено питанням впровадженню системи профільного навчання, сприянню збереження здоров'я учнів, створенню сприятливого освітнього середовища тощо.

Всеукраїнське опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів різних типів проведено у травні — липні 2004 р. у всіх регіонах України.

Завданнями опитування стали:

- 1) залучення педагогічної громадськості в особі керівників ЗНЗ до обговорення проблем освітньої політики в Україні;
- 2) з'ясування незалежної думки щодо ефективності реформування національної освіти;
- 3) інформування освітян у центрі та регіонах щодо подальших перспектив розвитку освіти;
- 4) залучення педагогів до активнішої участі в процесах модернізації загальної середньої освіти та піднесення ролі громадськості в розв'язанні проблем освітнього сектора;

5) консолідація громадськості та державних органів, професійних організацій, представників міжнародних організацій, партнерів, представників преси, виконавчих органів та наукових кіл у розвитку освітньої політики в Україні.

Питальник розробила творча група представників Міністерства освіти і науки України, Міністерства освіти і науки АР Крим, Академії педагогічних наук України, Науково-методичного центру середньої освіти МОНУ, Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України, Київського педагогічного університету ім. Б. Грінченка, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, Асоціації керівників шкіл України, Асоціації керівників шкіл м. Києва, Програми розвитку ООН, Дитячого фонду ЮНІСЕФ, Центру тестових технологій Міжнародного фонду «Відродження», Центру освітньої політики м. Львова, Видавництва «Плеяди», Республіканського навчально-наукового центру «ДІНІТ» [186].

Залучення широкого кола аналітиків — представників різних інституцій — сприяло формуванню запитань, що відбивають цілісне бачення проблем освітнього сектора.

Для апробації опитувального листа, розробленого експертами, у квітні — травні 2004 р. було проведено пілотне опитування керівників ЗНЗ на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України, в якому взяло участь близько 100 респондентів з усіх регіонів України. Результати пілотного опитування було представлено в педагогічній пресі.

Основними принципами організації опитування було:

- 1) охоплення широкої аудиторії керівників усіх типів ЗНЗ у всіх регіонах України;
- 2) збереження автентичності відповідей (що гарантувалося використанням технічних засобів при обробленні результатів опитування);

3) публічне оприлюднення результатів дослідження та рекомендацій щодо розв'язання нинішніх проблем освітнього сектора.

Під час опитування респонденти систематизували та пріоритезували проблеми, шукали варіанти їх конструктивного розв'язання та висловлювали своє бачення подальшої стратегії розвитку. Тому адміністративним освітнім органам різних рівнів слід ширше залучати освітян і громадськість на місцях до обговорення та пошуку механізмів розв'язання освітніх проблем.

Отже, державна освітня політика за умов побудови громадянського суспільства повинна:

1. Носити системний характер, бути тільки комплексною та охоплювати всі сфери людської життєдіяльності.
2. Ґрунтуватися на власних матеріальних, фінансових, кадрових та інших ресурсах.
3. Створювати умови для вирішення освітніх потреб та проблем населення.
4. Залучати громадськість до управління національною освітою на різних рівнях.
5. Сприяти та забезпечувати формування загальнолюдських та національних цінностей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

На основі докладного аналізу освітньої політики, зарубіжної та вітчизняної літератури, а також сучасної політичної практики, ми прийшли до висновку про те, що освітня політика є однією з центральних компонентів загальної політики держави; в демократичному суспільстві вона охоплює людину як цілісність, і спрямована на реалізацію інтересів людини у всіх сферах її суспільного й індивідуального буття, має на меті забезпечити реалізацію національних і загальнолюдських гуманістичних

пріоритетів, викристалізованих народом і людством у перебігу їх історичного поступу. Основне завдання освітньої політики в демократичному суспільстві полягає в практичній реалізації національних, загальнолюдських та регіональних пріоритетів, забезпеченні стратегії сталого людського розвитку, втілення в життя принципів соціалізації особистості як людини і громадянина, виховання громадян із незалежним, цілісним, аналітичним світоглядом, обізнаних із правилами демократичного способу життя й здатних їх втілювати у своїй повсякденній діяльності. Проте можемо констатувати, що в розробці освітньої політики в Україні ці підходи застосування не мають. Державна освітня політика залишається проекцією партійних заяв щодо освіти, сформульованих інтуїтивно, без прогностичного обґрунтування і опори на світовий досвід [124].

Отже, розвиток громадянського суспільства є важливим напрямком політичної модернізації українського суспільства, умовою соціальної стабільності та національної безпеки. Суттєвими ознаками такого розвитку є становлення відкритого суспільства, відокремлення освітньої сфери від державної бюрократії, цінування багатоманітності форм прояву освітньо – громадської діяльності.

Наріжним каменем ідеології громадянського суспільства є визнання факту, що держава існує, щоб захищати особисту свободу й власність, здобуту власною працею людей; вона повинна діяти тільки в чітко окреслених межах, вихід за які може призвести до громадянської непокори.

Серед шляхів покращення ситуації з формуванням громадянського суспільства в Україні можна назвати наступні:

- утвердження принципу верховенства права, формування правової держави та самообмеження держави у відносинах з громадянами та їхніми організаціями, визнання нею автономності структур громадянського

суспільства;

- підвищення рівня соціальної і культурної безпеки; забезпечення захищеності громадян від не правових дій урядових структур та обмеження впливу олігархічних кланів тощо. Тому адміністративним освітнім органам різних рівнів слід ширше залучати освітян і громадськість на місцях до обговорення та пошуку механізмів розв'язання освітніх проблем.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЧИННИК РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ, ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Поняття та цінності соціальної, правової держави

Питання і проблеми, пов'язані з дослідженням сутності поняття і явища правової держави протягом останнього часу перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців, насамперед юристів, істориків, філософів. На цьому тлі відчувається брак політологічних досліджень. Разом з тим, поза всяким сумнівом, політичний аспект становлення, функціонування і розвитку правової держави є відносно самостійним напрямком наукового аналізу цієї проблематики. Адже перехід від політичних інститутів тоталітарної системи влади до демократії є складним процесом розвитку, в якому модернізація набуває глибинного політичного характеру, проектуючись на всі складові системної трансформації суспільства. Ми поділяємо думку А. Ф. Карся, що «доки державотворення в Україні не зустрінеться назавжди з вартостями її громадянського поступу, державні інституції матимуть квазіхарактер, а суспільство залишатиметься під дією чинників маргіналізації...За такої соціально-політичної тенденції перспектива правдивого громадянського суспільства в Україні залишатиметься примарною» [86, с.481].

Перехід до створення правової держави - досить складний і тривалий цивілізаційний процес. Його початки можна помітити ще за часів полісної демократії та республіканського правління у стародавньому Римі. Більш зрілі прояви та ознаки, що характеризують цей процес пов'язують з такими інституціями, як: виборність органів влади; конкуренція у боротьбі за владу; багатопартійністю; поділом влади, яким започатковується система

стримувань і противаг; функціонуванням самоврядних структур громадянського суспільства; незалежністю судової влади та засобів масової інформації. Однак, як показує практика, це лише необхідні, але недостатні передумови створення правової держави [23].

Наступним етапом постає конституційна реформа, якою проголошується принцип верховенства права і, відповідно до якої здійснюється процес реформування системи влади на засадах обопільного контролю її гілок. На цьому етапі особливого значення набуває утворення незалежного судочинства, існування незалежних ЗМІ.

Разом з тим, як показує вітчизняна практика і міжнародний досвід, реалізація демократичного потенціалу конституційної реформи вимагає цілої низки законодавчих актів, без яких Основний закон держави не може діяти ефективно. Оскільки за кожним із цих кроків простежуються певні ідеологічні, соціально - групові, корпоративні, партійні тощо інтереси, то процес переходу на «конституційні рейки» може тривати досить довго. Відтак і процес творення правових інститутів демократичної влади, як це добре видно на прикладі України, перетворюється на гостру політичну боротьбу і протистояння. Отже, цілком логічно, що феномен правової державності стає предметом і філософської науки, яка вивчає взаємодію соціальних інститутів і процесів у контексті формування та функціонування влади на принципах конституціоналізму та верховенства права.

Як відомо, Україна не лише проголосила про свій намір стати правовою державою, а й закріпила положення про відповідний статус у форм конституційної норми. Це зобов'язує аналізувати політичні процеси, здійснювані за участю влади, з позицій прерогатив правового законодавства.

Досвід показує, що проголосити та закріпити у відповідній нормативній формі положення щодо верховенства права, ще не означає наслідувати їм на практиці. Як відомо, в нашій країні ще не завершено

судово-правову реформу, на порядок денний винесено питання реформування політичної системи. Триває процес адміністративної реформи як важливої складової модернізації державного управління. Ці та інші зміни відбуваються на тлі ще не сформованого громадянського суспільства, проблем, що загострилися у сфері інформаційної політики, насамперед у частині забезпечення конституційної норми щодо свободи слова як одного із невід'ємних прав людини. Все це дає підстави розглядати українське суспільство як таке, що у західній політології окреслюється поняттям «транзитивного» суспільства [24].

Звичайно, вершиною суспільної еволюції людства є соціальна держава, яка ґрунтується на засадах розвиненої демократії, громадянських прав і свобод, на засадах права як такого. Роль права у соціальній державі не знижується, а навпаки підвищується, оскільки лише закріплені у вигляді правового закону функції держави роблять їх не декларативними, а нормативними, порушення яких тягне судовий розгляд, вирок та покарання.

Процес становлення як правової, так і соціальної держави можливий лише шляхом зміцнення економічних та соціальних засад самоорганізації громадян-власників. Досвід показує, що це нелінійний процес, сполучений з конфліктами та протистоянням різних груп інтересів соціальних і політичних суб'єктів. Вивчення цього процесу потребує окремих досліджень, яких на сьогодні ще бракує. Більшість науковців обмежується лише констатацією факту корелятивного зв'язку між правовою державою і громадянським суспільством, або ж виокремленням останнього в окрему царину дослідницького поля. Звернувшись до проблематики взаємодії інститутів правової держави і громадянського суспільства, І. Воронов дійшов таких висновків.

Перше. Громадянське суспільство як певний рівень соціального розвитку цивілізації взаємодіє із державою не взагалі, а з її конкретним типом, яка створена на засадах демократії і права.

Друге. Взятє саме по собі, окремо від державознавчого контексту, громадянське суспільство виступає сферою різноспрямованих інтересів і протиріч, де панує жорстка конкуренція за лідерство і пріоритети, але наявність правових норм і державних інституцій регламентують стихійні процеси громадянського розвитку.

Третє. Попри те, що громадянське суспільство є сферою саморегуляції та автономних інтересів, воно певною мірою виступає залежним від держави. Ця залежність не адміністративного характеру, а обумовлена стадією розвитку самої держави, характером її політики. Вона є майже повною за умов тоталітарно-авторитарних режимів правління, коли по суті зникає саме поняття громадянського суспільства, істотно залежне за умов соціального типу держави і по суті автономне за умов ліберального типу держави [24].

Екстраполюючи ці теоретичні положення на вітчизняний ґрунт, доходимо висновку, що сучасна українська державність, будучи державністю і суспільством перехідного типу, потребує сильної соціальної політики, а це зумовлює значний ступінь залежності суспільства від держави. Останнє має своїм негативним наслідком такі прояви суспільно-політичного та громадського життя як пасивність профспілкового руху, лояльність більшості або радикалізм та екстремізм меншості громадсько-політичних об'єднань, сервілізм у політиці лідерів загальнонаціонального масштабу та політичних еліт в цілому перед владою [25].

Як результат тривалої еволюції сучасної демократичної і правової держави виникає інститут політичної відповідальності. Він являє собою вид соціальної відповідальності, що полягає у застосуванні політичних санкцій до суб'єктів політики, що є порушниками політичних норм, домовленостей, узятих на себе політичних зобов'язань. Політична відповідальність може виявлятися в індивідуальній і колективній формах. Вона тісно пов'язана з поняттями історичної, моральної, юридичної відповідальності, однак відрізняється специфічним характером санкцій, у

якості яких можуть виступати різні ненасильницькі заходи і методи, як то акції громадянської непокори, або люстрація, різного роду обмеження політичних прав, нарешті, так звана «політична смерть». Такі санкції можуть застосовуватися як по відношенню до влади, так і до будь-яких інших політичних суб'єктів. Політична відповідальність можлива лише за порушення узгоджених норм і правил політичної поведінки, тих чи інших політичних домовленостей, угод і т. д. Неминучість політичної відповідальності міститься в самому політичному факті укладання тієї або іншої угоди. Взаємний характер політичної відповідальності державної влади і громадянина є необхідною конституючою підвалиною ефективного регулювання політичних комунікацій в умовах правової держави. Постійна взаємна опозиційність влади і громадян невластива правовій державі, її утвердження відкриває шлях до солідаризації відносин між особистістю і державою, посередником і суддею для яких має бути закон.

В українських умовах зміцнення політичної відповідальності в першу чергу вимагає посилення відповідальності конституційної. Незадовільна практична реалізація інституту конституційної відповідальності свідчить на користь необхідності концептуального перегляду існуючої нині ієрархії нормативних правових актів у сфері конституційної відповідальності. Повноцінна законодавча регламентація відповідальності владних структур можлива тільки за умов узгодженості заходів даної відповідальності з усією системою законодавства, що прямо порушує питання про необхідність прийняття Закону України «Про конституційну відповідальність», покликаною врегулювати питання відповідальності саме владних структур [184].

Оскільки з реалізацією політичної відповідальності в державному управлінні органічно пов'язана моральна відповідальність, тому дії політичного керівника, державного службовця повинні мати моральну основу й у значній мірі визначатися моральними принципами. Це сприяло б створенню в Україні на всіх рівнях чесної, відповідальної влади,

формуванню державного апарату нового, етичного типу, для посадових осіб якого вищою цінністю стали б людське життя, права й свободи, посилило б засоби політичної відповідальності моральними важелями.

Головне завдання, яке стоїть сьогодні перед системою освіти - створення стабільного і безпечного світу. Проблема ця глобальна. Її вирішення потребує формування у суспільстві фундаментальних цінностей:

- людина – найвища цінність цивілізації;
- свобода і права людини – загальнолюдські цінності;
- гуманізм і справедливість – універсальні принципи вселюдських стосунків;
- національна толерантність.

Без домінування у свідомості кожної людини цих пріоритетів сформувати демократичне цивілізоване суспільство неможливо.

Складовими цього процесу є визнання гуманістичних ідеалів, прагнення до діалогу і взаєморозуміння між народами, людьми різних національностей, релігій, культур, захист і збереження природи. Ці ідеї мають відобразитися у реформуванні змісту освіти для всіх її рівнів, особливо відповідально і ретельно відобразитись національно-патріотичному, культурному, духовному вихованні [99].

Фундаментальною цінністю суспільства має бути формування патріотизму з новим змістовним наповненням. З одного боку, це формування почуття любові до рідного краю, свого народу, держави, а з іншого – відкритість суспільства до сприйняття різних культур світу. Необхідно у найближчий час створити Концепції громадянського і духовно-патріотичного виховання, які мають стати основою теорії і практики ідеології виховання.

Суперечливим у суспільстві, й освіті зокрема, є розуміння ролі релігії у духовному вихованні дітей і молоді. Не відступаючи від принципу традиційної для нас освіти, маємо шукати гнучкі форми використання

етичного потенціалу церкви для духовного оздоровлення нації.

Процес формування духовності, моральності не може бути обмежений цілеспрямованим впливом навчального змісту і організованого виховного процесу. У суспільстві, сім'ї, в громадських організаціях, ЗМІ слід створювати різними засобами виховне і розвиваюче середовище, тобто має відбутися поступове «очищення виховної атмосфери». Крім доброї волі, це вимагає конкретних і довготривалих програм на телебаченні, радіо, доступність дитячої літератури, створення належної мережі центрів розвитку і змістовного дозвілля [99].

Відповідно до Конституції України, законодавства про освіту закріплено державний статус української мови і мов національних меншин, що є ознакою демократичної багатомовної країни. Прийнято «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» (1997). Однак визнання за українською мовою державного статусу не означає його набуття де-факто. Незважаючи на суттєві позитивні зрушення, які відбулись у мережі дошкільних і середніх навчальних закладів з українською мовою виховання і навчання, у створенні національних підручників, підготовці учителів української мови, загальна ситуація вимагає докорінних змін, особливо це стосується переходу на викладання українською мовою у професійній і вищій освіті.

Необхідне мовне законодавство, яке б регулювало вживання національних мов у державі, сприяло виконанню державною мовою всіх притаманних їй функцій. У галузі освіти українська мова має в повному обсязі забезпечувати інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції.

Реалізація цієї вимоги вимагає комплексного послідовного запровадження заходів адміністративного, науково-методичного, роз'яснювально-пропагандистського характеру. Сучасне розуміння ролі і значення української мови у школі та вищих навчальних закладах має виявлятися у трьох взаємопов'язаних аспектах: 1) як навчальний предмет;

2) як основний засіб комунікації і одержання знань з інших (немовних) сфер пізнання; 3) як засіб розвитку і саморозвитку особистості школяра, студента, творчого самовираження й утвердження в суспільстві, зрештою, як форми людського буття. Мова відображає, зберігає і несе в собі цілісний культурно-історичний шлях народу, зміст і дух його життя, народну мораль, етику й естетику побуту. Отже, мовна освіта і мовне виховання окремої людини і колективу мають бути пріоритетом діяльності кожного навчального закладу.

Володіння українською мовою слід вважати одним з основних критеріїв оцінки професійної придатності викладачів, керівників навчальних закладів.

Першочергове фінансове забезпечення повинно надаватись випуску україномовних підручників для всіх типів навчальних закладів, особливо для тих, де викладання здійснюється мовами національних меншин, а також програмному забезпеченню інформаційних технологій.

Громадяни, що належать до національних меншин, мають право на задоволення своїх освітніх потреб рідною мовою, збереження і розвиток етнокультурної окремішності, її підтримку та захист державою.

Водночас у навчальних закладах з викладанням мовами національних меншин створюються умови для належного оволодіння державною мовою [132, с.24-27].

Освіта дає необхідні знання та вміння, що сприяють формуванню наукового світогляду, розвитку здібностей, адаптації до змін форм діяльності. Освіта прискорює процес адаптації людини до соціальних умов, у яких переважає фактор невизначеності, активно сприяє коригуванню моральних якостей особистості.

У цьому аспекті слушною є думка Дж. Д'юї, який у фундаментальній праці «Досвід і освіта» ще на початку ХХ ст. наголошував на тому, що освіта має: по-перше, слугувати досягненню більшої соціальної згоди і саме школа мусить утверджувати місце кожної особи в суспільстві,

узгоджувати впливи на особу в межах спільнот, бо одні правила функціонують у сім'ї, інші — на вулиці, а ще інші — в майстерні чи релігійній громаді; по-друге, домогтися, щоб суспільна корисність (набуття досвіду) й особиста культура (розумове збагачення) органічно поєднувалися в освіченій людині, слугуючи її успішній адаптації [58, с.18-27].

В реалізації вищевказаних пріоритетів і цінностей у всій суспільній і особистісній життєдіяльності державна влада є вирішальним інститутом як механізм встановлення соціального порядку. Вона дієва лише за умови, коли включає в себе дві обов'язкові конституенти. З одного боку, це - нормативний символ, який представляє собою мрії та уявлення суспільства про те, як в її межах повинен розумітися і реалізовуватися порядок. З іншого – особистості, що реалізують владні норми. Люди, які реалізують владу, включають в себе не тільки виконавців, але й тих, хто утверджує, підтримує і оберігає соціальний і політичний порядок, оскільки реалізація влади, в широкому розумінні, включає в себе закони та їх виконання, а також адміністрування. Ефективне функціонування влади залежить від наявності обох конститuentів. Ніяка норма не може вважатися владною, якщо вона не може бути впроваджена в життя, а реалізація завжди викликає створення владного інституту, який її реалізує.

Самим життям і специфікою суб'єктів регуляції влади породжується різноманіття опосередкованих форм впливу на владу. Серед них найзначніша роль належить політичним інститутам як формі впорядкування участі людей у вирішенні соціально-конфліктних проблем, у розподілі влади, впливі на владу, в регулюванні влади.

Саме політичні інститути мають втілювати в життя цінності демократизації, свободи, які є основними факторами, що найефективніше можуть змінити поведінку індивіда в бажаному напрямку. Головне сутнісне розходження в розумінні взаємозв'язку свободи життєдіяльності і влади полягає в тому, що у свободі дій підкреслюється момент

невизначеності стосовно імовірності бажаних наслідків для влади, яка припускає вищий ступінь імовірності в досягненні своїх цілей.

Нова влада в сучасних умовах має трансформувати українську державу за такими основними напрямками: 1) трансформування самої держави, тобто основних її інститутів і функцій у демократичні, моральні, правові інститути і функції; 2) трансформування форм участі і політичної активності у легітимні, чесні, висококультурні форми; 3) трансформування громадянськості у правову, солідарну, цивілізовану громадянськість [81].

Історичні модернізації політико-владних відносин, ускладнення організаційної та інституціональної структури суспільства мають супроводжуватися соціальною ентропією, диверсифікацією та дисперсією влади. В цьому контексті важливе значення має з'ясування впливу соціальної, правової держави на формування освітньої політики.

3.2. Філософські засади впливу освітньої політики на розбудову соціальної, правової держави

Як відомо, соціальне середовище посткомуністичної України виявилось малоприсадибним для формування політично структурованого суспільства та сучасної багатопартійної системи. В Україні з перших років незалежності відбулося фактичне одержавлення демократії, тоді як сучасний європейський досвід передбачає децентралізацію, пріоритетний розвиток самоврядування, до того ж, не лише місцевого — територіального, а й того, що стосується окремих сфер соціального буття, передусім гуманітарних, у яких роль держави може і має бути вкрай обмежена.

Справжній демократичний розвиток, у тому числі демократизація гуманітарної сфери суспільства, мають спиратися на свідомих і відповідальних громадян, які мають відповідний рівень правової та політичної культури, освіченості, законослухняності. Формуванню всіх цих факторів громадянського суспільства протягом усіх років незалежності

України дуже заважало масове зубожіння населення, глибоке соціальне розшарування суспільства. Тому в Україні ще не склались умови для реального утвердження звичного для європейських держав спектра політичних сил. Не дістали належного розвитку ліберально - демократичні цінності, не артикульовані групові інтереси, у більшості населення немає не лише навичок, а й розуміння потреби в політичній самоорганізації суспільства.

В цьому контексті набуває значної актуальності проблема забезпечення стабільної освітньої політики. Оскільки, незалежно від політичної кон'юнктури, освітня сфера дедалі більше перетворюється на системотвірний і стратегічно важливий чинник розвитку держави, проникаючи в усі інші суспільні сфери, вона трансформується і трансформує ці сфери в якісно новий гуманітарний простір, стан справ у якому є безпомилковим індикатором науково-технологічного, культурно - інформаційного рівня освіти, квінтесенцією досягнень і здобутків держави у цих галузях.

Національне багатство сучасних цивілізованих країн на дві третини визначається гуманітарним капіталом і лише на третину — природним та фізичним. Тому головним чинником стабільності в державі є створення максимально сприятливих умов для перетворення освітнього потенціалу нації в її гуманітарний капітал; забезпечення соціальної справедливості й суспільної мотивації соціальної активності тощо. Завдання держави полягає у створенні сприятливого соціально-гуманітарного й економічного середовища, де кожний громадянин у процесі соціалізації стає повноцінним учасником суспільної діяльності, повноважним суб'єктом державного та соціального розвитку, а не «потерпілим унаслідок соціальних перетворень» об'єктом трансформації. Перетворення — це лише засіб досягнення суспільного прогресу, а не кінцева мета. Тому добробут людини має бути не ціною, а метою перетворень [53].

Сьогодні на ринку праці дедалі більший попит має високоспеціалізоване знання, яке потребує тривалого навчання. До того ж, технології швидко змінюються і потребують постійного оновлення знань, перекваліфікації, вміння вчитися самостійно. Отож, освіта стає для людей хоча й вигідною, але дорогою інвестицією. З другого боку, від цих інвестицій виграють усі — громадяни і особистість, суспільство і держава, культура і народ. Основні повноваження з надання освітніх послуг, забезпечення контролю якості освіти та ефективності використання коштів належать державі. Держава має захищати інтереси споживачів освіти, стежити за виконанням іншими учасниками освітнього процесу своїх зобов'язань, нести відповідальність за стратегічне і тактичне управління галуззю. Держава розробляє так звані державні стандарти освіти; готує викладацькі і вчительські кадри; забезпечує виробництво необхідного навчального обладнання, книговидання тощо. Приватна ініціатива в цій сфері може бути реалізована лише за умови відповідального дотримання державних стандартів. Тому вся освіта — незалежно від того, на якій формі власності вона реалізується, — керується вимогами державної гуманітарної політики, має державний характер.

Згідно зі стратегічними документами та рішеннями, головним з яких сьогодні є Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [125], мають бути забезпечені якісні зміни в освіті: перегляд навчальних програм; приведення змісту і організаційних форм української освіти у відповідність до вимог ринку та демократичного суспільства; розширення доступу до високоякісної освіти прошарків населення, які потребують особливої уваги (діти малозабезпечених родин, люди з обмеженими фізичними можливостями); гарантування прозорості і ефективності використання інвестицій шляхом посилення громадського контролю і підзвітності в наданні державних послуг в освіті; державні ресурси (гроші

платників податків) — мають бути спрямовані насамперед на розвиток сучасної освітньої інфраструктури, яка зробить максимально доступними знання та інформацію для всіх категорій населення; створення нормативного і регуляторного середовища, в якому бізнес, зацікавлений у компетентних працівниках, буде активніше включатись у фінансування освіти; гарантування участі громадськості у прийнятті рішень, які стосуються розвитку освіти [113].

Головним завданням державної освітньої політики передусім має стати усунення проблем, які перешкоджають досягненню названих цілей, насамперед таких, як повільне адаптування системи української освіти до умов ринку та вимог демократичного суспільства; обмежений доступ до освіти через різницю в можливостях навчання між дітьми із родин з різним доходом; вкрай низький рівень фінансування системи освіти; непослідовність у впровадженні демократичних норм і принципів управління в системі освіти тощо [76].

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах СНД, все ще домінує науково-технократична парадигма освіти [41]. В її основі лежать: уявлення про істину як основу навчання, істину, яка доведена конкретним, науково обґрунтованим знанням; змагання, в якому завжди існує еталон, норматив, за яким звіряють рівень підготовки, освіченості, вихованості; лінійний характер навчання (викладання дисциплін нагадує рух угору без можливості повернутися назад і розглянути ту саму проблему, але на вищому рівні); орієнтація на результат (процес досягнення результатів не має жодного значення і повинен бути скорочений наскільки це можливо, щоб результати були досягнуті якнайшвидше).

Водночас у суспільстві поступово утверджується установка на новий тип освіти, для якої характерні, по суті, протилежні щодо науково - технократичної парадигми ідеї та принципи: визнання першорядності процесу пізнання, тобто процесу знаходження кожним істини; цінність

співпраці, яка ґрунтується на діалозі або полілозі, імпровізації; орієнтація на процес, який зумовлює і результат; любов до дитини стає атрибутом професіоналізму: важливо, чи створені умови для успішного розвитку кожного з тих, хто навчається; шкільне навчання не обмежується навчальними програмами, воно розглядається як основа для тривимірного навчання: такого, що характеризується широтою світогляду, глибиною знань та постійним їх оновленням; освіта існує для того, щоб породжувати нові і нові знання, а не для того, щоб знати правильні відповіді і запам'ятовувати інформацію; учні є продуктом своєї власної діяльності, постійно розширюючи коло своїх інтересів, розвиваючи свої здібності та характер і допомагаючи іншим робити те саме. Методи оцінювання знань учнів різноманітні і допускають право вибору їх з боку самого учня; оцінка здібностей проводиться постійно і колегіально з урахуванням професійного розвитку, оцінювання здійснюється за сукупністю випускних стандартів, а не за шкалою стандартних тестів тощо [105].

Формування нової — гуманістичної — парадигми (в офіційних документах ця установка розглядається як особистісний підхід) починається в умовах, коли виникають проблеми, які не можуть бути розв'язані і пояснені в межах старого типу навчання. Зважаючи на те, що освітня сфера в суспільстві, що трансформується, набуває принципово нового значення, а зміни, які відбуваються в ній, недостатньо ефективні, модернізація освітньої системи має йти з випередженням; спиратися не стільки на сучасний стан економічного, політичного та соціального розвитку суспільства, скільки на той стан, якого воно хоче і може досягти; відбуватися за активної участі державного, підприємницького і громадського секторів суспільства та міжнародних організацій, де головну координаційну роль мають відігравати державні інституції, забезпечуючи при цьому відповідну законодавчу, організаційну та матеріальну підтримку; використовувати позитивний досвід трансформування освітніх

систем інших країн за умови збереження кращих традицій і досягнень національної освіти; тісно пов'язуватися з тенденціями розвитку і досягненнями у фундаментальних, прикладних і педагогічних науках; спиратися на загальноновизнані в міжнародній практиці (передовсім — європейські) стандарти, на інформаційні технології електронного навчання та стандарти якості освіти; ґрунтуватися на стратегічному баченні перспектив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій для освітньої системи в найближчому і віддаленому майбутньому, системний і комплексний характер; бути відкритою і зрозумілою для представників усіх верств суспільства [9].

Основною метою подальшого розвитку освіти є переростання кількісних показників у якісні, яке базується на різних засадах [87, 97]. По-перше, — на національній ідеї розвитку освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Освітня сфера покликана виховувати справжнього громадянина України, який має потребу у фундаментальних знаннях та підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня. По-друге, розвиток освіти слід підпорядкувати законам ринкової економіки. Водночас освіта має бути зорієнтована не лише на ринкові спеціальності, а й наповнити свій зміст новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, вийти на творчі, ділові зв'язки з замовниками фахівця. По-третє, розвиток освіти слід розглядати в контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, насамперед європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу освіти України у відповідність зі світовими вимогами, належним чином структурувати освітню систему та її складові частини, переглянути зміст освіти, забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем. Для реалізації цих завдань необхідно згуртувати українську націю навколо проблем освіти, об'єднати зусилля

не лише освітян, а й усього суспільства. Тому одним із невід'ємних аспектів гуманітарної політики держави у сфері освіти має стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці справжньої пріоритетності освіти як необхідної умови національного розвитку та національної безпеки.

На особливу увагу в Україні заслуговує і вироблення оптимальної моделі для застосування міжнародного досвіду європейських країн щодо стратегії та стандартів освіти. Для впровадження досконалої моделі освіти в Україні необхідно переглянути зміст освіти, розробити державні стандарти, створити мережу ресурсних та інформаційних центрів, забезпечити опрацювання і впровадження новітніх комп'ютерних технологій навчання, підготувати нову генерацію вчителів, забезпечити формування активної громадянської позиції та позитивного ставлення суспільства до освіти [52].

Процеси реформування освітянської діяльності не можуть бути тимчасовими, випадковими, одиничного прояву, а ще гірше — імітацією, фальшуванням необхідних змін. Причини реформування освітянської діяльності стосуються не тільки вдосконалення змісту освіти, впровадження новітніх педагогічних технологій та відповідного психологічного супроводу, а насамперед радикальної зміни всієї сукупності суспільних відносин відповідного типу розвитку соціально-політичної реальності.

Реформа — це завжди створення нового порядку. Так, на думку іспанського філософа ХХ ст. Хосе Ортеги-і-Гассета, необхідність у реформі освіти виникає з двох причин: або через «порушення в прямому значенні цього слова, тобто через поодинокі випадки хибного застосування добрих правил», або через те, що «зловживання трапляються так часто чи й постійно, стають такі звичайні або й схвалюються, що вже навіть не можуть називатися зловживаннями» [134, с.68]. Тому саме проти останніх

варто спрямовувати якісні зміни. Але ж сам процес реформування освіти буде достатнім, знайде практичне втілення і загальне схвалення в разі твердого визначення місії, ідеї інституції освіти та розв'язання проблеми співвідношення національного і загальногромадянського в процесі становлення демократичного суспільства в Україні.

Для сучасної української освіти важливо знайти власну відповідь на запитання, які ставлять сучасні освітяни: як можна зберегти історичну, національну традицію і не втратити минулих здобутків, а водночас усю творчу енергію спрямувати на розвиток освіти майбутнього, тобто як можливо зберегти національну демократичну основу освіти і повноцінно увійти в європейський освітянський простір?

Пошуки вирішення взаємин національного та загальногромадянського, сучасних суперечностей «влада-знання» чи «влада-освіта» можливі на шляхах глибокого наукового осмислення загального проекту втілення національної ідеї в процесі будівництва громадянського суспільства в Україні. Саме з цією метою необхідно ґрунтовно розвивати критичне мислення та його практичне застосування в педагогічній діяльності в напрямі становлення демократії та формування суб'єктно-суб'єктного діалогу як основи співпраці.

Видатний англійський мислитель ХХ ст. Карл Поппер, автор всесвітньо відомої праці «Відкрите суспільство та його вороги» зауважував, що «розум, як і наука, розвивається шляхом взаємної критики». Його розвиток спрямований на вдосконалення інститутів, що «стоять на сторожі вільної критики, тобто вільної думки» [144, с.245].

Адаптуючи принципи критичної свідомості до педагогічної діяльності, Карл Поппер доводить той факт, що вчитель не «повинен нав'язувати своє мірило «вищих» цінностей учням, мусить старатися збуджувати їхній інтерес до цих цінностей. Він повинен піклуватися про душу своїх учнів» [144, с.300]. Основи критичного світогляду, безумовно,

сприяють формуванню відкритого громадянського суспільства та попереднього вирішення взаємовідносин національного і загальногромадянського в реформуванні сучасної вищої освіти в Україні.

Таким чином, становлення критичної свідомості в системі освіти спрямовує діяльність наставників до виховання творчості, повноцінного діалогу, співрозуміння та конструктивної співпраці. Тому на шляху демократизації всіх ланок освітянської діяльності в Україні, включаючи радикальні зміни в суспільному житті, розробки науково обгрунтованої мети навчально-виховної роботи можливо здобути бажані результати процесу реформування освіти. Лише через подолання суперечності «влада — знання» та різноманітних форм соціального відчуження освіти від влади, втілення принципів національної ідеї можна здобути відповідний позитивний конструктив, реформувати українську освіту національно за формою та характером. На думку бразильського філософа-освітянина Пауло Фрейре, громадяни країни є суб'єктами освітянської діяльності, а не «приймачами знання», яке наставники «дарують чи нав'язують їм», просуваючись до суті реальності. «Реальність крок за кроком дедалі більше показує їм світ вимог і можливостей, детермінізму і свободи, заперечення і ствердження їхньої людяності, постійності й трансформації, цінностей і знецінювання, очікувань у сподіванні пошуку та очікувань без надії у фатальній бездіяльності» [188, с. 161].

Освіта за методом Фрейре — це практика свободи, оскільки вона визволяє педагога не меншою мірою, аніж його учнів, від подвійного рабства мовчання й монологу. Обидва партнери визволяються, коли починають учитися: один — щоб пізнати себе як людину гідну, другий — щоб досягти здатності до діалогу [193].

Пріоритетом розвитку освіти сьогодні є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність освіти,

підготовку молоді до життя в інформаційному суспільстві. Водночас важливим з погляду освітньої стратегії України є створення відповідної індустрії сучасних методів навчання, що відповідають світовому рівневі науково-технічного розвитку освітньої системи, тому що це — умова реалізації ефективних стратегій досягнення головних цілей освіти [54].

Важливими аспектами також є:

- проблема рівного доступу до освіти, яку слід розглядати в комплексному вимірі. Рівний доступ має передбачати створення сприятливого освітнього середовища для всіх учнів (студентів) з компонентами збереження здоров'я, розвитку творчого потенціалу, професійної орієнтації. Важливо надати змогу школам створити відповідні умови як фінансового, так і професійного характеру, що відповідатиме сучасним потребам суспільства та світовим стандартам.

- оптимізація розробки і реалізації державних програм, спрямованих на інформатизацію, комп'ютеризацію та оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, надання всім обов'язкового доступу до мережі Інтернет;

- підвищення якості освіти в Україні шляхом забезпечення участі її в міжнародних порівняльних дослідженнях об'єктивного оцінювання результативності та ефективності вітчизняної освіти, впровадження національної системи моніторингу якості освіти. Це передбачає узгодження усіх основних параметрів вимірювання якості з міжнародними стандартами;

- розробка державної цільової програми для прискореного вирішення проблем інтеграції науки і освіти.

3.3. Шляхи оптимізації державної освітньої політики

Освіта – це складова культури суспільства. Тому її реформування можливе у контексті державної соціогуманітарної політики в цілому.

Остання підбиває соціальне замовлення на освічену людину. Соціальне замовлення – це потреба в інтелектуалах, яка виявляється у реальному ставленні суспільства до освічених людей [178]. І коли говорять сьогодні, що падає престиж освіти, то це проблеми не стільки освіти, скільки суспільства, яке не спроможне реалізувати потенціал освіченої людини не тільки на рівні «морального», а й «матеріального» стимулювання.

Справа у тому, що освіту у нас часто розглядають як сферу неприбуткову, в той час як реформування освіти повинно базуватися на розумінні її прибутковості. Є багато історичних прикладів коли не вкладались кошти в освіту і науку, оскільки це вимагало значних витрат і не несло прямих і щедрих баришів і як наслідок відставання назавжди. Американські економісти, наприклад, вважають, що є прямий зв'язок між щорічним випуском фахівців зі ступенем доктора наук та рівнем виробництва, що досягається 10 років потому. Ефективність впливу освіти на продуктивність праці залежить від того, наскільки вона може ефективно використовуватися безпосередньо на робочому місці. Освіта – частина національної економіки, тому вона є пріоритетним напрямом у економічному розвитку держави. Сьогодні у нас тільки 27 % молоді може здобути вищу освіту, тоді як у розвинених країнах – США, Японії – 80 % молодих людей навчаються у вузах. Стратегія і тактика вирішення проблем освіти є стартовими умовами існування цивілізованої держави в XXI сторіччі [106].

Складні завдання стоять сьогодні перед системою освіти України як з точки зору підвищення її якості, забезпечення творчого входження в європейський та світовий освітній простір, так і з точки зору демократизації в усіх її вимірах. За своєю формою і за змістом українська освіта не відповідає вимогам сьогодення. Вона не виконує призначену їй функцію підготовки фахівців, здатних у своїй масі, а не в поодиноких випадках, до діяльності в глобалізованому світі, і виховання громадян, здатних до активного життя у демократичній державі.

Вирішення цих завдань залежить від створення механізмів вироблення і втілення в життя науково обґрунтованої програми розвитку та реформування освіти, яка б спиралась на інтереси певних суспільних груп. За Конституцією України визначення засад державної освітньої політики в Україні, затвердження загальнодержавних програм розвитку освіти належить до компетенції Верховної Ради (ч. 5, 6 ст. 85), а забезпечення проведення політики у сфері освіти покладено на Кабінет Міністрів України (ч. 3 ст. 116). У низці офіційних документів задекларовано узгодженість цілей та завдань державної освітньої політики України та демократичних країн світу, зокрема європейських. Проблемою однак є вироблення ефективних рішень у галузі освітньої політики, які відповідали б задекларованим цілям і умовам країни, та їх повноцінне впровадження в життя. Сформульовані в рамках аналізу політики вимоги до розроблення концептуальних документів, які забезпечували б якісну державну політику в будь-якій сфері, на жаль, не враховуються під час підготовки нормативних актів у галузі реформування освіти. До таких вимог належать: аналіз стану та причин невиконання попередніх рішень; визначення проблем і цілей змін; аналіз можливих альтернатив розвитку, наслідків ухвалення рішень з урахуванням інтересів та реакції всіх суспільних груп, потрібних ресурсів, труднощів та механізмів упровадження.

Процесу реформування властиві суперечності, спричинені не лише недостатнім фінансуванням, яке часто вважають головною причиною зриву реформ або їхньої неефективності, а й тим, що будь-які реформаторські починання тягнуть за собою соціальні зміни: у сфері зайнятості, у соціальному статусі, можливостях, матеріальній забезпеченості людей, насамперед освітян. Зміни в структурі навчальних планів і формах навчання та оцінювання з неминучістю позначаються на вимогах до кадрів і засобах їх підготовки, ведуть до того, що одні освітні структури виникають, а інші – закриваються. Реформи можуть бути

невигідні особам чи групам, які задіяні на різних рівнях системи освіти, і відповідно гальмуються, саботуються чи ігноруються ними. Наразі держава та більшість професійної педагогічної спільноти в Україні наполягають на збереженні усталених форм навчання. Реформи намагаються втиснути в прокрустове ложе звичних форм організації освіти та критеріїв оцінювання знань. Така політика може призвести або до хронічного відставання країни, або спричинить «вибух», з якого постануть новації, що зметуть усі старі форми без розбору, зокрема й ті, що життєво необхідні для суспільства.

Освіту не можна реформувати за наказом згори. Аналіз історії розвитку освіти та сучасних спроб її реформування в Україні показує, що ефективна модель освіти може з'явитися лише в результаті співвіднесення – під час її створення та реалізації – різних цілей, завдань, підходів. Коли ж проектування та впровадження сучасних форм освіти здійснює єдиний центр (держава, міжнародна організація), поширюючи свій вплив на все суспільство, політика реформ часто наштовхується на глухий спротив системи, яка в той чи інший спосіб повертається «на круги своя» [96, с.73-74].

Для України характерна незадовільна участь політичних партій у реформуванні освіти. У передвиборних програмах більшості партій констатується стан і проблеми системи освіти в Україні, визначається її роль у розвитку держави, пропонуються шляхи реформування. Програми партій можна поділити на два типи: перші пропонують спроектовані в минуле скоріше гасла, аніж варіанти освітньої політики, другі подають варіанти стратегій, тією чи іншою мірою спрямованих у майбутнє. Узагальнюючи огляд передвиборних програм 2002 року, аналітики визнали, що більшість політичних партій, учасниць виборчого процесу не бачать в освіті базового, рушійного чинника розвитку суспільства. Пропозиції щодо реформування системи освіти зводяться до підвищення зарплати викладачам (що, власне, є проблемою реформування не системи

освіти, а соціальної сфери, податкової системи тощо) чи повернення до гарантованої безкоштовної вищої освіти (що виглядає утопічно) [96, с.75].

Освітня політика має бути взірцем публічності. Завдання полягає в тому, щоб під час підготовки стратегій і окремих політичних рішень домогтися представлення і розгляду всіх інтересів, пов'язаних з освітою, реалістично врахувати ресурси окремих дійових осіб і чітко сформулювати завдання. Цього знову ж таки неможливо досягти, якщо всю підготовку рішень, ресурси та відповідальність зосередити в одному місці, а саме – у державній системі управління. Уряди різних держав мають неоднаковий ступінь впливу на освіту, але жодна з них не має достатніх фінансових та управлінських ресурсів, щоб ефективно й результативно, без залучення ресурсів усього суспільства забезпечувати весь комплекс необхідних умов. Отже, і в Україні потрібно створити механізм публічного обговорення напрямків освітньої реформи та їх соціальних наслідків, розподілу завдань і зобов'язань між різними учасниками освітнього процесу. Поки що це пов'язано з низкою труднощів: відсутності традиції публічного вироблення політики; браком управлінських кадрів із відповідними навичками; наявністю переконання, що освітою має опікуватись лише держава. Створивши механізм освітньої політики (знизу догори) за участю громадськості, українське суспільство закладе наріжний камінь процесу демократичного трансформування освіти у відповідь на виклики історії.

Надзвичайно важливим є питання обмежень. Неможливо, скажімо, перестрибнути обмеження, що накладаються попереднім станом освіти, швидко змінити традиції або вимагати від людей, аби вони діяли всупереч своїм інтересам. Освітня політика – це забезпечення поля можливостей у рамках *ідеології багатоманітності*. У даному випадку говорять про *політичний спосіб* реформування (з урахуванням та узгодженням суперечливих інтересів), який *протистойть* *централізованому (директивному) способу*. Безумовно, що політичний спосіб не ідеальний, але він має одну істотну перевагу: відкриває можливості для збереження

багатоманітності освітніх підходів і практик. Централізований спосіб трансформації таких шансів не дає. Він може забезпечити тимчасову перевагу у швидкості та масштабі змін, але притаманне йому скорочення ресурсу багатоманітності неминуче веде до зменшення спроможності до участі й саморозвитку людей.

Сьогодні суспільства стикаються зі швидкими і величезними технологічними змінами. Тому потрібні нові спроби і методи. У Лісабонській стратегії Євросоюзу, наприклад, визнається потреба навчання протягом життя для того, щоб бути здатним протидіяти економічним і соціальним проблемам. Інші країни повинні боротися із зростаючими фінансовими проблемами освітньої політики. Що можуть політики зробити, щоб вирішити ці проблеми і як можуть вони здійснити на практиці своє знання? Вони дають обіцянки більших освітніх витрат, але чи цього достатньо?

Вироблення та впровадження освітньої політики, яка відповідає б умовам України і сучасного світу, вимагає змін у державній політиці загалом: у зміні її пріоритетів, їх переорієнтації на ті сфери діяльності, які забезпечують людський розвиток, а також у реформуванні механізму прийняття державних рішень. Заходи, які намічаються в рамках освітньої політики, мають посісти належне місце в системі пріоритетів держави та інших суспільних суб'єктів; бути пов'язаними до можливостей фінансування, насамперед, до державного бюджету; враховувати інтереси громадськості, з одного боку, та створювати умови для реалізації ініціатив громадян і місцевих громад, з іншого. Реформування освіти, отже, може бути успішним, якщо воно стане органічною складовою перебудованої на демократичних засадах державної політики, яка має стати публічною політикою – відкритою для усіх зацікавлених груп та осіб, загальносуспільною справою [96, с.76].

Однією з концепцій реформування є використання бізнес-підходу до освіти, що передбачає кілька напрямків діяльності. По-перше, розуміння

того, що освіта є основою економічного розквіту країни; по-друге, відкриття нових престижних, конкурентоздатних спеціальностей, які формують фахівця нового покоління, по-третє, адаптацію освіти до умов ринкової економіки, по-четверте, наповнення змісту освіти найновітнішим матеріалом, впровадження сучасних технологій навчання, високий рівень інформатизації навчального процесу; по-п'яте, ділові зв'язки з замовником фахівців, бо у кінцевому варіанті і студент, і викладач, і керівник вищого навчального закладу мають перебудувати свою роботу відповідно до нових засад управління системою вищої освіти у системі ринкової економіки [147].

Проблеми освіти починаються за межами системи освіти, її реформування можливе лише у контексті комплексного аналізу соціокультурних, економічних, політичних процесів у державі. Наприклад, часто говорять про проблеми інформатизації освіти, організації навчального процесу, дистанційне навчання як окремі проблеми. Але немає окремих проблем: соціально-культурний контекст зумовлює відразу цілий їх комплекс.

Стратегія розвитку вищої освіти полягає у зміцненні національної системи освіти й входження України в європейський і світовий освітній простір [147].

Входження в такий простір – це не просто слова, а гостра, аж ніяк не однозначна соціальна проблема, яка потребує серйозної і розгалуженої теоретичної і практичної роботи. З одного боку, реформування вищої освіти повинне йти у контексті розвитку світових освітніх систем; з іншого - відбивати економічні, соціальні, етнічні процеси в Україні.

Від того, яких фахівців ми готуємо сьогодні, залежить інтелектуальний і духовний потенціал нації в майбутньому. Програмувати, моделювати і створювати цей потенціал можна, тільки прийнявши комплексну і перспективну програму розвитку вищої освіти, програму конкретних дій. Необхідно активно формувати інтелектуальну еліту нації,

утверджувати цінності національної культури, піднімати престиж освіти, престиж знань.

Освіта – це багатогранний процес, у тому числі і за межами навчальних закладів. Він містить всю сукупність різноманітних впливів на людину. Головне те, що для результату освіти не має суттєвого значення спосіб її здобуття: А це означає свободу вибору засобів, методів, форм навчання (денна, заочна, екстернатна), доступ до будь-яких видів і типів освіти. Сьогодні вже не диплом на все життя, а освіта протягом усього життя в нас, як і в усьому світі, стає чинником науково-технічного прогресу, відтворення й оновлення продуктивних сил [135].

Вже сьогодні, а тим більше в найближчому майбутньому спеціаліст без реальних знань не зможе себе реалізувати, адже будь-який керівник приватного і державного сектора дивитиметься не тільки на диплом того чи іншого вузу, а на знання, здатність і вміння працювати й тій чи іншій сфері, впевнюючись на практиці в професійній цінності фахівця.

А коли буде наповнений наш бюджет, тоді будуть безоплатні і освіта, і медицина, й інші життєво важливі галузі суспільного життя. Логіка тут проста: немає достатніх коштів – треба опанувати шляхи та методи їх поповнення. Школа зможе провести реформи лише в тому разі, коли знайде нові форми існування, коли керівництво проявлятиме гнучкість і далекоглядність у прийнятті стратегічно важливих рішень. А тактичне розв'язання проблем поточних (чи то орендна плата як спосіб позабюджетних доходів, чи надання платних послуг населенню) є своєрідним тестом для керівника навчального закладу, який виявить його спроможність та вміння працювати у нових економічних умовах.

Для реалізації сучасної політики і стратегії держави, спрямованих на розбудову національної системи вищої освіти та адаптацію її до соціально орієнтованої економіки, інтеграцію у європейське і світове співтовариство Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 р. № 1183 затверджено Державну програму розвитку вищої освіти на 2005-2007 роки

[147].

Метою Програми є нарощування потенціалу вищої освіти, усунення причин, які уповільнюють її адаптацію до соціально орієнтованої ринкової економіки, інтеграцію у європейський і світовий освітній простір, розширення доступу громадян до здобуття вищої освіти, підвищення якості вищої освіти, удосконалення механізмів управління і фінансування, здійснення заходів щодо соціального захисту учасників навчально-виховного процесу, посилення соціального партнерства з роботодавцями у сфері формування якісної та конкурентоспроможної робочої сили на ринку праці.

Завдання цієї програми охарактеризовані наступним чином:

- створення сучасної нормативно-правової бази для розвитку вищої освіти;
- удосконалення управління та організаційної структури системи вищої освіти з урахуванням підвищення рівня мобільності студентів, випускників, науково-педагогічних працівників і науковців вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг та ринку праці, підвищення економічності та результативності системи вищої освіти;
- створення умов для ефективної освітньої діяльності через формування необхідного ресурсного забезпечення, посилення ролі університетів як осередків інтеграції системи вищої освіти у європейський і світовий освітній простір;
- посилення соціального партнерства та сприяння інтеграційним процесам з іншими освітніми галузями, науковими установами, роботодавцями;
- розширення доступу громадян до здобуття вищої освіти, вдосконалення механізму добору та залучення обдарованих дітей до навчання у вищих навчальних закладах, надання випускникам можливості для працевлаштування за фахом, продовження освіти у подальшому;
- диверсифікація вищої освіти та збільшення обсягів підготовки і

перепідготовки фахівців в умовах прискорення структурного та інноваційного розвитку економіки;

- забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти та його випереджувального характеру;

- поглиблення міжнародного співробітництва, входження системи вищої освіти в європейський і світовий освітній та науковий простір, розширення участі вищих навчальних закладів, науковців і студентів у міжнародних освітянських і наукових проектах;

- здійснення заходів щодо соціального захисту учасників навчально-виховного процесу [147].

Передбачається, що Програма дасть змогу сконцентрувати зусилля центральних і місцевих органів виконавчої влади, громадськості на виконанні визначених завдань та забезпечити ефективне здійснення державної політики у сфері вищої освіти і реалізацію середньострокової стратегії її розвитку на 2005-2007 роки (і надалі).

Також програма повинна забезпечити наступні результати:

- підвищення індексу людського розвитку та індексу рівня освіти регіонів, усунення нерівномірності регіонального розподілу потенціалу вищої освіти;

- адекватність підготовки та перепідготовки фахівців до розв'язання проблем реформування економіки;

- підвищення якості підготовки та перепідготовки фахівців з вищою освітою, усунення бар'єрів у взаємному визнанні дипломів про вищу освіту;

- узгодження потреб ринку освітніх послуг та ринку праці, поліпшення ситуації з працевлаштуванням випускників, надання їм першого робочого місця;

- поліпшення фінансового, матеріально-технічного і кадрового забезпечення вищих навчальних закладів та закладів післядипломної

освіти, посилення соціального захисту учасників навчально-виховного процесу;

- створення передумов для входження України в європейський освітній та культурний простір [147].

Враховуючи вищенаведене, на нашу думку, реформування освіти, системи навчальних закладів, повинно базуватися на таких трьох основних компонентах:

Перше: комплексний ґрунтовний аналіз всього соціокультурного контексту освіти щодо національних цілей нашої держави. Часто говорять про реформування освіти, але без чіткого аналізу: навіщо, що і як. Не може бути реформування заради реформування. Спочатку треба чітко визначити, у чому полягає криза сьогоднішньої освіти, чого ми хочемо досягти, і вже на цьому ґрунті вибудовувати стратегію і тактику дій.

Друге: перехід від розмов до практики конкретних дій. Це означає: замість загальної критики і лозунгів – конкретні і зважені пропозиції; замість перекладання відповідальності на інших – реальні справи; замість скарг на скрутне економічне становище у державі і очікування кращих часів – власні рішення і зміна ситуації на краще.

Третє. Працювати на перспективу, з випередженням. Треба йти попереду подій, давати знання студентам не «на сьогодні», а на завтра, інакше ми просто не будемо встигати за новими технологіями. Це стосується і інформатизації освіти, нових підходів до організації навчального процесу, взаємовідносин між студентами та викладачами. До речі, зараз прийшли в керівництво освітою нові, компетентні люди з новими ідеями. Хоча, над багатьма проблемами, які зараз піднімаються в освіті, держава вже давно працює.

Пріоритетними напрямками діяльності у сфері освіти і науки в вищих навчальних закладах, державного управління ними, на найближчий період повинні стати:

- європейський рівень якості і доступності освіти;

- духовна зорієнтованість освіти;
- демократизація освіти;
- соціальне благополуччя науковців, педагогів і студентів;
- розвиток суспільства на основі нових знань.

Сучасна українська освіта знаходиться в стадії модернізації структури і змісту освіти. Її функціонування і реформування повинно відповідати двом основним соціальним запитам: по-перше, необхідності реалізації права громадян на освіту, і, по-друге, реалізації права громадян на участь у управлінні. Тобто, назріла потреба створення такої моделі управління освітньою системою на основі розвитку демократичних державно-суспільних відносин, яка була б здатна задовольняти як право народу на освіту, так і інтереси загальнодержавного розвитку. Таким чином, актуальність створення даної моделі (у першу чергу, на регіональному рівні) визначається необхідністю поглиблення взаємодії інституцій громадянського суспільства і держави. Це дозволить насамперед:

- забезпечити демократизм у управлінні системою освіти на місцевому рівні;
- створити умови для розвитку відкритої для всіх інститутів суспільства системи освіти;
- якісно підвищити кваліфікацію управлінських кадрів;
- забезпечити ефективний контроль за навчально-виховним процесом.

У більшості суспільних груп в тій чи іншій мірі є сформована потреба участі в розвитку освіти, включаючи управління освітою.

Однак відсутність дієвих місцевих структур батьківської, педагогічної, учнівської громадськості, структур, що координують діяльність громадських організацій і політичних партій, робить громадськість пасивною, неспроможною реально впливати на освітню систему свого регіону. Крім того, відсутність механізмів взаємодії між самими громадськими структурами негативно впливає на рівень

поінформованості про процеси, що відбуваються в освітній сфері.

Модель управління освітою має містити можливості формування механізмів взаємодії громадськості, адміністративних органів і педагогічного співтовариства, утворення муніципальних структур, що координують дану взаємодію, створення системи соціального партнерства, інституту лідерів.

Основними результатами інноваційного розвитку освіти на місцевому рівні повинні бути системні позитивні зміни її якості, зокрема:

- створення дієвої системи співробітництва освітян з науково-дослідними і соціальними сферами міста, представниками академічних і громадських інститутів освітньої політики, різними професійними асоціаціями;
- підготовка інтелектуально-кадрових ресурси для управління інноваційним розвитком освіти на місцевому та інституційному рівнях;
- створення умови для підтримки соціально-педагогічних ініціатив з метою розвитку інноваційного середовища на місцевому рівні з урахуванням його соціально-економічного, культурного і наукового потенціалу, суспільних викликів та потреб мешканців у постійно зростаючій якості освіти;
- розробка і запровадження механізмів вивчення освітніх запитів для забезпечення рівного доступу до якісної освіти упродовж всього життя та умов їх творчої реалізації;
- оптимізованість системи професійної підготовки освітян щодо розвитку їх інноваційної компетентності;
- оновлення фінансово-економічних та матеріально-технічних ресурсів у забезпеченні інноваційного розвитку освіти на місцевому рівні;
- підвищення рівня державно-громадської взаємодії в управлінні інноваційним розвитком освіти.

Для вирішення окреслених завдань, на слушну думку А. Мазака,

доцільним було б запровадження у практику управління територіальних (районних та міських) громадських освітніх рад. До формування складу ради, основних напрямків діяльності могли б залучатися керівники освітніх установ, промислових підприємств і організацій, приватних підприємств, розташованих на території її впливу. Рішення ради повинні б прийматися до розгляду місцевими органами управління освітою у першочерговому порядку, а з фінансово - економічних питань мали б мати установчу силу [116, рис. 3.1].

Таку раду міг би очолювати депутат обласної ради, обраний по даному виборчому округу. Рішення ради повинні б прийматися до

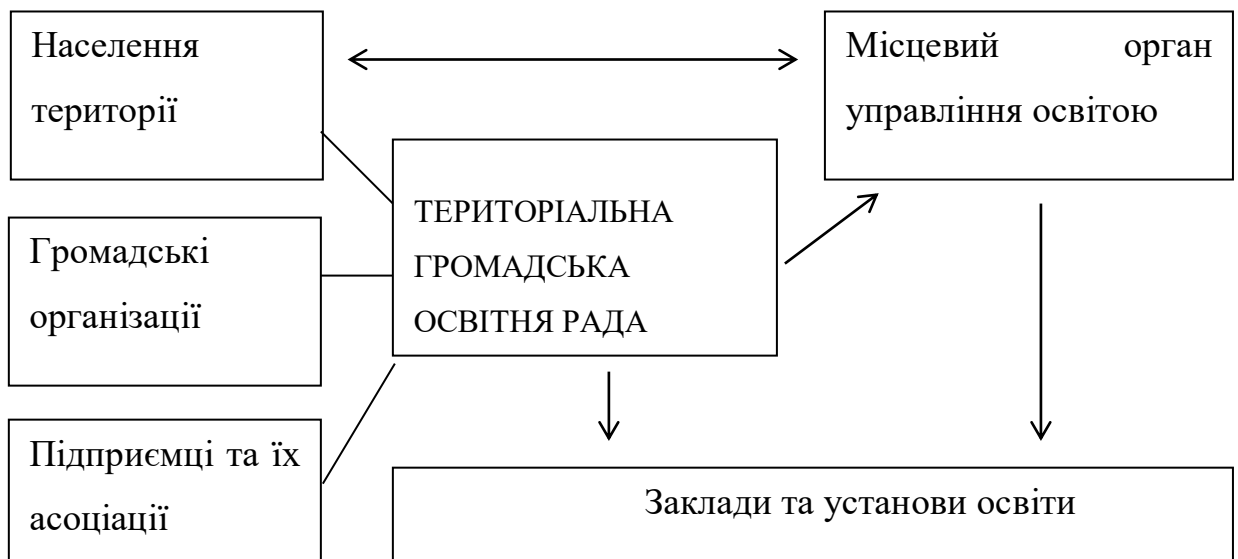

Рис.3.1. Місце територіальної громадської ради

розгляду місцевими органами управління освітою у першочерговому порядку, а з фінансово-економічних питань могли б мати установчу силу.

У ході послідовної реалізації такого проекту повинні відбутися системні зміни в освітньому середовищі. Зміни відбудуться, насамперед, на рівні освітніх закладів, регіональному управлінському рівні. У результаті реалізації механізмів взаємодії і координації діяльності органів місцевого самоврядування, освіти, соціальних, політичних інститутів суспільства сформується державно-громадські освітні відносини на основі принципів

соціального партнерства. Це призведе до формування системи державно-громадського управління на місцевому рівні і забезпечить реалізацію і задоволення освітніх потреб населення території. Результатами даного проекту стануть:

- створення системи ефективного прозорого управління;
- вдосконалення нормативно-правової бази державно-громадської освітньої взаємодії;
- створення нових організаційних структур для інтеграції їх у процес управління:
- створення нової концепції управління освітою;
- розробка нових підходів по підготовці керівників системи освіти, підвищення кваліфікації і перепідготовки діючих керівників;
- широке залучення громадських організацій і політичних інститутів до управління системою освіти;
- створення системи широкого інформування громадськості про діяльність і проблеми розвитку системи освіти регіону;
- формування інституту лідерів (суспільних, політичних, управлінських) [117].

Організація і управління освітою мають бути максимально наближені до громадян для забезпечення прав батьків, інтересів суспільства, урахування місцевих культурних традицій тощо. Показовим у цьому плані є й той факт, що більшість європейських країн вже перейшли від централізованого реформування системи освіти до такого підходу, який визнає роль і відповідальність самих навчальних закладів та громадянської спільноти за впровадження необхідних перетворень.

Поєднання сил держави і громадськості стало критично важливим для успіхів освітніх реформ у другій половині ХХ століття. Звернення до теорії реформаційних процесів і спроба застосувати її для оцінки особливостей освітніх інновацій в Україні в період 1991-2007 років дає змогу дійти висновку, що здебільшого досягнення найчастіше виявлялися не лише

нижчими від бажаних, а й не узгоджувалися з проголошеним. Одна з головних причин – розрив між громадськістю і задумами освітнього керівництва. До того ж, всі наші великі реформаційні заходи не мали заключної частини – об'єктивного аналізу досягнутого і висновків, які могли б слугувати для продовження модернізації.

Обмежена результативність наших освітніх реформ має кілька причин, які виявляли себе і за рубежом. Головна з них у тому, що уряди і керівники освіти змінювалися надто часто. Це давало змогу розпочати реформу, але не завершити її і дійти до стадії аналізу, підведення підсумків і створення уточненого плану продовження реформи [48].

Громадянське суспільство покликане не протистояти державі, а запобігати підміні інтересів конкретної людини, груп чи суспільства загалом відірваними або обмеженими інтересами владних організацій, інтересами апарату держави.

Друга важлива причина полягає у тому, що весь процес задуму і формування планів і проектів мав надто вузьку інформаційну і виконавську базу. Джерелом первинної ідеї найчастіше була невелика група керівників освіти і вищих політичних адміністраторів, на доручення яких працівники державних виконавчих структур створювали перший варіант проекту того чи іншого закону, важливої постанови чи операційного плану. Специфіка їх щоденної діяльності виключала постійне стеження за світовими процесами, досягненнями багатьох країн в розвитку комплексу економіка + освіта, порівнянням моделей реформ та їх абсолютної і відносної результативності. Тому реальні творці проектів задовольнялися найпростішим – чи перекладали з російської мови аналогічний документ, чи компілювали з наявної суми постанов і наказів узагальнюючий документ, який і пропонували як «проект закону»[50].

Сучасний варіант організації в Україні діяльності політичних, виконавських і науково-аналітичних структур та інституцій утруднює співпрацю між ними. Ця причина у поєднанні з тривіальним успіхом і

браком часу пояснюють той факт, що у нас, як правило, створюють один-єдиний проект закону чи іншого важливого документу, який і пропонується на обговорення всій освітній і науковій громадськості. Зрозуміло, що в цих умовах не може бути повноцінного обговорення, адже громадськості пропонують один проект, а не кілька. У найкращому разі дописувач – окрема особа чи цілий колектив – може сподіватися на те, що пропозиції будуть враховані хоч частково, адже радикального оновлення проекту і зміни його концепції й фундаментальних засад годі чекати.

Звичайно, бажано було подолати вказані вище недоліки розробки у нас проектів документів, які стосуються абсолютної більшості населення, розробивши засоби включення їх думок і побажань ще на стадії формування концептуального задуму і вибору вектора скерування. В цьому контексті важливе значення має визначення стратегічних цілей системи освіти.

Стратегічне надзавдання всієї системи освіти в умовах формування громадянського суспільства в Україні на етапі її трансформації – всіляко сприяти самореалізації особистості в суспільстві через підготовку мудрих людей, необхідних сім'ї (батькам, родичам), роботодавцям, конкретним оточуючим соціумам і, нарешті, самим собі, завдяки реалізації своїх ЕГО, тобто гармонійно і професійно розвинених, добре знаючих себе.

Підготовка такого цінного кінцевого продукту починається з моменту народження дитини (власне, ще раніше) і продовжується протягом життя завдяки участі дорослих в цьому процесі – батьків, вчителів, викладачів та інших, з поступовим підключенням до цього процесу самих учнів [55].

Освіта в Україні є одним із тих видів економічної діяльності, в яких, подібно з іншими, формуються елементи ринкової економіки, але разом з тим, зберігається суттєвий вплив державного та регіонального планування та регулювання ринку освітніх послуг, громадського контролю у системі управління освітою. Нова система управління освітою, як зазначається у

Національній доктрині розвитку освіти, розвивається сьогодні «як державно–громадська» і «має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг» [125].

В сучасних умовах регіональні органи управління практично не можуть суттєво вплинути на розвиток сфери підготовки висококваліфікованих кадрів у межах підпорядкованих їм територій не тільки тому, що не вирішено остаточно проблему розподілу функцій управління між центром і регіонами, але, головним чином, через високу залежність регіонального розвитку від центрального бюджету. Перетворення територіальних органів на справжніх суб'єктів регіонального соціально-економічного розвитку і управління процесами відтворення кадрового потенціалу потребує відповідного ресурсного забезпечення і розширення фінансової компетенції адміністративно-територіальних утворень.

Складність проблеми збалансованого розвитку сфер підготовки і використання кадрів, зумовлена її тісними зв'язками з іншими соціальними, демографічними, економічними, у тому числі фінансовими проблемами розвитку регіональних суспільних систем, дозволяє зробити висновок, що для її розв'язання необхідним є використання апарату системного аналізу.

На рис. 3.2. представлено дерево проблеми збалансованого розвитку сфер підготовки і використання кадрів, яке містить найважливішу інформацію про структуру і взаємозв'язки різних сторін поставленої проблеми [40].

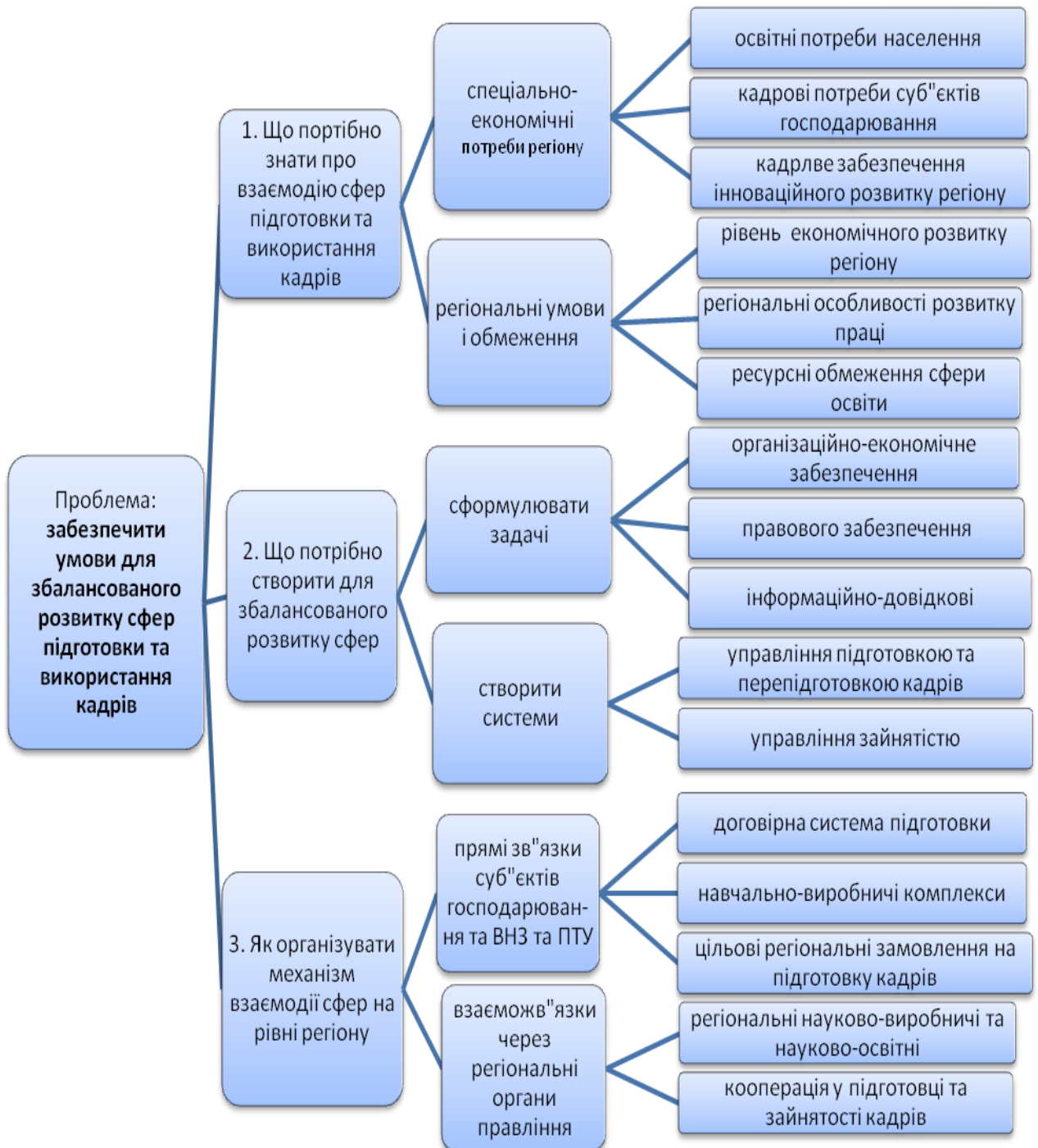

Рис. 3.2. Умови забезпечення збалансованого розвитку сфер підготовки та використання кадрів

Один із основних принципів системного дослідження полягає у тому, що в основі вирішення будь-якої проблеми лежить побудова системи. Отже, для вирішення сформульованої вище проблеми необхідно побудувати систему управління підготовкою кадрів на регіональному рівні. Регіональна система управління підготовкою кадрів (РСУПК) – це сукупність керуючих органів і об'єктів управління, взаємодіючих при допомозі організаційно-економічних, правових та інформаційних засобів при управління підготовкою кадрів на рівні регіону. Головна мета РСУПК – забезпечити умови для збалансованого розвитку сфер підготовки і використання кадрів у регіональних суспільних системах. Така система є, у свою чергу, підсистемою управління кадровим потенціалом регіональних суспільних систем і виділена в ній за ознакою істотного впливу на освітньо-професійну складову цього потенціалу.

У функціональній частині регіональної системи управління підготовкою кадрів найменше вивченими і практично такими, що не реалізуються на рівні регіональних суспільних систем є задачі підсистеми «Прогнозування і перспективне планування підготовки кадрів».

На практиці методологічна складова задач прогнозування обмежується методами кореляційно-регресійного аналізу і прогнозної екстраполяції, застосування яких передбачає відносну стабільність об'єкту прогнозу і відповідно обмежене в сучасних умовах.

Одним із способів вирішення означеної вище методологічної проблеми, на нашу думку, може стати періодичне проведення спеціально організованих статистичних обстежень подібно до тих, які проводяться Держкомстатом України у вивченні ділової активності підприємств. З їх допомогою можна було б визначити і певної мірою кількісно оцінити тенденції у зміні попиту на кадри у розрізі окремих видів діяльності, професійних груп, освітньо-професійних напрямків підготовки. Отримані за результатами подібних обстежень прогнозні оцінки поряд з

визначеними загальнодержавними та регіональними пріоритетами (стратегією) розвитку людських ресурсів та інтелектуального потенціалу, дозволять більш коректно і оптимально використовувати бюджетні кошти на підготовку фахівців найбільш дефіцитних з точки зору захисту національних та регіональних інтересів кадрів.

За умови системного підходу до вирішення проблеми збалансованого розвитку сфер підготовки та використання кадрів розроблені прогнози кадрових потреб бізнес-середовища та інших сфер життєдіяльності регіону мають бути основою насамперед для організації активної профорієнтаційної діяльності.

Для успішного функціонування вищих навчальних закладів в умовах, які склались в Україні, необхідними такі інструменти фінансової політики, що дозволили б:

- раціонально використати ресурсний потенціал вищого навчального закладу;
- оптимізувати фінансові затрати при одночасному підвищенні освітнього процесу тощо.

Серед проблем, від успішності рішення яких залежить успішність модернізації освіти в нашій державі і конкретні зміни, на думку О. Гринькевича, слід виділити такі:

1. Швидкі зміни вимог на ринку праці у відповідності до підвищення ефективності ринкових механізмів. Це вимагає необхідності наближення освіти до потреб ринку праці. Як система середньої, так і система вищої освіти в Україні сьогодні повинні наблизитись до потреб ринкової економіки як в загальних якостях робітничої сили так і в профільних якостях у відповідності до змін змістів трудової діяльності та розширенню попиту на нові ринкові професії. При цьому слід враховувати, що не тільки адекватну підготовку фахівця до ринку праці, а і потребу в функціональній системі перепідготовки у відповідності до темпів скорочення певних категорій працівників і збільшення інших. Це дозволяє

зменшити напругу на систему соціальних програм і активізувати потенціал людського фактору в формуванні бюджету. Моделлю рішення даної проблеми могло б бути створення на базі вищих навчальних закладів регіональних бірж праці, які б сприяли діалогу університетів та роботодавців, проводили б соціологічні дослідження, надавали рекомендації освітянським закладам про модернізацію системи навчальної, наукової та позанавчальної роботи з метою адаптації молоді до успіху на ринку праці. При цьому саме ці біржі могли б сприяти закріпленню навичок створення порт - фоліо і розробки власних і корпоративних стратегій ініціювання співпраці з потенційним роботодавцем. При біржі праці можливо б було створити науковий студентський центр, під рішення проблем технологічних модернізацій, який би міг працювати на кластерній основі.

2. Адекватність розвитку навчального закладу стандартам сучасного інформаційного суспільства та системі міжнародного партнерства. Це Болонський та Лісабонський процеси свідчать про те, що освіта сьогодні виходить на високий рівень міжнародної інтеграції, це є базовим елементом її відповідності темпам розбудови сучасного інноваційного суспільства. Але це передбачає й зовсім іншу систему організації інформаційного та технологічного забезпечення навчального процесу і наукової роботи в навчальному закладі. Це проблемна спрямованість мислення і корпоративність та проектні технології, система сучасних презентацій власних досягнень і свого потенціалу для співпраці, інтерактивна взаємодія та демократизація навчального процесу, формування партнерської моделі освіти. Сьогодні в освіті головним є не кількість інформації, що її засвоює школяр або студент, а їх спроможність до критичного мислення і вміння перетворювати потрібні знання на технології їх рішень.

3. Збільшення конкурентоспроможності суспільства, особливо на рівні ринку праці і відсутність традицій конкурентного середовища на рівні

навчального закладу. Саме тому, успішність в університеті може бути зведена нанівець фразою «відсутність досвіду роботи» [40]. На нашу думку, окремими напрямками програм розвитку університетів та інших навчальних закладів могли б бути програми оптимізації стратегій життєвого успіху, бо їх відсутність стримує темпи глобальної соціалізації особистості на ринку життя.

Закон України «Про освіту» і Національна доктрина розвитку освіти в Україні визначають стратегію та основні напрямки розвитку національної системи освіти та формулюють основні принципи її реформування. Одним з основних принципів реформування та застосування інноваційного менеджменту в навчальному процесі в усіх освітніх системах. Досягти реалізації цього принципу можна лише за умов розвитку освіти в регіонах в контексті умов Болонського процесу. І, що найголовніше, всі освітні перетворення як в Україні та і в інших пострадянських державах не можна уявити без поєднання багаторічного досвіду історичного розвитку Європи та інноваційних підходів до навчально - пізнавальної діяльності, без використання сучасних методів та засобів навчання та можливостей і шляхів їх розвитку.

У процесі модернізації освітньої системи має бути забезпечено, по-перше, відкритість освіти як державно-суспільної системи і, по-друге, перехід від патерналістської моделі до моделі взаємної відповідальності у сфері освіти, до посилення ролі всіх суб'єктів освітньої політики і їхньої взаємодії [177].

Необхідно розширити участь суспільства у виробленні, прийнятті й реалізації правових і управлінських рішень в освіті. Цей процес має забезпечуватися як відповідною нормативно - правовою базою, так і реальними механізмами діючої суспільної участі в розвитку освіти. Доцільно у встановленому порядку закріпити новий правовий статус піклувальної ради освітньої установи [142], що забезпечить участь ради у формуванні переліку платних освітніх послуг, що надаються закладом

освіти понад відповідні нормативи освітніх програм і державних освітніх стандартів, визначенні напрямків профорієнтаційної діяльності, вирішенні кадрових питань, організації суспільного контролю за витратою позабюджетних коштів закладу та інші.

У сучасних умовах управління освітою – це насамперед управління процесом її розвитку. Пропонуємо створити відсутню дотепер єдину систему освітньої статистики й показників якості освіти з урахуванням світової практики, а також систему моніторингу освіти.

Найближча мета в цьому аспекті – формування оптимальної моделі управління, у якій будуть чітко розподілені і погоджені компетенція і повноваження, функції й відповідальність усіх суб'єктів освітньої політики, насамперед – освітніх установ і органів місцевого самоврядування, регіональних і центральних управлінських структур. Має бути забезпечена гласність і прозорість обговорення й прийняття управлінських рішень.

Серед основних необхідно вичленувати й здійснити наступні заходи, спрямовані на розвиток освіти як відкритої і єдиної державно-суспільної системи [125]:

- уведення державних мінімальних вимог нормативної забезпеченості освітніх закладів (методичної, кадрової, інформаційної, матеріально-технічної), за виконання яких несуть відповідальність засновники і недотримання яких може служити підставою для припинення діяльності відповідних установ;

- створення нормативно-правової бази для забезпечення широкого розвитку різноманітних договірних відносин у сфері освіти (між громадянами й освітньою установою; між освітньою установою і її засновниками; між співзасновниками освітньої установи; між освітніми установами й роботодавцями);

- відпрацювання правових і економічних механізмів співзасновництва й співфінансування освітніх закладів органами

державної влади місцевого рівня й органами місцевого самоврядування;

- розширення публічності у діяльності освітніх закладів і органів управління освітою, у тому числі й у частині використання бюджетних і позабюджетних коштів;

- підтримка інноваційної діяльності освітніх установ шляхом фінансування і співфінансування найбільш значимих освітніх проектів;

- розвиток недержавних освітніх організацій (установ) при одночасному посиленні контролю за якістю реалізації ними освітніх програм;

- упорядкування форм оплати додаткових освітніх послуг понад державний освітній стандарт у загальній і професійній освіті і посилення контролю за використанням отриманих коштів з боку піклувальних комітетів і батьківських рад;

- підвищення відповідальності освітньої установи за невиконання своїх функцій, визначених статутом, нормативних умов освітнього процесу, державного освітнього стандарту.

Це можна забезпечити за рахунок двох факторів. По-перше, зміна структури розподілу податків на доходи громадян і підприємств у напрямку цільових освітніх відрахувань (і прямозалежних від таких надходжень можливостей місцевих бюджетів) дозволить істотно збільшити платоспроможний попит на освіту і розширити підтримку освітніх організацій як у формі бюджетного фінансування, так і у вигляді спонсорської допомоги. По-друге, формування прозорих механізмів управління освітою і освітніми установами зробить більш ефективними різні форми суспільної підтримки й контролю.

Для сучасної України є важливим врахування світового досвіду тих змін, що мають місце в освіті наприкінці ХХ-початку ХХІ століть. Вивчення особливостей реформування освіти в різних країнах необхідно не для того, щоб сліпо їх копіювати. Важливо не повторювати їх помилок і дуже виважено, без крайнощів здійснювати перетворення в такій сфері,

як освіта. Забезпечення високої якості освіти на основі уніфікованості і стандартизації освітніх послуг має водночас підтримувати тенденцію збереження національної і неповторності системи освіти, позитивного досвіду, накопиченого століттями [63].

Саме тому реформи, які об'єктивно необхідні і сьогодні вже відбуваються в освіті, мають бути підкорені головній меті – збереженню і примноженню духовного багатства країни. Доступність освіти та масштаби охоплення населення навчанням різного рівня мають оптимально поєднуватися з високою якістю підготовки, загальних та спеціальних знань, що дадуть можливість їх здобувачам отримати роботу за фахом і належну оплату праці. Система освіти, спрямована на всебічний розвиток людських ресурсів, відкриє сучасним поколінням набагато більше можливостей для участі в реальних досягненнях економіки і суспільства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Освіта у процесі становлення соціальної, правової держави виступає фактором успішних трансформацій, створення громадянського суспільства та є системою закріплення стандартів розвитку рівня попереднього століття. Бо саме освіта і наука допомагають політиці сформувані принципи консолідації населення навколо національної ідеї, відповідність напряму розвитку держави тенденціям світового розподілу праці, моделям залучення населення до визначення пріоритетів власного розвитку, і визначення свого місця в процесах глобалізації і регіоналізації, і культурні традиції. І, звичайно, найголовніше – вона допомагає зрозуміти сутність життєвого успіху та стратегії його реалізації.

Становлення нової ефективної системи соціально-політичного регулювання влади в Україні і механізмів регулятивного впливу суспільства на владу зумовлює необхідність підвищення ролі

громадянського суспільства як інституту недержавної влади, перш за все, у формі оптимізації влади місцевого самоврядування, самоврядних місцевих громад та недержавних механізмів регулятивного впливу на державні інститути влади.

Українська держава має сьогодні серед найважливіших функцій соціальних інститутів активізувати функції регулювання діяльності членів суспільства в рамках соціальних відносин, створити можливості для задоволення потреб членів суспільства, забезпечити соціальну інтеграцію, стійкість громадського життя та інноваційне соціальне становлення особистості. Всі вони реалізуються в процесі інституціоналізації як одного з важливих механізмів політичного розвитку суспільства, як пріоритету, що сприяє гуманізації, демократизації і стабільності. У цьому контексті всі політичні партії як інститути демократії мають перетворити соціальний конфлікт із фази відносної стихійності на фазу колективної солідарності, дисципліни і консолідації заради суверенності і національної безпеки країни.

Україні, щоб увійти до Європейського Союзу, необхідно стати по-справжньому демократичною, правовою державою, що створила оновлену моральну владу, здатну об'єднати суспільство. З одного боку, демократичні свободи і незалежність особистості оптимізують механізми соціальної самоорганізації, бо ринковий обмін і посилюваний суспільний поділ праці з усією очевидністю розширюють можливості вибору і дозволяють людям жити за моральними, чесними і патріотичними пріоритетами, ідеалами і цінностями. З іншого боку, демократичний порядок активізує участь громадян у політичному житті і вихованні громадянських чеснот як основи нової, демократичної, заможної України - рівноправного і миролюбного члена європейської і світової спільноти.

Аналіз історії розвитку освіти та сучасних спроб її реформування в Україні показує, що ефективна модель освіти може з'явитися лише в результаті співвіднесення – під час її створення та реалізації – різних цілей,

завдань, підходів. Між освітою, демократією та економікою існує не проста взаємозалежність, проте точне спрямування освітньої політики на досягнення вищих рівнів людського розвитку та економічної свободи є засобом формування інноваційної освіти, адекватної сучасним суспільним вимогам. Водночас освітня політика виступає найважливішим чинником розбудови соціальної, правової держави.

ВИСНОВКИ

Трансформуючись в соціально-політичній сфері в напрямку демократії, в економіці - в напрямку ринкових відносин, українське суспільство потребує оновлення і такої важливої галузі, як освіта. В нових соціально-економічних та політичних умовах його підсистема – освіта – набуває високого статусу, оскільки саме вона сприяє становленню України як держави демократичної, з розвиненою економікою та високим рівнем культури.

В сучасному світі освіта є провідним культурно-цивілізаційним фактором забезпечення розвитку суспільства і людини, однією з детермінант державотворчих процесів. Отож, щоб досягти успіху в процесі побудови Української держави, необхідно, по-перше, усвідомити значення освітнього чинника на всіх етапах розбудови державності; по-друге, переосмислити накопичений історичний досвід власної країни та зарубіжних країн; по-третє, існує гостра потреба забезпечити рівновагу між нововведеннями і традиціями в освітянській сфері, підняти суспільний статус освічених людей; по-четверте, необхідно вирішити, що слід зробити, аби примножити внесок педагогів і вчених у якісні й кількісні зміни в освіті, зберегти інтелектуальний потенціал навчальних закладів, враховуючи глобалізацію освітнього процесу.

За Конституцією України визначення засад державної освітньої політики в Україні, затвердження загальнодержавних програм розвитку освіти належить до компетенції Верховної Ради (ч. 5, 6 ст. 85), а забезпечення проведення політики у сфері освіти покладено на Кабінет Міністрів України (ч. 3 ст. 116). У низці офіційних документів задекларовано узгодженість цілей та завдань державної освітньої політики України та демократичних країн світу, зокрема європейських. Проблемою однак є вироблення ефективних рішень у галузі освітньої політики, які відповідали б задекларованим цілям і умовам країни, та їх повноцінне впровадження в життя.

Сформульовані в рамках аналізу політики вимоги до розроблення концептуальних документів, які забезпечували б якісну державну політику в будь-якій сфері, на жаль, не враховуються під час підготовки нормативних актів у галузі реформування освіти. До таких вимог належать: аналіз стану та причин невиконання попередніх рішень; визначення проблем і цілей змін; аналіз можливих альтернатив розвитку, наслідків ухвалення рішень з урахуванням інтересів та реакції всіх суспільних груп, потрібних ресурсів, труднощів та механізмів упровадження.

У 2002 р. Указом Президента України затверджено «Національну доктрину розвитку освіти» – документ, що визначає стратегію і напрями розвитку освітньої політики в Україні в першій чверті XXI століття. Цей документ замінив Державну національну програму «Освіта. XXI століття», яку виконано тільки частково, насамперед через її декларативний характер.

Можна виділити три негативні моменти, на які необхідно звернути увагу під час визначення пріоритетних напрямів розвитку освіти в Україні:

1. Зниження конкурентоспроможності української освіти на ринку освітніх послуг.
2. Бізнесові кола, громадські організації та політичні партії не беруть участі в освітній політиці.
3. Державна монополія в освіті.

Таким чином, реалізація державної політики у галузі освіти повинна базуватися на тих принципах, що відповідали б досягненню мети освіти:

- збереження і розвитку системи освіти та підвищення її якості;
- підвищення рівня освіченості громадян України, розширення їх можливостей для отримання освіти;
- створення та забезпечення рівних умов доступності до освіти;
- надання цільових, пільгових державних кредитів особам для здобуття вищої освіти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- забезпечення збалансованої структури та обсягів підготовки фахівців з

вищою освітою, що здійснюється у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності, за кошти відповідних бюджетів, фізичних і юридичних осіб, з урахуванням потреб особи, а також інтересів держави та територіальних громад;

- надання особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, пільг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством; належної підтримки підготовки фахівців з числа інвалідів на основі спеціальних освітніх технологій.

Планування своїх дій керівниками освітньої системи і колективами інших навчальних закладів має спиратися на сучасні філософські, соціальні, політичні і педагогічні уявлення та підходи, на національний і зарубіжний досвід підтримки й модернізації освіти. Останні політичні події і кілька важливих президентських та урядових рішень засвідчили, що, схоже, освітньо-науковий комплекс, хоч і зі значним запізненням, буде в Україні не просто проголошений «центром всенародної підтримки», а й справді отримає ресурси для перетворення з виховного та інформативного знаряддя в засіб створення надвисоких технологій і повної трансформації виробничих секторів економіки України, стане розвиватися на нових засадах.

Розуміння сучасної парадигми демократичного управління освітою в Україні неможливе без урахування як новітніх, зокрема економічних, політичних, правових і, безумовно, управлінських знань, які врахували б світові, загальнолюдські цінності, так і знань, які відбивали б національну специфіку України, менталітет українського народу. Значний допоміжний потенціал у цьому аспекті має вивчення національного і зарубіжного досвіду реформування освіти, залучення до цих процесів не лише державних органів та установ, а й широкої громадськості.

Необхідним є системний підхід, що включатиме формування належних організаційно-правових, інституційних умов для активного та реального впливу громадськості на прийняття рішень, системних уявлень

у громадських організацій про процес, а також спроможність як влади, так і організацій громадянського суспільства взаємодіяти в процесі підготовки рішень. Важливим складником процесу прийняття владних рішень є консультації із заінтересованими сторонами, під якими слід розуміти громадян, їх об'єднання, інші установи та організації, стан яких може змінитися внаслідок ухвалення певного урядового рішення. Досвід країн сталої демократії свідчить, що ефективність державної політики в значній мірі залежить від того, як у процесі її творення враховано позиції зацікавлених сторін, а дії органів державної влади розуміє та підтримує громадськість.

Головним здобутком виконаного дослідження стало досягнення поставленої мети з вирішення актуальної наукової проблеми сучасності. Досягнуто це було за посередництвом послідовної реалізації низки дослідницьких завдань, що визначило структуру роботи, логіку дослідження від абстрактного до конкретного і лаконічне викладення його результатів.

1. Проблеми освіти починаються за межами системи освіти, її реформування можливе лише у контексті комплексного аналізу соціокультурних, економічних, політичних процесів у державі і суспільстві.
2. Аналіз наукової літератури з теми нашого дослідження виявив, що наявна велика кількість джерел з проблеми не забезпечує її комплексного бачення, сучасні вітчизняні та зарубіжні автори переважно розглядають тільки окремі складові освіти як детермінанти державотворчих процесів. Негативною рисою багатьох наукових публікацій останнього часу є надмірне захоплення авторами подачею інтелектуально не доопрацьованої інформації, а іноді і репродукуванням одних і тих же фактів.
3. Освіта й наука виступають серцевиною політичної трансформації, у значній мірі визначають її сутнісні характеристики та забезпечують поступальний розвиток суспільства.

4. Ефективність управління інноваціями в освіті залежить від рівня психологічної готовності учасників освітнього процесу до управлінської діяльності. Психологічна готовність суб'єкта навчально-виховної діяльності до управління інноваційними змінами в освіті – це комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених психологічних якостей, система його настановлень, які забезпечують успішну взаємодію всіх суб'єктів управлінської діяльності та ефективність управління в цілому. Структуру психологічної готовності учасників освітньої діяльності до управління інноваційними змінами можливо охарактеризувати такими пов'язаними між собою та взаємозумовленими компонентами: наявністю мотивів (адекватних цілям та завданням управлінської діяльності щодо нововведень), знань, умінь та навичок (необхідних для практичного вирішення управлінських завдань), сукупністю значущих для управління особистісних якостей.

5. Необхідна визначеність щодо параметрів децентралізації освіти, встановлення своєрідних меж ефективності, у яких керівні та управлінські ланки різного рівня здатні ефективно та легітимно здійснювати свої функції, відмова від домінування держави в освітній політиці, зростання активності інших її учасників.

6. Змістом державно-громадського управління освітою є діяльність його суб'єктів за двома напрямками:

- перший – забезпечення функціонування освітньої сфери: участь у підготовці, прийнятті та реалізації нормативно-правової бази; взаємодія державних органів і громадських об'єднань та організацій, які сприяють гармонізації, гуманізації та громадсько-правовому закріпленню різноманітних організаційних та організаційно-правових форм взаємовідношень учасників навчального процесу; залучення в освіту сил і засобів юридичних та фізичних осіб;

- другий – передбачає розвиток системи освіти; розроблення та реалізацію відповідних програм, які спрямовані на її модернізацію; вдосконалення

змісту, форм і методів освітньої діяльності; підготовку, прийняття і введення в дію нормативних документів щодо стимулювання діяльності закладів освіти та органів управління ними.

7. Пріоритетними напрямками діяльності у сфері освіти і науки в вищих навчальних закладах, державного управління ними, на найближчий період повинні стати:

- європейський рівень якості і доступності освіти;
- духовна зорієнтованість освіти;
- демократизація освіти;
- соціальне благополуччя науковців, педагогів і студентів;
- розвиток суспільства на основі нових знань.

8. Реформування освіти повинно базуватися на таких трьох основних компонентах:

Перше: комплексний ґрунтовний аналіз всього соціокультурного контексту освіти в розрізі українських державотворчих цілей. Основною ідеологічною платформою освітньої модернізації повинна бути україноцентрична парадигма.

Друге: перехід від розмов до практики конкретних дій. В цьому контексті

важливо приділити увагу розвитку третього сектору, зокрема:

- стимулювати активну участь громадськості в розробці та реалізації освітніх проектів та програм;
- забезпечити контроль громадськості за реалізацією державної освітньої політики на всіх рівнях;
- інтенсифікувати запровадження прогресивного педагогічного досвіду через наявні демократичні інституції.

Третє. Потрібно працювати на перспективу, з випередженням. Це стосується і інформатизації освіти, і нових підходів до організації навчально-виховного процесу, і взаємовідносин між студентами та викладачами.

9. Важливим завданням, яке стоїть перед українською школою, є її широке інтегрування в міжнародну систему освіти. Для ефективного управління реформуванням системи освіти України потрібно не сліпо копіювати інші освітні системи, а ретельно переглянути переваги і недоліки попередньої системи освіти, знайти перехідні конструктивні форми до ефективних і прогресивних систем і технологій освіти.

10. Основними складниками вирішення проблеми реформування освітньої сфери є: приведення системи освіти у відповідність до європейських норм і стандартів; прискорення входження України до Болонського процесу, а в перспективі – виходу за його межі, входження у світовий освітній простір; впровадження безперервності освіти, створення можливостей для реалізації права громадянина здійснення освіти впродовж життя; інтенсивне впровадження в систему освіти сучасних інформаційних технологій та мовних стратегій; створення ринку освітніх послуг та забезпечення рівного доступу до нього; фундаменталізації освіти на основі поглиблення її зв'язків з наукою та соціальною практикою; підвищення якості освітніх послуг, забезпечення конкурентоздатності освіти у європейському освітньому просторі; інтеграція системи освіта-наука-практика тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексєєнко І.В.* Місце і роль особистості в політичній системі сучасного суспільства: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І.В. Алексєєнко; Інститут держави і права імені В. Корецького.— К., 1999. — 20 с.
2. *Алферов Ж.И.* Наука и общество / Ж.И. Алферов. — СПб.: Наука, 2005. — 383 с.
3. *Андрейчук С.* Використання інноваційних управлінських технологій у суспільстві загалом і в освіті зокрема / С. Андрейчук / Ефективність державного управління. — Львів: Вид-во Львів. регіон. ін-ту держ. Управління, 2006. — Вип. 10. — С.11-17.
4. *Андрущенко В.П.* Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко — К.: Знання України, 2004. — 804 с.
5. *Андрущенко В.П.* Організоване суспільство: потреба для України // Нова парадигма: журнал наукових праць / В.П. Андрущенко . — К., 2005. — Вип. 50. — С.3-21.
6. *Андрущенко Т.В.* Соціокультурний вимір освіти / Т.В. Андрущенко // Вища освіта України. — 2004. — № 4, додаток. — С. 47-48.
7. *Афонін Е.А.* Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов; Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям, від. інф. - бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. - К.: ПАРАПАН, 2002. - 352 с.
8. *Бех В.П.* Социальный организм: философско-методологический анализ / В.П. Бех. — Запорожье: Тандем - У, 1998. — 186 с.
9. *Беланова Р.А.* Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна-США) / Р.А. Беланова. — К.: Центр практичної філософії, 2001. — 216 с.
10. *Бідзюра І.П.* Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. Монографія / І.П. Бідзюра; Інститут вищої освіти АПН України. — К.:

- Навчальна книга, 2004. — 244 с.
11. *Бойко Є.М.* Сучасний стан і напрямки реформування системи вищої освіти / Є.М. Бойко // *Фінанси України*. — 1999. — № 9. — С.46-51.
  12. *Бойко-Бойчук Л.* Синергетика як методологічний підхід у дослідженнях соціальних наук / Л. Бойко-Бойчук // *Людина і політика*. — 2003. — № 5. — С. 56-63.
  13. *Бойчук М.А.* Аналіз суперечностей у розвитку владних відносин на початку ХХІ століття / М.А. Бойчук // *Нова парадигма: журнал наукових праць*. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. — Вип. 40. — С. 170-178.
  14. *Бурлаков О.О.* Ефективність реформування освіти в умовах трансформаційної економіки: автореферат дис. ... канд. економ. наук: 08.02.03 / О.О. Бурлаков; Ужгородський національний університет. — Ужгород, 2005. — 22 с.
  15. *Вайс Керол Г.* Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Вайс Г. Керол; пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; [наук. ред. пер. О. Кілієвич]. — К.: Основи, 2000. — 671 с.
  16. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации / В.В. Василькова. — СПб.: Лань, 1999. — 480 с.
  17. *Василюк А.* Головні особливості освітніх реформ у Польщі та Україні (порівняльний аналіз) / А.Василюк // *Освіта і управління*. — 1998. — № 4. — С. 40-46.
  18. *Величко В.* Орієнтація на споживача – реалізація принципу підвищення якості освітянських послуг / В. Величко, В. Вікторов // *Вісник Укр. акад. держ. упр.* — 2003. — № 1. — С. 108-118.
  19. *Вікторов В.Г.* Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз): монографія / В.Г. Вікторов. — Дніпропетровськ: Пороги, 2005. — 286 с.
  20. *Вишневецька Н.* Система освіти в Норвегії після Реформи-94 /

- Н.Вишнеvsька // Освіта і управління. — 2000. — № 3-4. — С. 133-144.
21. *Волинський А.К.* Актуальні проблеми визначення специфіки політичного процесу в період суспільно-політичних трансформацій / А.К. Волинський // Держава і право: зб. наук. праць. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — Вип. 18. — С. 459-466.
  22. *Волинський А.К.* Теоретико-методологічні основи аналізу політичного процесу у сучасній політичній науці: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук / А. К. Волинський. — Одеса, 2006. — 18 с.
  23. *Воронов І.О.* Правова держава як предмет політологічного аналізу / І.О. Воронов. — К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. — 375 с.
  24. *Воронов І. О.* Правова держава і громадянське суспільство: співвідношення і взаємозв'язок / І.О. Воронов // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. — Харків: Магістр. — 2002. — № 3. — С.34-41.
  25. *Воронов І.О.* Правова держава як предмет політології: історія, теорія, методологія дослідження: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І.О. Воронов // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 2003. — 31 с.
  26. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник / Г.І. Волинка [та ін.]. — К.: Вища шк., 1999. — 345 с.
  27. *Гальперіна В.О.* Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз: автореферат дис. ... канд. філос. наук / В.О. Гальперіна. — К., 2003. — 19 с.
  28. *Ганьба Б.П.* Системний підхід та його застосування в дослідженні державно - правових явищ / Б.П. Ганьба // Право України. — 2000. — № 3. — С. 41-44.
  29. *Герасіна Л.М.* Оновлення сучасної вищої школи в контексті глобальних проблем освіти: автореферат дис. ... доктора соціол. наук:

- 22.00.06 / Л.М. Герасіна; Харк. держ. університет. —Харків, 1994. — 33 с.
30. *Гершунский Б.С.* Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учеб. пособ. / Б. С. Гершунский. — М.: Флинта: Наука, 2003. — 768 с.
31. *Гидденс Э.* Социология: пер. с англ. / Э. Гидденс. — изд. 2-е перераб. и доп. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 632 с.
32. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
33. *Горбатенко В.П.* Парадигма модернізації / В.П. Горбатенко // Нова політика. — 1998. — № 4. — С.41-51.
34. *Горбатенко В.П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія / В.П. Горбатенко. — К.: Академія, 1999. — 240 с.
35. *Горбатенко В.П.* Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: автореферат доктора політич. наук: 23.00.02 / В.П. Горбатенко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 1999. — 38 с.
36. *Горбатенко І.А.* Політологія як соціокультурний феномен // Нова парадигма: журнал наукових праць / І.А. Горбатенко. — К., 2005. — Вип. 47. — С.38-46.
37. *Горбатенко І.А.* Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / І.А. Горбатенко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 21 с.
38. *Гофрон Анджей.* Культурно - епістемологічні положення освітніх концепцій у вибраних країнах Європи: монографія / Анджей Гофрон. — К.: Вища шк., 2003. — 152 с.
39. *Гофрон Б.* Процеси суспільних селекцій в шкільництві як предмет філософії освіти: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.10 / Б. Гофрон;

- АПН України; Інститут вищої освіти. — К., 2005. — 32 с.
40. *Гринькевич О.С.* Менеджмент на ринку освітніх послуг України у контексті актуальних проблем регіонального розвитку / О.С. Гринькевич // Вища освіта України. — 2006. — додаток 3, т. 3. — С. 336-344.
  41. *Данилова Г.С.* Професіоналізм педагога на порозі третього тисячоліття / Г.С. Данилова // Освітнянські відомості. — 2002. — № 4.
  42. *Дашутін Г.* Український експеримент на терезах гуманізму / Г. Дашутін, М. Михальченко. — К.: Парламентське видавництво, 2001. — 335 с.
  43. *Дашутін Г.* Політичний ідеал: світовий досвід і сучасна Україна / Г. Дашутін. — К.: Академ-Пресс, 2006. — 303 с.
  44. Действующее международное право: в 3 т. / Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — Т. 2. — М., 1997. — 836 с.
  45. *Демошенко С.* Соціальний інститут освіти як об'єкт політичних відносин / С. Демошенко // Філософія освіти. — 2006. — № 2. — С. 164-176.
  46. Державна національна програма «Освіта». — К.: Райдуга, 1994. — 61 с. — (Україна ХХІ століття)
  47. *Дзвінчук Д.* Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. Дзвінчук. — К.: Нічлава, 2003. — 240 с.
  48. *Дзвінчук Д.* Засади управління і вибір цілей діяльності освітньої системи в контексті європейського вимір / Д. Дзвінчук // Вища освіта України. — 2006. — № 2. — С.20-26.
  49. *Дзвінчук Д.* Розвиток суспільства та освіти: історико-філософський аналіз: монографія / Д. Дзвінчук. — Івано - Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — 156 с.
  50. *Дзвінчук Д.* Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління: монографія / Д. Дзвінчук. — К.: Нічлава, 2006. — 378 с.

51. *Дзвінчук Д.І.* Сучасні тенденції розвитку та управління освітою: автореферат дис. ... доктора філос. наук: 09.00.10 / Д.І. Дзвінчук; АПН України; Інститут вищої освіти. — К., 2007. — 37 с.
52. *Дзоз В.* Освітня справа як складник гуманітарної політики держави / В. Дзоз // Вища освіта України. — 2004. — № 4. — С. 36-40.
53. *Дзоз В.* Політичні передумови активізації гуманітарної сфери України / В. Дзоз // Вища освіта України. — 2005. — № 2. — С. 36-41.
54. *Дзоз В.* Гуманітарна політика держави як відповідь на проблеми суспільного розвитку / В. Дзоз // Вища освіта України. — 2005. — № 3. — С.65-69.
55. *Дмитренко Г.А.* Управління якістю освіти: стратегія підвищення в контексті формування громадянського суспільства / Г.А. Дмитренко, С.В. Мудра // Вища освіта України. — 2006. — додаток 3, т. 3. — С. 66-72.
56. *Добронравова І.С.* Синергетика: становлення нелінійного мислення / І.С. Добронравова. — К.: Лыбидь, 1990. — 147 с.
57. *Дорогунцов С.* Освітня сфера в інформаційному суспільстві / С. Дорогунцов, В. Куценко // Вісник НАН. — 2002. — № 11. — С. 3-10.
58. *Д'юї Джон.* Досвід і освіта: пер. з англ. / Джон Д'юї. — Львів: Кальварія, 2003. — 84 с.
59. *Еппл Майкл В.* Культурна політика і освіта / Майкл В. Еппл; пер. з англ. В. Василюка. — К.: ВЕСЕЛКА, 2002. — 158 с.
60. Європейська хартія місцевого самоврядування Електронний ресурс / спосіб доступу: URL: <http://www.rada.gov.ua>.
61. *Євтодюк А.В.* Болонський атрактор сучасної освіти / А.В. Євтодюк // Вища освіта України. — 2005. — № 3, додаток. — С. 47-51.
62. *Жабенко О.В.* Особливості й тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946-2001 рр.): автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / О.В. Жабенко; Національна академія держ. управління при Президентові України. — К., 2003. —

20 с.

63. *Жук М.В.*. Модернізація освіти: потреба інноваційного менеджменту та нових стратегій життєвого успіху / М.В. Жук, І.А. Медведєв // Вища освіта України. — 2006. — Додаток 3, т. 3. — С. 357-365.
64. *Журавський В.С.* Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти / В.С. Журавський // Правова держава: щорічник наук. праць. — К., 2003. — Вип. 14. — С. 20.
65. *Журавський В.С.* Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С. Журавський. — К.: Ін Юре, 2003. — 416 с.
66. Загальна декларація прав людини 1948 р.: права людини: міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-ге вид. — К., 1992. — 199 с.
67. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» / Верховна Рада України // Голос України. — 1996. — № 77. — 25 квітня.
68. Закон України «Про професійно-технічну освіту» / Верховна Рада України // Урядовий кур'єр: інформ. додаток «Орієнтир». — 1998. — № 48-49. — 12 березня.
69. Закон України «Про загальну середню освіту» / Верховна Рада України // Урядовий кур'єр: інформ. додаток «Орієнтир». — 1999. — № 125-126. — 8 липня.
70. Закон України «Про позашкільну освіту» / Верховна Рада України // Голос України. — 2000. — № 137. — 1 серпня.
71. Закон України «Про дошкільну освіту» / Верховна Рада України // Відом. Верховної Ради. — 2001. — № 49. — Ст. 259.
72. Закон України «Про громадянське суспільство в Україні» (проект) / Верховна Рада України // Голос України. — 2002. — 10 листопада.
73. Закон України «Про вищу освіту» / Верховна Рада України // Відом. Верховної Ради. — 2002. — № 20. — Ст.134.
74. Заяць Н. Право людини на освіту: кризь призму міжнародного права /

- Н. Заєць // Право України. — 2006. — № 1. — С. 72-74.
75. *Згуровський М.* Реальний шлях збереження освіти – реформування / М. Згу-ровський // Освіта і управління. — 1997. — № 1. — С. 6-12.
76. *Здіорук С., Токман В.* Правові засади розбудови громадянського суспільства / С. Здіорук, В. Токмак // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А. С. Гальчинського. — К.: НІСД, 2003. — С. 272-286.
77. *Золотухін Г.* Освіта – не товар, студенти – не покупці / Г. Золотухін // Соціальна психологія. — 2005. — № 1. — С. 14-36.
78. *Іванов М.С.* Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства: монографія / М.С. Іванов. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. — 280 с.
79. *Іванов М.С.* Проблеми становлення сучасної політичної дидактики / М.С. Іванов // Політичний менеджмент. — 2004. — № 4. — С. 88-94.
80. *Іванов М.С.* Політична освіта як засіб формуванні політичної культури та чинник політичного процесу: автореферат дис. ... доктора політ. наук: 23.00.02 / М.С. Іванов; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 2005. — 24 с.
81. *Іщенко О.* Політичні пріоритети трансформування держави / О.Іщенко // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2. — С. 78-88.
82. *Калашнікова С.А.* Управління державним сектором вищої освіти США: автореферат дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02 / С.А. Калашнікова; Укр. акад. держ. управл. при Президентові України. — К., 1999. — 19 с.
83. *Каленюк І.С.* Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І.С. Каленюк. — К.: Кадри, 2001. — 326 с.
84. *Кальцева С.І.* Традиції в процесі державотворення (історико-теоретичний аспект) / С.І. Кальцева // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Вип. 16. — Одеса: Юридична література, 2003. — С. 587-594.

85. *Калюжна Т.* Основні напрями розвитку вищої освіти України у XXI столітті / Т. Калюжна // Вища освіта України. — 2006. — додаток 3, т. 4. — С. 106-114.
86. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства: в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. — Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 520 с.
87. *Кісіль М.В.* До питання філософії стандартів у галузі вищої освіти / М. В. Кісіль // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. — Вип. 12. — С. 207-214.
88. *Кириченко С.* Шляхи формування правової держави і громадянського суспільства / С. Кириченко. — К., 1999. — 178 с.
89. *Кириченко С.* Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: автореф. дис... канд. юрид.наук: 12.00.01 / С. Кириченко; КНУ. — К., 2001. — 19 с.
90. *Клепко С.Ф.* Освітня політика в Україні: від латентності до прозорості [Електронний ресурс] / С.Ф. Клепко // http://nusphere_for_C/apache/HTDOCS/bdp/publications/collections/conference2006/section_19/Klepko.doc.
91. *Клепко С.Ф.* Філософія освіти в європейському контексті / С.Ф. Клепко. — Полтава: ПОІППО, 2006. — 328 с.
92. *Клімова Г.П.* Освіта як феномен цивілізації: автореф. дис...д-ра філос. наук: 09.00.03 / Г.П. Клімова; Університет внутрішніх справ. — Х., 1997. — 39 с.
93. *Коэн Джин.* Гражданское общество и политическая теория: пер. с англ. / Джин Корн, Ендрю Арато; общ. ред. И. И. Мюрберг. — М.: Весь мир», 2003. — 784 с.
94. *Колісніченко Н.М.* Взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні вищою освітою: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Н.М. Колісніченко; Укр. акад.

- держ. управл. при Президентові України. — К., 2003. — 20 с.
95. *Коломінський Н.Л.* Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): монографія / Н.Л. Коломінський. — К.: МАУП, 2000. — 286 с.
96. *Конох М.С.* Формування нової філософії освіти в Україні. Соціально-філософський аналіз: монографія / М.С. Конох. — К.: Вища шк., 2001. — 223 с.
97. Конституція України[Електронний ресурс] // <http://www.rada.gov.ua>.
98. *Корецька А.І.* Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: 09.00.03 / А.І. Корецька; АПН України; Інститут вищої освіти. — К., 2003. — 20 с.
99. *Корженко В.В.* Філософія виховання: зміна орієнтацій: монографія / В.В. Корженко. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 304 с.
100. *Кормилишина О.В.* Модернизация культуры и образования в условиях глобализации и зависимого развития (социально-философский анализ): дис. ... канд. филос. наук / О.В. Кормилишина. — М., 2003. — 187 с.
101. *Корсак К.В.* Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз: монографія / К.В. — К.; Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М.Гоголя, 2004. — 224 с.
102. *Корсак К.В.* Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина-суспільство-освіта» на початку ХХІ століття: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.10 / К.В. Корсак; АПН України; Інститут вищої освіти. — К., 2006. — 36 с.
103. *Кравченко П.А.* Соціальні аспекти трансформації вітчизняного культурно-історичного досвіду / П.А. Кравченко // Мультиверсум. Філософський альманах. — К., 2001. — Вип. 20. — С. 15-26.
104. *Красняков Є.* Освітня політика як інструмент впливу держави на

- систему освіти / Є Красняков // Шлях освіти. — 2006. — № 4. — С. 11-13.
105. *Кремень В.Г.* Без реформи освіти не розбудуємо державу / В.Г. Кремень // Педагогічна газета. — 1999. — № 10.
106. *Кремень В.Г.* Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку / В.Г. Кремень // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: у 2 ч. / За ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 5-14.
107. *Кремень В.Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.
108. *Кушерець В.І.* Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (Світоглядно-методологічний аспект): автореферат дис. ... доктора філос. наук / В.І. Кушерець. — К., 2003. — 42 с.
109. *Лісничук О.В.* Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.В. Лісничук; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 2005. — 20 с.
110. *Луговий В.І.* Управління освітою: навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління» / В.І. Луговий. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 302 с.
111. *Лукашевич Н.П.* Соціологія образования: конспект лекцій / Н. П. Лукашевич, В.Т. Солодков; под ред. Н. П. Лукашевича. — К.: МАУП, 1997. — 224 с.
112. *Лукіна Т.О.* Моніторинг якості освіти: теорія та практика / Т.О. Лукіна, О.О. Патрикєєва. — К.: Плеяди, 2005. — 112 с.
113. *Луковенко Ю.* Стан і перспективи реформування освіти в Україні. Документ для обговорення / Ю.Луковенко, В. Нікітін, О. Коловіцька // Постметодика. — 2001. — № 3.
114. *Лутай В.С.* Філософія сучасної освіти: навч. посіб. — К.: Магістр-5 Творчої спілки вчителів України, 1996. — 256 с.
115. *Мазак А.* Управління освітою у взаємодії з інституціями

- громадянського суспільства: завдання і перспективи / А. Мазак // Нові технології навчання: наук. - метод. зб. — К.: Нічлава, 2003. — С. 97-101.
116. *Мазак А.* Становлення громадянського суспільства та завдання удосконалення діяльності місцевих органів управління освітою / А. Мазак // Вісник УАДУ. — 2002. — № 1. — С.185-189.
117. *Мазак А.* До проблеми впровадження державно - громадського управління освітою / А. Мазак // Вища освіта України. — 2004. — № 4 (14), додаток. — С.79-80.
118. *Мазак А.В.* Управління освітньою галуззю в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: регіональний аспект: автореферат дис. ... канд. наук з держ. упр. — К., 2005. — 21 с.
119. *Малиновський В.Я.* Оптимізація функцій органів виконавчої влади України: теоретико-методологічні засади: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.Я. Малиновський; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. — Чернівці, 2002. — 20 с.
120. *Майборода С.В.* Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.): автореф. дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.01 / С.В. Майборода; Українська академія держ. управління при Президентові України. — К., 2002. — 36 с.
121. *Мартинюк М.А.* Освіта як фактор інтенсифікації суспільного виробництва в перехідній економіці України: автореферат дис. ...канд. екон. наук: 08.01.01/ М.А. Мартинюк; КНЕУ. — К., 1999. — 20 с.
122. *Марущенко О.А.* Становлення інноваційної освіти в Україні: автореферат дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / О.А. Марущенко; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2004. — 21 с.
123. *Михальченко М.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. Михальченко. — Дрогобич: Відродження, 2004. — 488 с.

124. Модернізація освіти в Україні. Аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів у 2004 р. — К.: К.І.С., 2004. — 32 с.
125. Національна доктрина розвитку освіти: затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, 7-9 жовтня 2001 р. — К., 2001. — С.136-155.
126. *Несвіт Г.П.* Інформаційна політика як фактор трансформації суспільства // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / Г.П. Несвіт; відп. ред. Л. І. Кормич. — Вип. 10. — Одеса: Астропринт, 2001. — С. 326-332.
127. *Ніколаєнко С.М.* Освіта і наука: Законодавчі та методологічні основи: навч. посіб / С.М. Ніколаєнко. — К.: ІВЦ Політехнік, 2004. — 280 с.
128. *Новичкова Г.А.* Историко-философские очерки западной педагогической антропологии / Г.А.Новичкова. — М., 2001. — 148 с.
129. *Новохацький В.Д.* Громадянське суспільство і держава: український досвід / В.Д. Новохацький // Трибуна. — 2003. — № 7-8. — С. 32-33.
130. *Новохацький В.Д.* Тенденції забезпечення громадського інтересу / В.Д. Новохацький // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6. — С.64-78.
131. *Новохацький В.Д.* Неурядові організації як фактор розбудови громадянського суспільства в Україні: автореферат дис. ... кандидата політ. наук / В.Д. Новохацький. — Дніпропетровськ, 2005. — 18 с.
132. *Огнев'юк В.О.* Стратегія розвитку освіти: національні та регіональні аспекти / В.О. Огнев'юк // Вісник УАДУ. — 2000. — № 3. — С.22-29.
133. *Огнев'юк В.О.* Вища освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк — К.: Знання України, 2003. — 450 с.
134. *Ортега-і-Гассет Х.* Місія Університету / Х. Ортега-і-Гассет // Ідея Університету: антологія / упоряд. М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. — Львів: Літопис, 2002. — С.67-107.

135. Освіта України: нормат. - прав. документи. — К.: Міленіум, 2001. — 472 с.
136. *Пальчиков В.* До питання про правове удосконалення системи управління та організації освіти в Україні / В. Пальчиков // Вісник Національного університету внутрішніх справ України. — 2003. — № 27. — С. 290-296.
137. *Пасько Я.І.* Громадянське суспільство і перспективи його формування в Україні / Я.І. Пасько // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. пр. / Гол. ред. В. В. Лях. — К.: Український Центр духовної культури, 1999. — Вип. 6. — С. 202-209.
138. Педагогическая энциклопедия. / Гл. ред. И. А. Киров. — М.: Сов. энцикл., 1966. — Т. 3.— 880 с.
139. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим - Бад; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова [др.]. — М.: БРЭ., 2003. — 528 с.
140. *Пищулин Н.П.* Образование как философская проблема / Н.П. Пащулин // Философские науки. — 2005. — № 1. — С. 7-27.
141. *Подмазін С.І.* Особистісно орієнтована освіта (соціально - філософський аналіз): автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / С.І. Подмазін; Дніпропетровський національний ун-т. — Дніпропетровськ, 2006. — 34 с.
142. Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу: затв. наказом МОН від 05.02.01 // Інф. збірник МОН. — 2001. — № 8. — С. 24-27.
143. *Полонский В.М.* Словарь понятий и терминов по законодательству Российской Федерации / В.М. Полонський. — М.: Моск. ин-т развития образов. систем, 1995.
144. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер.— К., 1994. —Т.1. — С. 245-300.
145. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового

- положення про відділ освіти районної, районної у м. Києві та Севастополі державної адміністрації» [Електронний ресурс]: за станом на 11 березня 1999 р. // <http://www.kmu.gov.ua/z1/portal/search>.
146. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації» [Електронний ресурс]: за станом на 22 серпня 2000 р. // <http://www.kmu.gov.ua/z1/portal/search>.
147. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної програми розвитку вищої освіти на 2005-2007 роки» [Електронний ресурс]: за станом на 8 вересня 2004 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1183-2004-%EF>.
148. *Прокопенко А.Л.* Зростання ролі освіти в умовах глобальної економіки / А.Л. Прокопенко // Філософія. Культура. Життя: міжвузівський зб. наук. пр. Вип. 25. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія. — 2005. — С. 230-238.
149. *Прокопенко А.Л.* Поняття соціальної зміни в соціально-філософських концепціях / А.Л. Прокопенко // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. Праць. Вип. 55 / Гол. ред. В. В. Лях. — К.: Український центр духовної культури, 2006. – С. 119-129.
150. *Прокопенко А.Л.* Освіта як чинник соціальних змін (методологічний аспект): автореферат дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / А.Л. Прокопенко; КНУ. — К., 2007. — 16 с.
151. *Пролеєв С.В.* Метафізика влади: монографія / С.В. Пролеєв. — К.: Наук. думка, 2005. — 324 с.
152. Протокол № 1 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод / Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод и дополнительные протоколы; [сост. и автор В. А. Карташкин, И. А. Ледях]. — М., 1996. — 78 с.

153. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. — К.: Вища шк., 1982. — 216 с.
154. *Пушкин А.И.* Образовательная функция современного Российского государства [Електронний ресурс]: дис. ...канд. юрид. наук / А.И. Пушкин. — М.: РГБ, 2003 // <http://diss.rsl.ru/diss/03/0597/030597032.pdf>.
155. *Раймерз Фернандо.* Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Фернандо Раймер, Новел Мак- Гінн. — Львів: Літопис, 2004. — 219 с.
156. *Ракша Н.С.* Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту: автореферат дис. ... канд. юрид. наук / Н.С. Ракша. — Львів, 2007. — 21 с.
157. *Резанова Н.О.* Інститут недержавної освіти як чинник формування особистості (соціально-філософський аспект): автореферат дис. ... канд. філос. наук / Н.О. Резанова. — Запоріжжя, 1999. — 18 с.
158. *Романенко М.І.* Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: автореферат дис. ... доктора філософ. наук / М.І. Романенко. — Дніпропетровськ, 2003. - 32 с.
159. *Розумний М.* Ідея і нація в інформаційну епоху / М. Розумний. - Харків: Майдан, 2006. - 340 с.
160. *Рудік О.М.* Консолідація демократичного режиму як ключовий етап демократизації / О.М. Рудік // Вісник УАДУ. — 2001. — № 1. — С. 268-275.
161. *Садовничий В.А.* Знание и мудрость в глобализирующемся мире / В.А. Садовничий // Философия образования. — 2005. — № 2. — С. 3-17.
162. *Сапрыкин Д.* Государство и фундаментальное образование: национальные модели / Д. Сапрыкин // Высшее образование в России. — 2005. — № 1. — С. 148-156.
163. *Сарапін В.О.* Ідеологія системних реформ в контексті стабілізації соціально-економічного та політичного розвитку України на рубежі

- століть (політологічний аналіз): автореферат дис. канд. політ. наук / В.О. Саприкін. — К., 2005. — 18 с.
164. *Сарасон С.* Політичне провідництво і можливі невдачі в реформуванні освіти. / С. Сарасон; перекл. з англ. Г. Пехник. — Львів: Літопис, 2004. — 176 с.
165. *Серджіованні Т.* Керування освітою і шкільне врядування / Т. Серджіованні, М. Барлінгейм, Ф. Кумбз; пер. з англ. О. Щур. — Львів: Літопис, 2002. — 440 с.
166. *Сікорська І.М.* Удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейської інтеграції: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / І.М. Сікорська; Донецький держ. ун-т управління. — Донецьк, 2006. — 21 с.
167. *Сірий Є.В.* Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є.В. Сірий. — вид. 2-ге. — К.: Атіка, 2007. — 480 с.
168. *Скідін О.Л.* Соціальні технології в управлінні закладами освіти: автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.06 / О.Л. Скідін; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 44 с.
169. *Скотна Н.* Методологічні аспекти соціально-філософського аналізу розвитку цивілізації / Н. Скотна // Вища освіта України. — 2005. — № 4. — С. 51-55.
170. *Скотний В.Г.* Раціональне та ірраціональне в науці й освіті: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / В.Г. Скотна // Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2003. — 42 с.
171. *Соснін О.В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія / О.В. Соснін. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 572 с.
172. *Стасюк Г.Є.* Освіта та наука як основа механізму трансформаційної динаміки українського суспільства / Г.Є. Стасюк // Історико -

- політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей. — Чернівці: Рута, 2007. — Т. 15-16. — С.190-192.
173. *Стасюк Г.Є.* Освіта як політичний чинник державотворення // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. — Вип. 11. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — С. 217-220.
174. *Стасюк Г.Є.* Змістовне навантаження поняття «освіта»: ретроспекція і сучасність / Г.Є. Стасюк // Нова парадигма: журнал наукових праць. - К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — Вип. 72. — С. 68-76.
175. *Степаненко В.* Українське громадянське суспільство. «Помаранчева» стадія становлення / В. Степаненко // Віче. — 2005. — № 2. — С.44-52.
176. *Степаненко І.* Життєва компетентність як стратегічний обрій освітнього поля у синергетичній перспективі / І. Степаненко // Вища освіта України. — 2003. — № 4, додаток. — С.7-14.
177. *Степанко Г.* Моделі в системі управління освітою / Г. Степанко, М. Бургін // Шлях освіти. — 1998. — № 3. — С. 28-32.
178. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України / За заг. ред. В. Зубка. — К.: КМ Academia, 1997. — 285 с.
179. *Тертичка В.* Державно-політичне рішення як об'єкт наукового аналізу / В. Тертичка // Вісник УАДУ. — 1999. — № 2. — С.135-142.
180. *Тертичка В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. — К.: Основи, 2002. — 750 с.
181. *Тімар Т.Б.* Як домогтися досконалості в освіті / Т.Б. Тімар, Д.Л. Кіпр; пер. з англ. Анжели Кам'янець. — Львів: Літопис, 2004. — 176 с.
182. *Ткач О.* Модернізація політичних систем країн Латинської Америки (політологічний аналіз) / О. Ткач. — К.: Ніка - Центр. 2006. — 312 с.
183. *Торосян В.Г.* История образования и педагогической мысли: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / В.Г. Торосян. — М.: ВЛАДОС - ПРЕСС, 2003. — 352 с.

184. *Торяник В.М.* Політична відповідальність влади перед громадянином / В.М. Торяник // Грані. — 2005. — № 6. — С. 98-102.
185. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти: пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО АСТ, 2001. — 669 с.
186. Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції: звіт: вересень 2000 р. — К., 2000. — 48 с.
187. *Филиппов В.М.* Образовательная политика России на современном этапе [Электронный ресурс] / В.М. Филиппов // <http://www.philipov.ru>.
188. *Фрейре П.* Формування критичної свідомості / Пауло Фрейре; пер. з англ. О. Дем'янчук. — К.: Юніверс, 2003. — 176 с.
189. *Фрейре П.* Педагогіка свободи. Етика, демократія, громадянська мужність / Пауло Фрейре. — К.: КМ Академія, 2004. — 124 с.
190. *Фукуяма Ф.* Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: ООО АСТ; ОАО ЛЮКС, 2004. — 349 с.
191. *Фурсенко А.* О приоритетных направлениях развития образовательной системы РФ / А. Фурсенко // Народное образование. — 2005. — № 1. — С.7-11.
192. *Шаян О.Л.* Розробка та впровадження політичних рішень у демократичному суспільстві: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Л. Шаян; КНУ.— К., 2005. — 16 с.
193. *Шейко С.* Національні та загальногромадянські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні / С. Шейко // Вища освіта України. — 2005. — № 3. — С. 32-35.
194. *Щетинин В.П.* Экономика образования: учеб. пособ / В.П. Щетинин, Н.А. Хроменков, Рябушкин Б.С.— М.: Российское педагогическое агентство, 1998. — 306 с.
195. *Яблонський В.* Вища освіта України на рубежі століть / В. Яблонський. — К., 1998. — 228 с.
196. Якісна освіта — запорука самореалізації особистості: наук. видання /

- за заг. ред. С. М. Ніколаєнка, В. В. Тесленка. — К.: Пед. преса, 2007. — 176 с.
197. *Boyd W.I., Plank D.N.* Educational Policy Studies: Overview / International Encyclopedia of Education. — Pergamon, 1994. — PP.1835-1841.
198. *Daresh J., Playko M.* The Professional Development of School Administrators. — Boston, MA, Allyn & Bacon, 1992. — 322 p.
199. *Davies A.* The Human Element. — Harmondsworth, UK, Penguin, 1992. — 78 p.
200. Eurostudent Survey II: Irish Report on the Social and Living Conditions of Higher Education Students 2003/2004 Date of Publication: 20 Jan 2006 // <http://www.hea.ie/index.cfm/page/publications/category/143/section/details/id/1023>.
201. Focus on the Structure of Higher Education in Europe 2006/07. National Trends in the Bologna Process. — Brussels, EURYDICE, 2007. — 349 p.
202. *Fraenkel J.R., Wallen N.E.* How to design and evaluate research in education. — McGraw-Hill, Inc. New York - Tokyo, 1993. — 571 p.
203. *Hallinger P., Murphy J., Hausman C.* Conceptualizing school restructuring. — Chicago, 1991. — 303 p.
204. *Janowski A.* Polish Education; changes and prospects // Oxford Studies in Comparative Education. — 1992. — Vol. 2 (1).
205. *Keeves J.P.* National examinations: design, procedures and reporting. — UNESCO, Paris, 1994. — 108 p.
206. *McLaughlin M.* Employability Skills Profile: What are Employers Looking For? — The Conference Board of Canada, Ottawa, Canada, 1992. — 98 p.
207. *Sadker M.P., Sadker D.M.* Teachers, Schools and Society. — McGraw-Hill, Inc. New York - Tokyo, 1991. — 612 p.
208. *Scott P.* The Globalization of Higher Education. — Buckingham, SRHE & Open Univ. Press, 1998. — 136 p.